

ERUDITIO – EDUCATIO

A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata
Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne
Research Journal of the Faculty of Education of J. Selye University

2015/4
(10. évfolyam)

Alapító főszerkesztő:
Erdélyi Margit

Főszerkesztő:
Liszka József

Szerkesztőbizottság:

Prof. PhDr. Cséfalvay Zsolt, PhD.; RNDR. Csiba Peter, PhD.; Prof. PhDr. Erdélyi Margit, CSc. (elnök); Prof. Dr. Hans-Joachim Fischer; Prof. Dr. Földes Csaba, DrSc.; Prof. Dr. Kovátsné Németh Mária; doc. PhDr. Liszka József, PhD.; Prof. PhDr. ThDr. Peres Imre, PhD.; Prof. PhDr. PaeDr Perhács János, CSc.; Prof. Ing. Stoffa Veronika, CSc.; Prof. Dr. Szabó András, DrSc.; Prof. Dr. Szabó Péter, PhD.; doc. Szarka László, CSc.; doc. Dr. Tölgyesi József; Prof. Dr. Varga J. János, DSc.

A szám anyagát lektorálták:

doc. Dr. Horváth Kornélia; doc. Dr. Liszka József, PhD.; doc. Dr. Lőrincz Julianna, PhD.; Prof. Dr. Pukánszky Béla; PhDr. Simon Szabolcs, PhD.; Dr. Strédl Terézia, PhD.doc. Dr. Szarka László, CSc.

Olvasószerkesztő:

Vajda Barnabás

English abstracts reviewed by:

Andrea Puskás

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR – program Kultúra národnostných menšín
2015

Eruditio – Educatio • A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata • Megjelenik évente négy alkalommal • Kiadja a Selye János Egyetem Tanárképző Kara (Komárom) • IČO 37 961 632 • A szerkesztőség címe: Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-3260-627 • E-mail: liskaj@selyeuni.sk • Szerkesztőségi munkatárs: Hanusz Szilvia • Borító és nyomdai előkészítés: Szabolcs Liszka - Cool Design, Komárno • Nyomta: Štatistické a evidenčné vydavateľstvo tlačív, a.s., Bratislava • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • 2015 december • Példányszám: 200 db • A kiadvány nem árusítható • <http://eruditio-educatio-hu.webnode.hu/>

Eruditio – Educatio • Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne • vychádza 4x ročne • Vydáva Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho (Komárno) • IČO 37 961 632 • Adresa redakcie: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-35-3260-627 • E-mail: liskaj@selyeuni.sk • Redakčná asistentka: Szilvia Hanusz • Obal a tlačiarská príprava: Szabolcs Liszka - Cool Design, Komárno • Tlač: Štatistické a evidenčné vydavateľstvo tlačív, a.s., Bratislava • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • december 2015 • Náklad: 200 ks • Periodikum je nepredajné • <http://eruditio-educatio-hu.webnode.hu/>

Tartalom

TANULMÁNYOK	5
L. Juhász Ilona: <i>A karácsonyhoz kapcsolódó szokások, rítusok és emlékezetkultúra</i>	5
H. Nagy Péter – Hegedűs Orsolya: <i>Szinkretizmus és autoreflexió. Stíluspluralitás L. Ron Hubbard Rettegés című regényében és Glen Cook A Fekete Sereg-ciklusában</i>	15
Medgyes Sándor: <i>Isten és én viszonya Tóth Árpád két versében</i>	33
Bajcsi Ildikó: <i>Elméleti és elemzési szempontok a történeti folyamatok generációs értelmezéséhez</i>	47
KÖZLEMÉNYEK	57
Halgas András: <i>Leventék sorsa Kulcsodon. Visszaemlékezések</i>	57
FÓRUM	67
Simon Szabolcs: <i>Gondolatok a szlovákiai magyar nyelvművelésről</i>	67
Martin László: <i>A tanulás neuropszichológiai alapmechanizmusai, alaptípusai és a mnemotechnikák</i>	75
Závodszi András: <i>Andragógia, avagy van-e létjogosultsága a felnőttoktatásnak?</i>	93
SZABAD SZEMMEL	97
Trencsényi László: <i>Egy gálaestről – egy pedagógus szemével</i>	97
Baka L. Patrik: <i>OTDK kalandtúra... két felvonásban</i>	100
RECENZÍÓK	103
Silling István: <i>Halász Albert: Bellosics Bálint poézise</i>	103
Klamár Zoltán: <i>Szóke Anna szerk.: Az identitás megnyilvánulási formái a 21. század kezdetén. Kulturális értékeink a Kárpát-medencében 1</i>	105
Liszka József: <i>Kasten, Tilman Hg.: „Jánošík & Co“. Die Slowakei in Selbst- und Fremdwahrnehmung</i> ...	109

Trenka Anett–Kišs Dalma: Pintérová, Beáta: <i>Z dejín bádania o príchode Maďarov do Karpatskej kotliny v slovenskej a maďarskej historickej spisbe od polovice 19. storočia do konca 20. storočia</i>	117
Illés Attila: Bauko János: <i>Bevezetés a szocioonomasztikába</i>	122
Klamár Zoltán: Turai Tünde–Mészáros Csaba szerk.: <i>Hármas határok néprajzi nézetben / An Ethnographic Perspective on Tri-Border Areas</i>	123
HÍREK	127
Némety Alexandra–Istók Béla: <i>Beszámoló az anyanyelvi és idegen nyelvi oktatásról, valamint a tankönyvekkel kapcsolatos kutatásokkal foglalkozó szekció munkájáról</i>	127
Orsovics Yvette: <i>„Tudomány Hete”, avagy betekintés egy szimpóziumba</i>	133
Nagy Melinda–Strédl Terézia: <i>A jogtudatosság, mint az egészséges életmód része (Komárom, 2015. november 23–24.)</i>	135
Liszka József: <i>Búcsúzóul</i>	139
SZERZŐINK	141
HELYREIGAZÍTÁS	143

A karácsonyhoz kapcsolódó szokások, rítusok és emlékezetkultúra

L. Juhász Ilona

Practices, Rituals and the Culture of Remembrance Connected with Christmas Abstract

The paper deals with beliefs, practices and rituals connected with Christmas and the particular requisites of Christmas (Christmas tree, the Advent wreath), which can be detected in memory culture. The paper examines how the remembrance of the deceased is linked with this huge Christian set of customs roughly during the 20th century mainly in the territory of present-day southern Slovakia. The paper basically relies on its own recent research results as well as contemporary press news items.

Key words: Christmas, Christmas tree, Advent wreath, cemetery culture, South Slovakia.

A karácsonyi népszokások kutatásának ma már tengernyi irodalma van, s a karácsonyfa elterjedésének kérdéseit is sokan vizsgálták már. A magyar kutatók közül legutóbb Lukács László foglalkozott több tanulmányában is behatóan a témával (Lukács 2006; Lukács 2008), majd kutatási eredményeit egy terjedelmes monográfiában összegezte a közelmúltban (Lukács 2015).

A karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó adventi koszorú vizsgálata is előtérbe került az elmúlt években, e téren ki kell emelni a Fórum Kisebbségkutató Intézet ezirányú úttörő kutatásait/felméréseit, illetve Liszka Józsefnek e tárgykörben született tanulmányait (Liszka 1997a; Liszka 1997b; Liszka 2000; Liszka 2003; Liszka 2010). Magyarországi viszonylatban a fent említett Lukács László is foglalkozott e témával (Lukács 2005).

A karácsonyi szokáskutatás nem fordított ezidág kellő figyelmet a karácsonyfa funkciórendszerének változásaira, bővülésére, s a halottkultuszban betöltött szerepére sem. A továbbiakban eddigi megfigyeléseim, kutatási eredményeim alapján a karácsonyfa, és részben az adventi koszorú halottkultuszban betöltött szerepét próbálom meg felvázolni Dél-Szlovákia magyarlakta településein.

A karácsonyfa megjelenése más országokhoz és régiókhöz hasonlóan Szlovákia magyarlakta vidékein sem azonos időszakban történt, területenként bizonyos fáziseltolódások mutathatók ki, s a falusiak körében a városi lakossághoz képest valamivel később terjedt el. Általános elterjedésében nagy szerepet játszott az első világháború, a fronton szolgáló, különféle vidékről származó katonák egy része az ott találkozott első alkalommal ezzel a szokással (Lukács 2015, 261–271).

A néprajzi gyűjtés során a kutatók általában csak a „régii” karácsonyi szokásokra összpontosítottak, s csak ritka esetben rögzítették, hogy a kutatás idején milyen újabb elemekkel, rítusokkal bővült ez a szokáskör, s hogyan változott az ünnep, illetve a karácsonyfa funkciórendszere. Ennek következménye, hogy a karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó halottkultusz és temetői sírlátogatás szokásának változásairól szinte alig rendelkezünk publikált adatokkal.

A karácsonyi és húsvéti temetőlátogatás, valamint sírdíszítés szokását 1995-től kísérem figyelemmel Dél-Szlovákia magyarlakta településein, s dokumentálom a temetőkben és az út menti halálhelyjeleken is megfigyelhető újabb vagy továbbélő jelenségeket. Rendszeresen tájékozodom a virágüzletekben, s az alkalmazottak tapasztalatai alapján feljegyzem a karácsonyi (és más) ünnepkörhöz kapcsolódó árukereslet és -kínálat alakulását, s az aktuális tendenciákat. A témával érintőlegesen több tanulmányomban illetve kötetemben is foglalkoztam (vö. L. Juhász 2009a; L. Juhász 2009b; L. Juhász 2011; L. Juhász 2013).

Az elmúlt évtizedekben egyre megszokottabbá vált szenteste, azaz karácsony vigíliáján, majd az ezt követő napokon is az égő mécsesek látványa a sírokon. A 20. század második felétől az életmód változásának következtében a falvakban is sokat változott az egyes ünnepek alkalmával megvalósuló temetőlátogatások intenzitása, valamint a sírgondozás és sírdíszítés szokása is. A hozzátartozók a korábbi évtizedekhez viszonyítva megemlékezés céljával egyre gyakrabban mennek ki a temetőbe: az elhunyt halálának évfordulóján, születés- és névnapján stb. túl, egyre terjed a karácsonyi és húsvéti sírlátogatás és a sírdíszítés szokása is.¹

A sírokat, síremlékeket sokan még a tél beállta előtt, a halottak napját követő időszakban rendbe teszik (a fedett síremlékeket lemosják, lesúrolják), mások karácsony előtt távolítják el a halottak napjára elhelyezett elszáradt virágokat, tönkrement koszorúkat, elégett mécseseket stb., s a fedett sírokról – amennyiben esett – a havat is letakarítják.² Karácsony előtt sokan fenyőgallyakat, koszorúkat, különféle díszeket, kisebb-nagyobb karácsonyfát és más karácsonyi díszítőelemeket helyeznek el a hozzátartozók sírján. Az élő fákon kívül nagy számban találhatóunk műkarácsonyfákat is, különösen közkedveltek a kisebb méretű, feldíszítve forgalmazott fák. A fenyőgallyakkal néha az egész sírt beborítják, és ha ritkábban is, de a sír mellé is állítanak nagyobb méretű feldíszített fenyőfát. A fákon és fenyőgallyakon láthatóak szaloncukrok, csokoládéfigurák és különféle karácsonyfadíszek: angyalfigurák, csillagok, csillogó kisebb-na-

1 Húsvétkor barkát, sokszor megszentelt aranyesőt vagy nárciszt visznek ki, sok esetben műanyagból készületeket is. A római katolikusok körében még él a szokás (pl. Nagytárkányban), hogy az elhunyt hozzátartozónak a húsvétkor megszentelt ételből visznek ki mindenből egy keveset, és azt beássák a sírba (vö. L. Juhász 2006, 446).

2 Ezt elsősorban a márvánnyal vagy más, drágább anyaggal fedett sírok esetében figyelhetjük meg, ahol a hozzátartozók nem szeretnék, ha a költséges síremlékek elszíneződnének (vö. L. Juhász 2002, 233–238).

gyobb gömbök, aranyfüst, szalmadíszek, műanyagból készült kis almák stb. A temetőben lényegében megtalálhatjuk az otthoni karácsonyfára kerülő díszek széles skáláját. A rendszerváltást követően tűntek fel a sírokon a piros és más színű mű mikulásvirágok is, s nem csupán a virágvázákban, hanem díszítőelemként, csokrokban, koszorúkban, virágkompozíciókban is egyaránt. A sírokra helyezett különféle angyalfigurák közül figyelmet érdemel két jellegzetes angyalábrázolás egyre gyakoribb megjelenése: Raffaello *Sixtusi Madonna* című festményének alsó részén látható két könyöklő angyalfigura mintájára különféle anyagból készült apró plastikák.³ Ezek az angyalábrázolások gyakran megjelennek a mécseseken is, de kisebb-nagyobb porcelán, agyag vagy kerámia kivitelben, sőt ilyen formájú gyertyákat is egyre gyakrabban találhatunk a sírokon. A Mikulás-figurák elsősorban gyerekek és fiatalabb elhunytak sírján gyakoriak, többnyire csokoládéból készültek. Néhány éve kerültek forgalomba a kimondottan a karácsonyhoz kötődő, zöld színű, karácsonyfa formájú üveg- és műanyag mécsesek, amelyek iránt egyre nő a kereslet. Ezek lényegében a fehér festéknek köszönhetően behavazott karácsonyfák illúzióját keltik, s csillagokkal festett változatuk is kapható. Bár gyártanak piros és fehér színű ugyanilyen formájú mécseset is, tapasztalataim szerint a vásárlók inkább a zöldet részesítik előnyben. Ezekből nagyon sokat látni a sírokon. Gyakoriak az otthon ünnepi díszként funkcionáló különféle, gyertyákat is tartalmazó, fenyőgallyakból készített vagy pedig műfenyő karácsonyi asztal- és szabadíszek is.

Figyelemre méltó, hogy egyre gyakrabban tűnik fel a sírokon is az adventi koszorú (L. Juhász 2007, 90; L. Juhász 2009b, 9; L. Juhász 2011, 116), amely tájaink háztartásaiban elsősorban a rendszerváltás után terjedt nagyobb mértékben.⁴ Első alkalommal 2000-ben dokumentáltam a komáromi katolikus temetőben, de a Komáromhoz közeli Gútán, egy út menti közlekedési halálhelyjel mellett már korábban, 1999-ben. 2010 karácsonyára ugyanezen a településen, a világháborús emlékmű mellé helyeztek el egy adventi koszorút (L. Juhász 2011, 116). Noha egyre többet és gyakrabban találjuk meg a sírokon, tömeges temetői elterjedésről azonban egyelőre még nem beszélhetünk. Az adventi koszorúkat általában nem advent első vasárnapján viszik ki a sírra, hanem közvetlen karácsony előtt. Az adatközlők és a virágárosok elmondása szerint a koszorúkat rendszeren közvetlenül az ünnep vigíliáján viszik ki a temetőbe, abból a megfontolásból, nehogy lángra kapjon a koszorú vagy a többi dísz, csak addig égetik rajtuk a gyertyákat (mind a négyet egyszerre), míg a sír mellett tartózkodnak. Az általános gyakorlat inkább az, hogy egyáltalán meg sem gyújtják, amit az ünnepek után látható érintetlen gyertyák is bizonyítanak. Gyakoriak a sírokon az ún. kopogatókoszorúk is, amelyeket karácsonyi ajtódíszként for-

3 Raffaello Santi szóban forgó festménye a drezdai Zwingerben található. Az önálló karriert befutó két angyalfigura elterjedésével, előfordulásainak különféle változataival kapcsolatban lásd Angelika und Karl Beaumert kötetét (1999). Hazai térhódításához pedig vö. L. Juhász 2006b.

4 Vö. Liszka 1997a; Liszka 1997b; Liszka 2000; Liszka 2003; valamint Lukács 2005.

galmaznak, néhányan azonban tévesen ezt is adventi koszorúnak nevezik, mint ahogy az egy vagy két, illetve több gyertyát tartalmazó karácsonyi asztali és sírdíszeket is. Meg kell jegyezni, hogy a karácsonyra készült koszorúk alkotóelemeinek számára jellemző a 4-es szám, több olyan karácsonyi koszorút látni a sírokon, amelyeken például 4 mikulásvirág látható, s általában a vázákba is 4 ilyen virág kerül karácsonykor a sírokra. Ezt a jelenséget véleményem szerint az adventi koszorú elterjedéséhez, annak szimbolikájához köthetjük.

A temetőlátogatás ma már sok családnál hozzátartozik a karácsonyi ünnepkör szokáscselekményeihez. A más településekről hazalátogató gyerekek és unokák többsége számára már szinte természetes, hogy ha az egyik szülő már elhunyt, kimennek a temetőbe is, sokan a mécseseken kívül koszorút vagy másféle díszet is hoznak magukkal a sírra. A temetést követő néhány évben az újabb sírokon az átlagosnál több karácsonyi dísz található. Eddigi tapasztalataim azt mutatják, hogy a temetőt szentestén és az ünnep első napján keresik fel a legtöbben, a második napon jóval alacsonyabb a látogatók száma. Egy 63 éves rudnai katolikus adatközlő 2001-ben már természetvédelmi szempontokat is figyelembe vett, amikor az élő karácsonyfa helyett csak fenyőgallyakat vitt a férje sírjára:

Karácsonykor én is raktam karácsonyfát a síra, de most már nem hordok. Csak gallyat töretek le a nagy fáról, mer sajnálom kivágni a kis fácskát, azt mondom, hogy talán bünt követek el azal, hogy kivágom. Kis élő fácskát nem akarok már kivágni. Most is tetem fére fenyőgallyat... Díszeket teszek a galyra, meg gyertyát is gyútok, vagy mécseset. Olyankor csak egy vagy két mécseset gyútok, nem úgy, mint mindenszentkor. Karácsony viliáján igen sokan gyönek a temetőre...

(L. Juhász 2002, 153)

Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy egyre többen érzik kötelességüknek a karácsonyi sírlátogatást és -díszítést. Ebben a személyes kegyeleti érzés mellett természetesen közrejátszik a közösségi elvárás is, több adatközlő elmondta, hogy azért jár ki, nehogy megszólják őt:

Én nem szoktam azelőtt kimenni karácsonykor, de most már pár éve én is, fel is díszítem, mert azért már figyelik, hogy ki megy ki. Egyesek már túlzásba is viszik, versenyeznek is egyesek. De szép is ez, amikor este világitanak a sírok, olyan hangulatos, ez egy szép szokás szerintem...⁵

Néhányan kisebb műkarácsonyfát vásárolnak, amelyet a sírra helyezve díszítenek fel, majd vízkereszt után hazaviszik, s a következő évben ismét ezt díszítik fel karácsonykor a temetőben:

5 Nő, 67 éves, római katolikus, Keszegfalva. Saját gyűjtés, 2008.

Én most már úgy csinálom, hogy műfácskát veszek, mer már lehet ilyet veni, oszt azt díszítem fel a síron, oszt ünepek után hazaviszem, oszt másik éven megint ezt viszem, nem kel újat veni, meg nem is szárad el. Teszek rá díszeket, meg szaloncukrot is szoktam, hogy legyen az uramnak is szép fája, ne csak nekem, hogy gyönyörkögjön bene. Másokat is látok így csinálni, X-né olyan kicsinyet vet tavaly, az már feldíszítet fácska vót, olyan kicsiny, oszt azt teszi rá az urára, de már másoknál is látam. Y az onokájak még kolekcijót is tesz rája, mer a jánya olyan nagyob ágakat szokot teni, sok mindent rak rája, feldíszíti szépen neki, meg mécseseket is rak, mind mindszentkor, oszt égeti. Ki szokot ő is mindig meni viliájakor a temetőre meg utána is égetni, mer már csak így adhatya meg neki, hát így szokta...⁶

Természetesen – mint minden új keletű (vagy annak vélt) szokás esetében – a fentebb leírtakkal kapcsolatban is találkozunk elutasítással, nem mindenkinek tetszik a temető ily módon történő „felcicomázása”. Sokan úgy vélik, hogy a karácsonyfának sírokra való állítása új keletű, elsősorban a globalizáció hatására terjedt el, s meggyőződéssel állítják, hogy „azelőtt” ez nem volt szokás, mint ahogyan a karácsonyi temetőlátogatás, sírdíszítés sem.

Máma már azt se tudja a nép jó dolgába mit csinájon... Azelőt nem vót ilyen, hogy karácsonykor világítot a temető, csak nem régtől van így. Sokan még visznek karácsonyfát is a sírokra, oszt kidíszítik, már ebe is versenyeznek, meg oszt kidíszítik a sírt is. Ilyen régeben nem vót, nekem nem tecik, de már meg is szóló valaki, hogy én mér nem csinálom, mér sajnálom, hogy legaláb galyacskát tehetnék én is. Hát már lasan ki fognak nézni a temetőből, muszaj lesz nekem is kivini valamit, mer lasan meg fognak szólni a faluba.⁷

A fiatalabbak általában már nem idegenkednek ettől az új szokástól:

Én már régen hordok anyuékra karácsonykor fácskát, rakok rá díszeket is, rendszeren kidíszítem, oszt gyútunk mécseseket is, rendszeren úgy, mind mindszentkor. Kimenyünk együt, oszt gyútunk. Mások is gyútanak, oszt olyan szép ilyenkor a temető, világítanak a mécsesek. Olyan megható ez olyankor. Mink mindig szoktunk a temetőre meni ilyenkor, mer hogy legyen anyunak meg apunak is karácsony, mind régen. Én nem sajnálom ere a pénzt, mindig szerzek kis fácskát, vagy csak galyakat, atól függ, hogy sikerül, de mindig viszek valamit. Van aki nem, de mink mindig kidíszítjük a sírt is.⁸

A faluban már sokan kimennek karácsonykor a temetőbe, a régibe is meg az újba is járnak, attól függ, hol van halottjuk, de vannak, akiknek a régi meg az új temetőben is vannak, ők biztos mind a két helyre elmennek. Attól függ. Már karácsonyfákat is hordanak egy páran, de sokan galyakat visznek meg mécsese-

6 Evangélikus adatközlő, nő, 69 éves, Rudna. Saját gyűjtés, 2011.

7 Katolikus adatközlő, nő, 72 éves, Rudna. Saját gyűjtés, 2011.

8 Református adatközlő, nő 42 éves, Rudna. Saját gyűjtés, 2012.

seket. Nekem tetszik ilyenkor a temető, csak az a baj, hogy nincs hó ilyenkor már egy ideje, akkor még szebb lenne a temető karácsonykor. Már sok helyen láttam koszorúkat, vagy olyan díszít gyertyákkal. Ezek is szépek, nekem nagyon tetszik ilyenkor a temető. Szép, amikor égnek a mécsesek, s hozzátartozók meg emlékeznek. Gondolni kell a halottakra is, nemcsak magunkra.⁹

Az eddigi adatok alapján elmondhatjuk, hogy a kutatott terület falvaiban valóban aránylag új szokásnak tekinthető, kutatási eredményeim szerint valószínűleg az 1970-es évek vége felé terjedhetett el, azonban konkrét, korabeli adatok hiányában egyértelműen nem vonatkoztatható Dél-Szlovákia valamennyi régiójára. A nagyobb városokban a tehetősebb, felsőbb társadalmi réteg körében a karácsonyfa elterjedésével párhuzamosan már jóval korábban megjelenhetett a karácsonyi temetőlátogatás és sírdíszítés szokása is, mint ahogy a kutatás eddig feltételezte. Erről tanúskodik többek között az alábbi, 1913-ból Homonnáról származó újsághír is:

Lopás a temetőben. Egy helybeli úri család, a temetőben nyugvó felejthetetlen fiúgyermekének vasráccsal bekerített zárt sírhelyére, a rajongó és el nem múlt szeretet jeléül porcelán virágokkal és cukorkákkal díszített karácsonyfát állított, melyről az összes tárgyakat már az első napon ellopták.¹⁰ A csendőrség megindította a nyomozatot és kiderítette a tettest, Dudics István kurucfalvai lakos személyében, ki csupán a cukorkák ellopását ismerte be, a porcelán virágok eltulajdonítását azonban tagadja.¹¹

Az újsághír alapján feltételezhetjük, hogy ha 1913-ban már sírra is állítottak karácsonyfát, a szokás a kelet-szlovákiai Homonna környékén a polgári háztartásokban korábban elterjedhetett. A cikkben a karácsonyfát nem új jelenségként kezelik, hanem mint ismert szokást, tehát arra következtethetünk, hogy már jól ismerhették ezen a vidéken a karácsonyfa-állítás szokását. Ennek alapján problematikussá válik a Szlovákia Néprajzi Atlasza (Kovačevićová szerk. 1990) kutatópontjai alapján levont következtetés. A Homonnai járás 10 kutatópontján végzett felmérés adatai szerint ugyanis ezen a területen a karácsonyfa csupán a második világháború után terjedt el (Lukács 2006, 243). A fentiek alapján magam is osztom Lukács László véleményét, miszerint „indokolt a szlovák és magyar atlasz »érintkezési zónájának« alaposabb tanulmányozása, művelődéstörténeti adatok, település- és társadalomtörténeti, etnikai folyamatok elemzése a karácsonyfa elterjedésével kapcsolatban”. (Lukács 2006, 243) A fentiek mellett nagyon fontosnak tartom továbbá a korabeli – elsősorban regionális – sajtó áttekintését és forrásként való felhasználását is.

⁹ Katolikus adatközlő, nő, 45 éves, Keszegfalva. Saját gyűjtés 2012.

¹⁰ Arról, hogy a napjainkban gyakori temetői lopások és rongálások nem számítanak új keletű szokásnak, nemcsak ez, hanem több, a 19. század második felében és a 20. század elején megjelent sajtóhír is tanúskodik.

¹¹ *Felvidéki Hírlap* 1913. január 12., 2.

Több más szokáshoz hasonlóan a karácsonyi temetőlátogatás, a sírok fel-
díszítésének és a karácsonyfa állításának elterjedésében jelentős szerepet ját-
szott az életmód megváltozása, s mint az a szokások terjedésénél törvényszerű:
az első kezdeményezők példájának követése. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül
a városba költözött gyerekek szerepét a szülők ösztönözésében. Ugyancsak
fontos szerepet játszott a migráció, valamint a sajtó, majd a televízió hatása,
de a rendszerváltás és részben a határok megnyitása, a külföldön dolgozó ven-
dégmunkások, diákok, kirándulók ottani tapasztalatai és sok más tényező is (vö.
Liszka 2010, 405–410).

A temetői sírok díszítésének és látogatásának karácsonyi szokása visszatük-
röződik a közúti balesetek áldozatainak emlékére állított, a sok esetben volta-
képpen jelképes sírként funkcionáló halálhelyjeleknél is (L. Juhász 2009a, 90; L.
Juhász 2009b, 8–9). Lényegében itt megtalálhatók a temetői díszítőelemek és
díszítési módok: a fenyőgallyaktól a kis karácsonyfákon át egészen az adventi
koszorúig, érezhető azonban bizonyos fáziseltolódás. A világító mécsesek kará-
csony idején több helyen jelzik, hol történtek egykor közúti balesetek. Fontos
megjegyeznünk, hogy a központi temetőkereszt mellé sokan karácsonykor is
elhelyeznek egy-egy mécses, fenyőgallyat, s egyre több helyen figyelhetjük
meg ezt a szokást a háborús emlékműveknél, sőt a településen található más
szakrális kisemlékek, elsősorban keresztek mellett.

A karácsonykor hazalátogató halott

A karácsony a halottkultusz más területein is kiemelkedő szerepet játszik. Ilyen
szokás a *karácsonyi terítés a halottnak*. A hiedelem szerint karácsonyeste hazalá-
togat az elhunyt családtag szelleme. A *Magyar néprajzi lexikonban* ezzel kapcso-
latban a következő olvashatjuk: „Az éjjel látogató halottak, angyalok ellátását
szolgálja a hit szerint az éjjelre az asztalon hagyott mákos tészta.” (Pócs 1980, 68)
Eddigi kutatási eredményeim azt támasztják alá, hogy a hiedelem még most,
a 21. század elején is erősen tartja magát idősebbek és fiatalabbak körében egy-
aránt. Több adatközlő is elmondta, még ma is megterít az elhunyt hozzátarto-
zónak karácsonykor az ünnepi asztalon, általában azon a helyen, ahol szerettük
életében ülni szokott, s azt is megemlézték néhányan, hogy ismerőseik vagy
rokonaik is így tesznek (L. Juhász 2002, 159–160; L. Juhász 2009b, 9). Ételt is tesz-
nek a tányéjára, amit éjszakára az asztalon hagynak. Általában a halált követő
néhány évben még így cselekednek, majd lassan elmarad ez a szokás, de (ha
ritkán is) arra is van példa, hogy akár 2–3 évtizede elhunyt személynek is meg-
terítenek. Egyik adatközlőm meggyőződéssel állította, hogy az ételből reggelre
hiányzott, s érezte az elhunyt hozzátartozó jelenlétét. Többben is beszámoltak
szokatlan karácsonyesti élményükről, miszerint „olyankor még a levegő is más
a szobában”:

Nagymama oszt viszajöt karácsonykor is (...) Mindig észreveszük, hogy karácsonykor más a levegő, olyan szelőt érzek magam körül, mintha it lene valaki (...) Jött megnézni, hogy örülnek a gyerekek a karácsonyfának, oszt elment. Karácsonykor nálunk volt mindig, míg élt, ő jöt be először a karácsonyfához a gyerekekel a szobába. Azóta is karácsonykor én mindig észreveszem, mintha it lene.

(L. Juhász 2002, 160)

Egy 1989-ben tragikusan elhunyt fiatalember édesanyja elmondta:

Karácsonykor kis karácsonyfát szoktunk felvini a temetőre G. sírjára, szépen feldíszítem. Amikor meg karácsony este van, ugyanúgy megterítünk, mintha ő is it lene. Kiszedem neki a tányírba a levest, kiöntöm a pájinkát, ugyanúgy, mind magunknak. Regelig úgy hagyom. Mintha ő is köztünk vóna.

(L. Juhász 2002, 153)

Egy fiatalasszony elmondása szerint a férje karácsonykor hazalátogat a családhoz:

Mink meg szoktunk teríteni X-nek [elhunyt férj] is, hagyunk egy üres helyet az asztal melet, mintha ő is velünk lene még. A gyerekek is érzik, ők is mindig mongyák, hogy apu minta it lene. Érezük is olyankor, hogy minta it vóna velünk, écska is halani zajokat, meg sóhajtásokat. Biztos azér sóhajtozik, hogy nem láthatyuk egymást, meg hogy mér keletet neki meghalni. Amit neki kiteszünk a tányírba az ot marad regelre is, de mintha hozányúlt vóna, mintha minden máskép lene regelre az asztalon. Hát én elhiszem, hogy hazagyönek a halotak, mer akkor nem éreznénk ilyen furcsa dolgokat, meg a gyerekek is, meg mintha akkor lene valaki a szobába velünk.¹²

Évek óta sokat olvashatunk, hallhatunk a karácsonyi ünnepek kiüresedéséről, elüzetliesedéséről, s arról is, hogy az emberek már a temetőket is alig látogatják. Eddigi tapasztalataim, kutatási eredményeim azonban ellentmondanak ennek a megállapításnak, s a fentebb bemutatott, egyre gyakoribbá váló temetőlátogatási szokások cáfolják a kiüresedő ünnepekről hangoztatott negatív vélekedéseket. Az üzletekben kapható, karácsonyhoz kötődő dísz tárgyak (esztétikusak és giccsesek egyaránt) szinte párhuzamosan a temetőkben is megjelennek. Különösen figyelemreméltó például, hogy az ablakdíszként forgalmazott, elektromos áramra működő fából készült gyertyatartó is feltűnt a sírokon, holott ezeket nem lehet üzemeltetni, nem tölthetik be világító funkciójukat.

¹² Katolikus, nő 34 éves. Rudna, saját gyűjtés 2012.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy mind a karácsonyi szokások, mind a temető és a temetőkultúra kutatása során ma már nem hagyható figyelmen kívül sem a temetőlátogatás, sem pedig a sírdíszítés változásának vizsgálata. Eddigi tapasztalataim alapján általánosságban elmondható, hogy alig látható valamilyen különbség az egyes felekezetek vagy nemzetiségek közt, a roma származásúaknál ugyanúgy jelen van, mint a szlovákoknál, sőt 2008-ban a komáromi római katolikus temetőben egy szlovákiai magyar és kínai vegyes házaspár karácsonyra feldíszített közös urnás sírhelyét is dokumentáltam. Természetesen még mindig akadnak olyan református falvak, ahol kevésbé dívik ez a szokás, azonban ezekben a halottak napi gyertyagyújtás is aránylag későn honosodott meg, sőt vannak olyan települések, ahol ez ma sem tekinthető elterjedt szokásnak a reformátusok körében. Ezért indokolt, hogy bizonyos törvényszerűségek megállapítása végett területi és vallási szempontból is minél szélesebb körben dokumentáljuk ezt a jelenséget, odafigyelve a kisebb változásokra is. Az eddigi kutatási eredmények azt mutatják, hogy teljes mértékben egyetérthetünk Lukács Lászlóval, aki szerint „a karácsonyfa mind vallási, mind társadalmi szempontból integráló tényező”. (Lukács 2008, 35) Régóta nem csupán a vallásos s a keresztény kultúrkörhöz kötődik, hiszen megtalálható például a Távol-Keletről származó emigránsoknál vagy pedig a zsidóknál is. A 20. század első felében Németországhoz hasonlóan a zsidók közül számos családban Magyarországon is állítottak karácsonyfát, s az emigráció során Izraelbe is magukkal vitték ezt a szokást. (Lukács 2008, 35) Ha figyelembe vesszük, hogy napjainkban a nagyobb városok neológ zsidó temetőiben itt-ott már feltűnt a mikulásvirág és karácsonyi dísz néhány síron, a karácsony kulturális integráló szerepe valóban figyelemre méltó.

Irodalom

Beaumerth, Angelika und Karl (1999): *Die Engel der Sixtina. Eine deutsche Karriere*. Regensburg: Schnell & Steiner.

L. Juhász Ilona (2002): *Rudna I. A temetkezési szokások és a temetőkultúra változásai a 20. században*. Komárom-Dunaszerdahely: Liliium Aurum.

L. Juhász Ilona (2006a): A halállal, halottakkal kapcsolatos hiedelmek és temetkezési szokások. In *Nagyvárkony I. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához*. Viga Gyula szerk. Somorja–Komárom: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 431–476. p.

L. Juhász Ilona (2006b): Egy festményrészlet önálló karrierje. Raffaello angyalkái. *Vasárnap* 42/51–52, 8–9. p.

L. Juhász Ilona (2009a): Út menti halálhelyjelek Dél-Szlovákiában. Tipológia, funkció, kultusz. *Acta Ethnographica Danubiana* 10–11, 61–110. p.

L. Juhász Ilona (2009b): Karácsonyfa a temetőben. *Vasárnap* 42/51–52, 8–9. p.

L. Juhász Ilona (2011): Karácsony és a halottak emlékezete. Dél-szlovákiai példa. In uő: *Rítusok, jelek, szimbólumok*. Somorja-Komárom: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 105–123. p.

Kovačevićová, Soňa szerk. (1990) *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava: Veda.

Liszka József (1997a): Adventi koszorú. *Katedra* 1997. december, 2. p.

Liszka József (1997b): „Karácsonyfa, karácsonyfa!” Hogyan lett a karácsony jelképe a karácsonynak, s hogyan kapott egyre fontosabb szerepet az adventi koszorú? *Új Nő* 1997/12, 14–15. p.

Liszka József (2000): Az adventi koszorú (Egy felmérés előzetes eredményei). *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2/1, 147–166. p.

Liszka József (2003): *Der Adventskranz. Verbreitung und Bedeutung eines neune Brauchelements in der Südslowakei*. In uő. *Zwischen den Karpaten und der Ungarischen Tiefebene. Volkskunde der Ungarn in der Slowakei*. Passau, 415–435. p. /Passauer Studien zur Volkskunde Bd. 22./

Liszka József (2010): *Populáris kultúra*. Somorja /Magyarok Szlovákiában 6./

Lukács László (2005): Zur Geschichte der Verbreitung des Adventskranzes. *Acta Ethnologica Danubiana* 7, 67–75. p.

Lukács László (2006): A karácsonyfa a közép-európai néprajzi kartográfiában. *Ethnographia* 117, 211–257. p.

Lukács László (2008): A karácsonyfa elterjedése a Kárpát-medencében. *Néprajzi Látóhatár* 17/4, 5–41. p.

Lukács László (2015): *Szép karácsony szép zöld fája... A karácsonyfa története és elterjedése Európában, a Kárpát-medencében*. Székesfehérvár: Szent István Király Múzeum.

Pócs Éva (1980): Karácsonyi vacsora. In *Magyar néprajzi lexikon* 3. kötet. Ortutay Gyula főszerk. Budapest: Akadémiai Kiadó, 67–68. p.

Szinkretizmus és autoreflexió

Stíluspluralitás L. Ron Hubbard *Rettegés* című regényében és Glen Cook *A Fekete Sereg*-ciklusában

H. Nagy Péter – Hegedűs Orsolya

Syncretism and Auto-Reflection. The Plurality of Styles in L. Ron Hubbard's *Fear* and Glen Cook's *The Black Company* Series

Abstract

The study deals with syncretic style and aspect, which is frequent and more and more productive in popular literature. Starting from Lovecraft's practice, it analyses Hubbard's famous horror and Cook's popular series. The analysis concentrates on the operation of architextual codes and pays great attention to those auto-referential methods with which the opus draws attention towards its own createdness. As a conclusion we can say that the genre lucidity of popular genres is a temporary illusion since the strength of popular literature lies in the riddance of fixities, the free interplay of divergent textual types and the reflected usage of contamination.

Key words: popular literature, horror, dark fantasy, syncretism, auto-reflection.

Kulcsszavak: populáris irodalom, horror, dark fantasy, szinkretizmus, autoreflexió.

Arra a kérdésre, hogy a populáris irodalom esetében beszélhetünk-e műfaji tisztaságról, nem könnyű azonnal és magabiztosan reagálni. Mielőtt a lehetséges válaszok után kutatnánk a választott szövegek (L. Ron Hubbard *Rettegés* című horrorja és Glen Cook *A Fekete Sereg* című fantasyja) rejtett dimenzióiban, érdemes felvillantanunk viszonyítási pontként egy történeti összefüggést sci-fi, horror és dark fantasy kapcsolatáról.

Lovecraft

Kevés szerzőről tudunk, akinél a peremműfajok olyan mértékű burjánzásnak indulnak, mint Lovecraftnél. A Cthulhu-mitológia kiagyalojáról joggal írja Kisantal Tamás a következőket:

[H]árom műfaj is »meghatározó előképeként« vagy klasszikus reprezentánssaként tartja számon. Mindenekelőtt talán horror-íróként a leginkább közzismert, és legtöbb kritikusa hangsúlyozza Poe-val való párhuzamát (melyet maga Lovecraft sem tagadott), illetve a gótikus, neogótikus tradíció továbbvivőjeként említik. A szerzőnek a horror műfaján belüli népszerűsége és rangja kétségtelen, s talán mára már nálunk is kinötte a »Stephen King

nagy elődje» titulust, mellyel egyik első Magyarországon megjelent kötetét hazai kiadónk reklámozta. Magáénak vallja az író a science fiction is, elsősorban mivel publikált a korai, a műfajt intézményesen megteremtő tudományos-fantasztikus jellegű folyóiratokban (például a műfaj »határvidékén« található, ám sok szempontból hozzá kapcsolódó *Weird Tales*-ben). Néhány Lovecraft novella valóban minden további nélkül sci-fi-nek tekinthető (mint az Eryx falai közt vagy A sötét testvériség), de sok, a műfajt áttekintő történeti munka a Lovecraft legtöbb művét átfogó Cthulhu-mítoszhoz kapcsolódó teljes szövegkorpuszt hajlamos idesorolni. [...] De Lovecraftet gyakorta a fantasy és azon belül a dark fantasy egyik őseként is számon tartják, leginkább szintén a Cthulhu-novellák és kisregények révén.

(Kisantal 2003, 14.)¹

A szóban forgó szerző alkotásaiban a peremműfajok klisérendszerei valóban egymásba csúsznak, melynek következtében a besorolás mikéntje recepciós döntések sorozatával lesz egyenlő. Ez már magában arra figyelmeztet, hogy a populáris irodalom műfaji jelölői közül egyik sem utal műfajtisztá referenciákra. Kisantal Tamás a következőképpen oldja fel a dilemmát: „Nem kívánom eldönteni, hogy Lovecraft szövegeit melyik műfaj címkéje alá kellene rendelni – valószínűleg bármelyikhez lehet vagy egyikhez sem, csak az adott műfaj definícióján és a teoretikus által adott megszorításokon múlik.” (Kisantal 2003, 14)

Valóban, a Cthulhu-mitológia *szinkretizmus* okot szolgáltathat az ilyen jellegű kibúvókhöz. Ha azonban abból indulunk ki, hogy az említett szövegkorpusz felfogható egyfajta detotalizáló játékként – s Kisantal Tamás érvelése a későbbiekben pontosan ezt támasztja alá² –, akkor határátlépéseket és kulturális mixtúrákat, tehát heterogenizálást és dehierarchizálást tapasztalunk ott, ahol a tiszta fundamentumot keressük. Ugyanakkor talán nem kell hosszabban kifejtenünk, hogy az eme fogalmakhoz köthető sajátos viselkedés megragadásához szükség van normaháttérre.³ Ha a műfaji konvenciók természetét ilyenek tekintjük, fokozottan érvényesíthető lesz, hogy az összekeveredést (a szinkretizmust) olyan műveletként értelmezzük, amely a különbözőségnek köszönheti létét, de ezt nem leplezi el; sőt dinamizálja és reflektálhatóvá teszi a heterogént mint önálló funkciót. Vagyis a *műfajok* az elkötelezettjei a szinkretizmus elvének, és nem fordítva. (Vö. Lachmann 1995, 266–267)

-
- 1 A horror kontextusában a Poe-párhuzam mellett Ambrose Bierce némely novellája is említhető volna, hiszen az utóbbiaktól szintén vezetnek utak a Lovecraft-féle univerzumba. Csak érdekességként: az *Árnyak a kapu előtt* című – August Derleth-tel közösen jegyzett – kisregény a Cthulhu-mitológia indukálta rejtélyes eltűnések kapcsán felidézi Bierce mexikói, „kalandját” is, összemossa ezáltal fikció és történelem horizontjait.
 - 2 Itt nem feltétlenül a dilemmát felvezető kijelentésre érdemes gondolnunk („A Cthulhu-szövegeket [...] akár szemléljük úgy is, mint amelyek a három műfaj közös metszetében helyezkednek el” [Kisantal 2003, 14]), hanem sokkal inkább a tanulmányban körültekintően értelmezett *diszkurzív* hatáseffektusokra.
 - 3 Ezt a fogalmat itt nem feltétlenül a törvényszerűség, a stabilitás, az archívum, a mátrix stb. szinonimájaként működtetnénk, hanem az időbeliség valamely formáját értjük alatta. Vö. abból, hogy a líraiság változókéony, még nem következik az, hogy a „líra” definiálhatatlan.

Ebből következően Lovecraft szövegeit olyan intertextusokként írhatnánk körül, melyekben bizonyos elemek lépten-nyomon megzavarják a felszíni koherenciát, azaz jótékony anomáliákat idéznek elő. Ezért a jelentések generálása nem lesz kivitelezhető egysíkú folyamatként, hiszen az egymást szennyező kulturális kódok különállását akadályozza a szoros érintkezésből származtatható interferencia. Ugyanis a Lovecraft-művek többsége a mitológéákat nemcsak egymás mellé, hanem egymásba is helyezi. A keveredés hangsúlyozottan műfajorientált, ám mindig többdimenziós. Például: a jelen eltorzulását, osztottságát valamilyen homályos múltbeli esemény determinálja (földön kívüli civilizáció érkezése a bolygóra), a kéznél levő idegen hajlam eluralkodása (gyilkolási kényszer, különös halálesetek kiváltása) pedig kaput nyit a másik világ emlékezetének. Már ebben a végletekig lecsupaszított sémában is fölfedezhető a sci-fi, a horror és a dark fantasy összecsúsztatása-szétválása, vagyis a műfaji szinkretizmus, melyben az összegzés és a szóródás, a felhalmozódás és a feloldódás játéka egyik mozgásnak sem enged meg a konszolidációt. (Vö. Lachmann 1995, 275)⁴

Rendkívül fontos hangsúlyoznunk mindemellett, hogy a Cthulhu-mitológiának van egy olyan aspektusa is, mely döntő lehet a szinkretista peremműfajokon belüli paradigmák elkülönítése szempontjából. Ezt úgy fogalmazhatnánk meg a legegyszerűbben, hogy a szinkretizmusnak érzékelhetővé kell válnia ahhoz, hogy játéka korlátozódhasson. Vagyis a Lovecraft-klisékből építkező hálózatot olyan szövegek írják tovább, melyek vagy foglyai maradnak a szisztémának, vagy „belülről” próbálják szétrobbantani azt. Nyilván az utóbbi eljárás szorul magyarázatra. Mindaddig ugyanis, amíg egy másik mű felől nem látunk rá az adott struktúra sarkpontjaira, kénytelenek vagyunk azt hinni, hogy a szinkretizmus elfedi, álcázza azokat. Ha viszont ez a hipotetikus alkotás – kontrollinstanciaként – felnyitja az egymásba csúsztató felületek automatizmusait, a distanciákon keresztül interpretálhatóvá válik, hogy például az, amit a Lovecraft-szövegekben horrorként értékeltünk, ontológiai értelemben és minden pszichológiai konnotációján túl nem más-e, mint egy szubjektumhoz képest külsődleges, de a fikció ugyanazon szintjén domináló eseménysor terrorisztikus hatása.⁵

4 Ezt a konstellációt érdemes lenne összevetni a *Frankenstein* szinkretizmusával. Korántsem véletlen ugyanis, hogy Mary Shelley klasszikus alkotására olyan műfajok hivatkoznak egyszerre, mint a sci-fi, a horror és a cyberpunk.

5 Bár eltérő argumentációs térben, de – a külsődlegesség szempontjából – egy ehhez hasonló jelenségre utal Edmund Wilson kritikus Bierce rémtörténetei kapcsán: „Az ítéletvégrehajtó halál kívülről lép be emberi világunkba, és szeszélyesen, önkényesen, kegyetlenül szabdalja szét az életünket.” (Wilson é. n., 132) Kisantal Tamás már többször idézett munkája kitűnően szemlélteti az ide vonatkozó lovecrafti megoldást, és találóan – az újhistorizmus nyelvhasználatára emlékeztetően – a „kultúra horrorja” terminussal adja vissza a hozzá társítható fikciófelfogást: „A legtöbb Lovecraft-novellában a rémület kiváltója nem az idegen erő betörése, hanem az a felfedezés, hogy ez a »másik világ« folyamatosan itt volt és itt is van, csupán idő kérdése, mikor jön át végleg és pusztítja el a hétköznapi világát. A *Cthulhu hívása* című novella kezdő sorai jól érzékeltetik azt az emocionális hatást, mely talán a »kultúra horrorja« névvel illelhető (hogy megkülönböztessük a gótikus és romantikus, a szubjektumból eredő horrortól).” (Kisantal 2003, 17)

Figyeljük csak meg, hogy a *Rettegést* útjára bocsátó kiadó – valószínűleg nem egészen tudatosan – hogyan támasztja alá az iménti állítást, és közben – implicit módon – miként érvel a szinkretizmus ellenében:

L. Ron Hubbardnak sikerült valami, ami egyetlen más írónak sem. Anélkül, hogy természetfölötti fogásokat alkalmazna: farkasembereket, vámpírokat, anélkül hogy rendkívüli helyszínekhez folyamodna: szellemjárta házhoz egy dombtetőn, pincébe telepített laboratóriumhoz, idegen bolygóhoz, és anélkül hogy különleges lelkvilággal rendelkező főszereplőt választott volna [...], az ő főszereplője egészen mindennapos körülmények között él, hétköznapi férfi, akit lecsúsztatott a teljesen valószínűtlennek tűnő, mégis különleges pokolba.

(Hubbard 1992, 8–9)⁶

Az *Unknown* 1940 júliusi számában megjelenő alkotás közmegegyezésszerűen egy „újfajta horrorirodalom alappilléret rakja le”. (Hubbard 1992, 198–199) De miben is áll ez az „újszerűség”? Miért tekinthető paradigmaváltó műnek Hubbard regénye?

Hubbard

A populáris művészetek védelmében írt nagyszerű gondolatmenetében Shusterman meggyőzően cáfolja azt a hipotézist, hogy e kategória alá sorolt alkotások mindegyike csak rövid ideig képes élvezetet okozni: „Túl korai lenne levonni azt a következtetést, hogy a populáris művészet egyetlen klasszikusa sem fog fennmaradni az esztétikai élvezetek tárgyaként. Könnyebb elképzelni, hogy egyesek megmaradnak, mint azt elhinni, hogy manapság is sokan olvassák Homéroszt pusztán kedvtelésből.” (Shusterman 2003, 331) Ama igen elterjedt, felületes nézet, mely szerint a peremműfajokba sorolható alkotások nem állják ki az idő próbáját, összefügghet azzal a jelenséggel, hogy:

Az intellektualista kritikusok általában nem veszik észre a populáris művészet többszintűségét, többszólamúságát, összetett és árnyalt jelentését, mert alapjaiban elzárkóznak tőle és nem hajlandóak olyan rokonszenvvel viszonyulni alkotásaihoz, amellyel ezt a komplexitást fel lehetne ismerni. Időnként pedig egyszerűen nem értik meg a szóban forgó alkotásokat.

(Shusterman 2003, 345)

Talán nem tűnik elhamarkodottnak a kijelentés: Hubbard *Fear* (*Rettegés*) című regénye hangsúlyozottan azon alkotások közé sorolható, melyek megkívánják a többszöri olvasást. Ennek oka minden bizonnyal a mű zárlatában keresendő. A megoldás ugyanis oly módon rendezi át a történeteszeletek viszonyát, hogy visszamenőlegesen új irányt szab az elbeszélte események értelmezhetőségének. Ebből következik az is, hogy a forma feltöltődése után egyes szöveg-

⁶ Az elemzés során nem fogjuk külön jelezni, de az előszó legtöbb részállítása korrekcióra szorul.

szegmensek különös jelentőségre tehetnek szert a műbeli világ megkettőzött fikciójának széttagolását illetően. Ahhoz hogy a kínálkozó játékerteret átlássuk, röviden ki kell térnünk a regény cselekményvezetésére.⁷

A mexikói terepmunkáról maláriafertőzéssel hazatérő James Lowry etnológus professzort egy – a démonok és ördögök létét cáfoló – tanulmánya ürügyén elbocsátják egyetemi állásából. A váratlan esemény hírével ellátogat legjobb barátjához, aki a cikkben foglalt tézisekkel kapcsolatban más véleményen van. Tommy Williams antropológus professzor felhívja Lowry figyelmét arra, hogy bizonyos természetfeletti lények bosszút állhatnak a dolgozatban megfogalmazott állításokért. A beszélgetés után Lowry hazaindul, ám snitt, hirtelen megdöbbenve tapasztalja, hogy négy óra kiesett az életéből. Az emlékezetzavar furcsábbnál furcsább történéseket von maga után, melyeknek Lowry elszenvedője lesz, nyomukban újra és újra hatalmába keríti a rettegés. Felesége, Mary odaadó gondoskodása ellenére a professzor körüli világ eltorzul. Lowry éjszakánként démonokkal találkozik, akik tudatják vele, hogy a keresett négy óra megtalálása a halála árán lehetséges. A változatos, természetfeletti kontextusban zajló események előrehaladtával az etnológus észreveszi, hogy a nappali világban is változások álltak be, démonok kísértik. Ennek a felnyíló univerzumnak a főszereplői azonban – egyre több jel utal rá – nem mások, mint Mary és Tommy. Annak ellenére, hogy tapasztalatai fényében Lowry módosítja elméletét, s ennek egy előadásában hangot is ad, a démonok nem húzódnak vissza, sőt kulcsszerepet szánnak neki egy fontos feladatban, az Egység fenntartásában. A Tommyval történő végső szembesülés során nem csak az válik világossá, hogy barátja a másik oldalt képviseli, hanem az is, hogy a világ bármely mozzanata Lowry látószögének függvénye. Az utolsó feleszmélés azzal zárul, hogy az etnológus szembenéz folyóbeli tükörképével, majd Billyt, a rendőrt elvezeti Tommy házához: „Szombaton délután követtem el. [...] Elborult az agyam, s nem is hallottam, mit üvöltözik nekem Tommy meg Mary, és... és megöltem őket. [...] Megtámadta az agyamat a malária... Az örült féltékenység...” (Hubbard 1992, 194.)⁸ Megkezdte tehát a négy óra. A Tommy kezében tartott levélből azonban kiderül, hogy a féltékenységi roham alaptalan volt, a feleség és a barát partit szeretett volna rendezni Lowry születésnapja alkalmából, ezért találkoztak titokban.⁹

7 Mindazok, akik a regényt már legalább egyszer elolvasták, a következő bekezdést átugorhatják.

8 Fel kell itt hívnunk a figyelmet egy fordítási vagy elírási „hibára”. 25. oldal: „Eltompult aggyal azon tűnődött, kell-e órára mennie, de aztán eszébe jutott, hogy vasárnap van, vasárnap pedig nem ad óráat.” A történet időrendje természetesen abban az esetben logikus, ha a cselekmény kezdőnapja az utolsó jelenetben is emlegetett szombat. Az elbeszélő igen sokszor – nem véletlenül – precízen utal az időre, tehát az imént idézett, első időmeghatározásba becsúszó „vasárnap” szavak „szombatra” javítandók. Avagy – az objektív (inkább fizikai) és a szubjektív (vagy biológiai) idő hagyományos megkülönböztetése alapján – elképzelhető az is, hogy ez a „hiba” (mint később kiderül nem vasárnap, hanem szombat volt) Lowry „eltompult agyának” tulajdonítható, az emlékezetzavar az időérzék megbomlásával veszi kezdetét.

9 Már első olvasásra azonnal látszik, hogy természetlen félreértésnek bizonyul Aldiss és Wingrove megállapítása, mely szerint aki Hubbard *Fearjét* „a fogékony éveiben olvasta, az sosem felejtje el. Ez egy férfiról szól, aki visszautazik az időben, hogy szembeséjzen azzal, amitől a legjobban fél”. (Aldiss – Wingrove 1994, 266) E rezümé azt sugallja, hogy a *Fear* olvasható időutazásos sci-fi-ként, holott ezt semmi sem támasztja alá. A tematika félreértése persze arra is utalhat, hogy a szerzőpáros nem „a fogékony éveiben” olvasta a regényt.

Elsőként talán egy tematikai elvű átcsoportosításra érdemes utalnunk. A befejezés által ugyanis végbemegy a pozitív-negatív pólusok cseréje, s a kitöltődő négy óra az olvasás során keletkező kérdések némelyikét más távlatba helyezi. Evidensnek tűnik a regény azon ok-okozati sémája, mely szerint Lowry állapotát a malária és a dolgozat kiváltotta bosszú együttes hatása idézi elő. A vég alakzata felől azonban hangsúlyosabbá válik, hogy tudatmódosulással van dolgunk, vagyis az időkiesés utáni események *paratérben* játszódnak. Ebben az esetben számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy az emlékezet helyére benyomuló képzelet, érzékcsalódás a műbeli fikció multiplikációját eredményezi.¹⁰ A Lowry tudatából kivetülő univerzum ily módon nemcsak az élők és a holtak világainak keveredéseként értelmezhető, hanem olyan szubjektív tartamként is, melynek ontológiai státusza különbözik Atworthy városának eleve többretegű valóságától. Ezt a hasadást azonban úgy viszi színre az elbeszélő, hogy folyamatosan egymásba olvasztja realitást, fikciót és illúzió alapelemeit. A szétválások és összehangolások ismétléseiből létrejövő polifonikus szerkezet ezért az elbeszélői tudat megkettőződését is feltételezi. Ebben a narratív struktúrában a felvehető olvasói szerepek már csak azért sem stabilizálhatók, mert a fikciós szintek közötti ugrások következtében a történet valamely síkja mindig bezárul a tekintet számára, majd újrapozicionálódik. Ez az oszcilláció a regény végső fordulatakor sem jut nyugvópontra, hiszen a Lowry rettegését kiváltó tényezők szerepe átértékelődik: valójában egy gyilkos tudatát olvastuk.¹¹ Ahhoz, hogy közelebb férközhessünk a horror itt aktualizálódó perspektíváihoz, a szöveg retorikai mozgásait és precíz utalásrendszerét kell röviden, a teljesség igénye nélkül vázolnunk.

A regény egy olyan paralelizmussal indul, mely átfogja a narráció egészét. A természetfölötti erőkről szóló diskurzusokat (démonológiai véleménycserék, Lowry tanulmánya) az elbeszélő a környezetre tett elbizonytalanító utalásokkal kontextualizálja, például: „Különben, meg kell mondjam, igen jól sikerült a cikke a *Hét hírei* múlt vasárnapi számában. / Alig észrevehetően megmozdult az ajtó – talán az ablakon beszőkkent tavaszi hús lehelet hajtotta beljebb.” (Hubbard 1992, 12) Majd a mű legvégén: „Valahol a magasban harsány nevetés hangzott: éles, örömteli, gonoszul kárörvendő és gúnyos. / Persze, lehet, hogy csak a szél vinnyogott a pinceajtó alatti résben.” (Hubbard 1992, 195) Eme eljárásnak köszönhetően mindvégig eldönthetetlen, hogy a fikciók határai kijelölhetők-e, illetve hogy a démonok, ördögök stb. léte adottnak vehető-e a mű világán belül. Az említett paralelizmust egy másik keresztezi: Lowry emlékezetkiesése, az eltűnt négy óra összekapcsolódik a professzor kalapjának eltűnésével, a két

10 Hasonló eljárás ez ahhoz, ahogyan Ambrose Bierce legismertebb novellája építkezik: a *Bagolyfolyó* főhőse halálának pillanatában hazatalálását vizionálja. Az idő, az utolsó pillanat kimerevítése lehetővé teszi, hogy a fikcióba egy másik íródjon bele, mely utóbbi – a képzelet játékaént – az akasztás intervallumára korlátozódik.

11 Innen nézve heterogenizálódik a szöveg modalitásbeli-szintaktikai rendje is, hiszen például a következő kijelentések ugyancsak többértelműek lesznek: „A professzorra nyugtatóan hatott annak felismerése, hogy képes a katedrán úgy előadni, mintha semmi sem történt volna” (értsd: démonok vették körül vs. gyilkolt); „Talán más magyarázata van a dolgoknak” (értsd: a konkrét szituációban vs. a gyilkosság alapján) stb.

motívum folytonosan egymás jelölőjeként funkcionál. A történet szintjén ez kazuális sémát alkot, hiszen az utolsó jelenetben kiderül, hogy Lowry a kalapjáért nyúlva vette észre felesége holmijait a fogason. A szöveg retorikai dimenziójában ugyanakkor a kalap része lesz egy olyan tropológiai láncnak, melyben nem a felejtést jelöli pusztán, hanem ellenkezőleg: fenntartja a démonikus fikció emlékezetét. Vagyis egy olyan alakzatról van szó, amelynek ürügyén a kívül-belül oppozíció állandóan újrakonstruálódik. Míg a fikció első síkján (Atworthy) a kalapnak van tényleges referenciája, addig Lowry tudatának paraterében pusztán a nyelv egy tetszőleges elemeként, szóként azonosítható. Ez a játék a regény végén már úgy utal az artisztikum megnyilvánítására, hogy önmaga mechanikuságán keresztül felfüggeszti, delinearizálja a narráció logikáját. Az alábbi rész ugyanis (kicsit hosszabban idézzük) mintegy konkrét költeményként szimulálja a paratér eltérő nyelvi szerkezetét:

Macska, kalap, patkány. A kalapból denevér, abból macska, abból meg patkány. [...] Még mindig meg akarod keresni a kalapodat? Kalap, denevér, macska, patkány. [...]

A patkányok felfalnak téged, James Lowry.

A patkányok felfalnak téged, James Lowry.

A patkányok felfalnak téged, James Lowry.

A patkányok felfalnak téged, James Lowry.

A patkányok felfalnak téged, James Lowry.

A patkányok felfalnak téged, James Lowry.

A patkányok felfalnak téged, James Lowry.

Mégis meg akarod keresni a kalapodat?

MÉGIS MEG AKAROD KERESNI A KALAPODAT? [...]

Kalap, denevér, patkány, macska. Kalap, denevér, macska, patkány. Kalap, kalap, kalap. Denevér, denevér, denevér, denevér. Patkány, patkány, patkány, patkány, patkány. Kalap, denevér, macska, kalap, patkány, kalap, denevér, patkány, macska, kalap, patkány, denevér, macska...

(Hubbard 1992, 164–165)

Ez a részlet nemcsak azért jelez fordulópontot az elbeszélés menetében, mert Lowry ezután feladja a keresést és felveszi a harcot a másik oldal erőivel; hanem azért is, mert alapvetően megváltoztatja a dolgokhoz való lehetséges viszony kódját. Hiszen e betét nem pusztán úgy értelmezhető, hogy itt az egyik démonikus lény szavai visszhangot vernek az etnológus tudatában; hanem úgy is, hogy a „kalap” szimpla jelölővé válik, megtalálása (mármint a tárgyé) ezért – az adott térben – lehetetlen. (A tipográfiailag kiemelt kérdések erre a retorikai aspektusra is vonatkoztathatók.)¹²

12 A szöveg linearitásának efféle felbontása nem példa nélküli a peremműfajok történetében. Scott Bukatman egyik alapvető tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy Alfred Bester prózája éppen az ilyen jellegű megoldások miatt talált nehezen utat a sci-fi kánonjába: „Bester művének [a *The Stars My Destination* című regényről van szó] konkrét költészete túlságosan idioszinkretikus volt ahhoz, hogy különösebb befolyással legyen a science fictionra, legalábbis az új hullám megjelenéséig.” (Bukatman 2001, 14)

Korántsem véletlen, hogy a fikció utóbbi szintje (Lowry módosult tudata) az idővel, a nyelvvel és magával az én konstrukciójával kerül szoros kapcsolatba a narrációban. „Énjének egy része tűnt el – négy órát könyörtelenül elragadtak az életéből, no meg egy nemezkalap is odalett.” (Hubbard 1992, 58–59)¹³ Az én hasadtságának funkciója azonban nem merül ki abban, hogy szimmetrikusan leképezi az említett megkettőződéseket. Ugyanakkor előre adott pszichológiai konnotációin túl inkább arra érdemes koncentrálnunk, hogy ebbe a sémába íródik bele magának a *rettegésnek* az alakzata. A „fear” tropológiája – a fejlet keretező (!) kalapéhoz hasonlóan – igen fontos játékeret nyit fel. A rettegés elsőként émelygés formájában tör Lowryra, majd több ízben ébredés utáni sokk idézi elő; ezt követően – számos újrafogalmazásán keresztül (pl. démonok hatása) – a váratlansággal, illetve a tudatalatti működésével kerül kapcsolatba: „Marcangoló rettegés itta be magát porcikáiba, mintha tudatalattija felkészülten várná, hogy onnan éri megsemmisítő csapás, ahonnan legkevésbé számít rá.” (Hubbard 1992, 170) Világossá válik tehát, hogy ebben a jelölőláncban a rettegést hol valamely terrorisztikus (külsődleges) akció, hol pedig valamely önreferenciális elem támogatja. Tematikus értelemben ez egyfelől a Lowryra mért csapás formája, másfelől viszont a reflektált szintek közti vibrálás dimenziójával egyenlő. Az utóbbi teszi lehetővé, hogy a cím által prefigurált effektust az olvasással helyettesítsük. A regény egy ponton szinte szuggerálja is az ilyen jellegű eljárás jogosságát. Lowry ugyanis az egymásba helyezett fikciós szintek örvényéből úgy tud kimenekülni, hogy a véletlen egy deszkát sodor elé: „Érezte, hogy a deszka fölött van valami. Felemelte tekintetét: egy könyv, amit két kéz tart. Ez minden. Mindössze egy könyv és két kéz.” (Hubbard 1992, 84)¹⁴ Hiszen ez a jelenet úgy is értelmezhető, hogy a rettegés fennállása és megszűnése nem más, mint az olvasónak a mű fikcióihoz és szereplőihöz való allegorikus viszonya, pontosabban annak eredménye.¹⁵

A rettegés olvasásalakzatként történő interpretálását emellett egy narratív mozzanat is támogatja. Már említettük, hogy Lowry illúziójához szorosan hozzátartozik annak érzékelése, hogy a destabilizált világ jelenségei látószögének elmozdulásával változnak. Tudat és tapasztalat szétválásának számos példáját sorakoztatja fel a regény. Ide tartozik mindjárt a másodlagos fikcióba való első belezuhanás eseménye (Lowry eggyel többet lép, mint ahány lépcsőfok van), Mary és Tommy látens átváltozása (a professzor elfordítva fejét vámpírként azonosítja őket), a város forgatagának lelassulása (a főszereplő ritmusvál-

13 Kalap, időkiesés és identitás – ehhez viszonyított – ellenirányú dinamikájára épül Mircea Eliade *Cigánylányok* című fantasztikus novellája, melyben a régi kedves megtalálása kapcsolódik össze a főhős számára nélkülözhetetlen kalap végleges elvesztésével.

14 A regényhős mint fikcióelem tudatosítására másik példa lehet az a – természetesen többértelmű – jelenet, mikor Lowry megpillantja saját sírját.

15 Ezt az újabb kettősséget (fennállása/megszűnése) a *fear* szó igei származékának többértelműsége is jelezheti (fél/aggódik). A regény ezt a játékeret elsősorban a férj-feleség kapcsolat mentén érzékelteti.

tásaival élénkül fel vagy lesz tetszhalott a környezet, akár egyfajta bábszínház) stb. Mindez létrehozza azt az illúziót, hogy a fikciókban törtétek mindenkor ki vannak téve egyfajta értelmezői pillantásnak, vagyis az olvasáshoz hasonló művelet (fókuszálás, perspektívaválasztás stb.) vezényli őket.¹⁶

Hubbard paradigmaváltó horrorja kiváló példáját nyújtja annak, hogy egy műfaji szinkretizmusból kiszakított alakzat miként módosítja saját funkcióját. Mielőtt persze ezt a kérdést rövidre zárnánk, érdemes még arra utalni, hogy magának az eljárásnak is van megfelelője a regény multiplikált világán belül. Ez pedig nem más, mint Lowry szerepe. Emlékezzünk arra, hogy a mű lezárása miként nyit horizontokat a fikciók erdejére. Emellett idézzük fel, hogyan definiálja a professzort tudatának egyik másvilágbeli démona: „Maga az Egység, az egyetlen élőlény ezen a világon.” (Hubbard 1992, 168) Vagyis Lowry feladata az volna, hogy felügyelje a létszférák határait, biztosítsa a démonok és az emberek világa közti Egységet. Funkciója tehát egy szelephez hasonlatos. Amennyiben a regény azt viszi színre, hogy az említett Egység hogyan valósul meg, és miként omlik össze, akkor a gyilkos tudat leleplezése felől/után – képletesen szólva – az olvasóra vár, hogy ezt a szelepet stabilizálja-e. Azaz a szinkretizmusba ágyazott horror hagyománya alapján vagy azt megkerülve konstruálja-e újra a szöveget és a gyilkos történetét. Ennek az olvasói döntésnek köszönhető, hogy a *Fear* több is és kevesebb is, mint a természetfeletti világ létét igazoló, egyszemélyes terror-fantasy. (Vö. Heller 2004) Olyan, mint Lowry folyóbeli tükröződése: „A kép el is tűnt a vízről, meg nem is.” (Hubbard 1992, 191)

King

Átkötésként tanulságos felvillantatunk ismét egy történeti összefüggést. A peremműfajok nagymértékű burjánzásnak indulnak Stephen Kingnél is.

A regények – írja Collings egy fontos tanulmányában – kezdődhetnek egy tudományos-fantasztikus világban, majd fokozatosan átalakulhatnak valami újjá, mint Stephen King *The Stand* című regényében. A nyitó fejezetek a sci-fi mintapéldái: a szuperinfluenza a Föld lakosságának 99,4 %-át kipusztította, és az emberiségnek szembe kell néznie a destruktívra vált technológia konzekvenciáival. A későbbi fejezetek azonban az irracionális hangsúlyozzák, a szereplők álmai egy második krízis fókuszát képezik, ami inkább a fantasyre hajaz, semmint a sci-fire. A regény egy – majdnem teológiai értelemben vett – apokalipszissal zárul, és olyan szereplőket vonultat fel, akik nagyjából egy kompatibilisek egy tudományos-fantasztikus szerkezettel.

(Collings 1987, 48)

16 Meg kell itt jegyeznünk, hogy az olvasó akár ironikusan is viszonyulhat az eseményekhez, pl. drukkolhat, hogy a gyilkost minél inkább szorongassák meg, s ez a rettegés kioltásához vagy pozitív értelmű felfogásához vezethet.

King regényeiben valóban nem ritkák az ilyen jellegű megoldások, az életmű mégis helyenként a műfaji szinkretizmus fellazítása, feldarabolása felé mutat.¹⁷ Vagyis a sci-fi- és fantasy-elemek itt inkább kelléktárként funkcionálnak, míg a horrort támogató klisék előtérbe kerülésével létrejöhet azok újrahasznosítása. Túlzás nélkül kijelenthető, hogy – ebből a szempontból is – a szerző talán legproduktívabb alkotása *A ragyogás* című, méltán nagy sikerű regénye. (Vö. L. Varga 2003) Ugyanakkor arra is utalnunk kell, hogy *A Setét Torony* ciklus minden bizonnyal a populáris irodalom szinkretista vonulatának egyik legje. A western-től kezdve a romantikus történeten át a dark fantasyig van itt mindenből egy kevés, de ez a műfaji keveredés nem megy a színvonal rovására. Ellenkezőleg, megnyitja a történethez való interdiszkurzív hozzáférés újabb és újabb lehetőségeit. Nézzük, hogyan működik ebben az elméleti kontextusban *A Fekete Sereg*.

Cook

A fantasyben jól körülhatárolható egy militarista vonulat, melynek alaposabb elemzése a mai napig várat magára. Hogy ízlések és pofonok a fantasy alkotások megítélésében is nagyban különböznek, azt mi sem bizonyítja jobban, mint Glen Cook bizonyos körökben (elsősorban aktív szolgálatukat töltő, pl. iraki, afganisztáni bevetésekben harcoló katonák között) kultikussá vált *Fekete Sereg*-ciklusának befogadástörténete. A jelenség érzékeltetéséhez álljon itt egy részlet Donald Mead Glen Cookkal készített interjújából, amelyet a spekulatív fikcióra és az ahhoz kapcsolódó non-fictionre specializálódott *Strange Horizons* internetes magazin közölt 2005. január 17-én.

Donald Mead: A *Fekete Sereg*-sorozat rendkívül népszerű volt az 1991-es első Öböl-háborúban harcoló katonák körében. Tapasztalt ehhez hasonlót a jelenlegi iraki fegyveres konfliktus során?

Glen Cook: Igen, múlt évben egy fickó kizárólag azért jött el egy fesztiválra, hogy velem találkozzon. A különleges alakulatnál szolgált, amely már a háború kirobbanása előtt Irakban állomásozott, így meglehetősen sokat tartózkodott Bagdadban. Azt mondta, hogy a csapatnak volt egy példánya *A Fekete Sereg*-ciklusból, és hevesebb harcok folytak az egyes kötetek megkaparintásáért, mint az irakiak ellen.

17 Egy kínálózó párhuzam: Clive Barker *The Damnation Game* (magyar fordítása *Kárhozat*) című regénye poétikai megformáltság tekintetében nagy valószínűséggel elmarad a szerző *Weaverworld* (magyar fordítása *Korbács*) című alkotásához képest. Míg az előbbi pusztán a horror műfaján belül ütőképes, addig az utóbbi megvalósítja horror és dark fantasy szinkretizmusát, méghozzá oly módon, hogy az aktualizált peremműfajokat a posztmodern próza egyes eljárásai felől teszi reflektálttá. Ez Kingnél éppen fordítva működik: ott a horrorra nyílik több perspektíva.

DM: Ön szerint miért annyira közkedvelt A Fekete Sereg-sorozat a katonák közt?

GC: Nos, nekem azt mondták, azért, mert igazul cseng. A karakterek úgy cselekszenek, ahogy a srácok valóban viselkednek. A könyv nem dicsőíti a háborút; olyan emberekről szól, akik megcsinálják a melót. A karakterek valódi katonák. Nem olyanok, amilyeneket a katonai szolgálatot sosem teljesítő emberek találtak ki. Ezért kedvelik a seregben. Ismerik a könyvekben szereplő fazonokat, én is ismertem a könyvekben szereplő fazonokat. A korai szereplők nagy része olyan karakterekre alapult, akikkel együtt szolgáltam. A viselkedésminták nagyjából olyanok, amilyenek egy kisebb egység lényegétől elvárhatók.

A sorozat első kötete, *A Fekete Sereg* 1984-ben jelent meg, melyet gyors egymásutánban követett az első trilógiáját alkotó második, *Lappangó árnyak* c. és harmadik, *A Fehér Rózsa* c. könyv. A magyar kiadás 2000-re érett be, s a hazai dark fantasy rajongók Kornya Zsolt fordításában olvashatták az első részt. Hamarosan azonban fordító- és kiadóváltásra került sor, majd néhány évet csúszott a 3. kötet megjelenése. Jelenleg a sorozat további részeinek megjelentetése szünetel (a magyar fanok nem kis bosszúságára), sorsuk a mai magyar könyvpiac és könyvkiadás esetlegessége miatt bizonytalan. Talán ezzel is magyarázható a sorozat szakmai visszhangjának szinte teljes hiánya.

A kötet magyar kiadásának hátlapján található Raoul Renier blurbje, amely szerint a regény „Páratlan élmény: soha nem olvastam ennél jobb dark fantasyt!” Mintha ezt a lelkesedést Farah Mendlesohn és Edward James nem osztanák a fantasy történetét összefoglaló könyvükben, amelyben mindösszesen három sort szentelnek Cooknak és sorozata első darabjának: „Glen Cook *A Fekete Sereg* című 1984-es regénye egy kard és varázslat kategóriába tartozó történetet mesél el a főgonosz seregét alkotó zsoldosok nézőpontjából (egy közkatona szemszögéből, ami helyénvaló is egy olyan ember tollából, aki élete nagyobb részében a General Motors alkalmazottja volt).” (Mendlesohn – James 2009, 129) Első olvasásra nehéz eldönteni, annak örülünk-e, hogy egyfajta „10 perces hírnév” analógiára Cook egyáltalán szerepel a kötetben, vagy értetlenkedünk a számunkra melléfogásnak tűnő besoroláson, esetleg háborodjunk fel a lekezelőnek ható zárójeles megjegyzésen, amelyben még egy tárgyi tévedés is szerepel (tudniillik Vészmadár, a regény narrátora és nézőpontkarakter a sereg tisztjeivel egyenrangúként kezelt katonaorvos és krónikás, így ő nem a „grunt” – gyalogos katonák kasztjához tartozik).

Térjünk vissza az alműfaj kérdéséhez. A „kemény legények a vérzivatarban”-szerű történet talán nem elégséges a kard és boszorkányság alműfajba történő besoroláshoz. Cook említését megelőzően Mendlesohn és James a szubzsáner azon kettős természetű mozgásáról értekeznek, mely szerint a kard és boszorkányság – a többi fantasy alműfajjal összehasonlítva – a '70-es évek végére mindenképpen elhalványult, ugyanakkor kifinomultabb és értelmesebb lett,

s a kritikus viszonyulás ellenére jócskán táplálkozott önnön múltjából. A példaként felsorolt alkotások valóban a kard és boszorkányság leglátványosabb, legmeghatározóbb jegyeit viselik magukon, például Pat Mills kelta mítoszokra épülő Sláine-történetei egy rettenthetetlen barbár harcos útját mesélik el Tir-Nan-Og meghódításáig; vagy az afro-amerikai Charles R. Saunders *Imaro* című könyvének alapötlete egy fekete Tarzan gyarmatosítás előtti, mágikus Afrikában játszódó kalandjainak megírása volt (amely egyben az eredeti Tarzan-könyvek gyarmatosító struktúrájának leplezetlen kritikáját is nyújtja). Innen nézve Cook zsoldosainak története csak annyiban kard és boszorkányság-szerű sztori, amennyiben bármely más, kardot lóbáló, izmos férfiakat szerepeltető és véres küzdelmeket elregélő fantasy történet is az.

A Fekete Sereg egy független zsoldoskompánia, keménykötésű férfiakból (kiégett harcosokból, cinikus szerencsevadászokból és szökevény bűnözőkből) álló elitalakulat, amely mindig azért verekszik, aki megfizeti. Amorálisnak is tűnhetne ez a gondolkodás, pedig éppen ellenkezőleg: nagyfokú professzionizmusra és öndisziplinára vall, ha a hivatásos harcosok nem tágítanak szerződésbe foglalt adott szavuktól, függetlenül attól, ki a megbízójuk. Nem az ő tisztük eldönteni, becsületes ügyet képviselnek-e; nekik harcolniuk kell, ki kell tartaniuk akár a keserű végig is. „Pénzért verekszünk, meg valami nehezen körülírható büszkeségből. Politikával, erkölccsel, morálfilozófiával nem foglalkozunk.” (Cook 2000, 102) Ez az ő első becsületkódexük. És ettől nem állnak el, még akkor sem, amikor kiderül számukra, hogy legújabb megállapodásuk tulajdonképpen világuk legszebb és egyben leggonoszabb Sötét Úrnőjének szolgálatára kötelezi őket. (Az egyetlen, halovány, romantikusnak tűnő szál is a sereg krónikásának az Úrnőhöz fűződő plátói vonzalmához, és az ebből ihletet merítő „költészetéhez” kapcsolódik.)

A Fekete Sereg a khatovari Szabad Kompániák utolsó megmaradt csapata. Térben és időben is mérföldek ezreire és esztendőök százaira visszanyúló történelmének és hagyományainak írásos lenyomatát azok az Évkönyvek jelentik, melyeket a sereg krónikásai vezettek. A történet jelenében Vészmadár, a katonaoorvos vállát nyomja e megtisztelő teher; ő a narrátor és nagyobbbrészt az a nézőpontkarakter is, aki révén tudomást szerzünk bizonyos eseményekről, s aki a harcosok halhatatlanságát egyedülként biztosító írott szó birtokában hasonló „varázserővel” bír, mint Félszemű, Manó vagy Néma, a társaság vajákosai. (Legnagyobb fenyegetése a „kiírlak az Évkönyvekből, oda az esélyed a halhatatlanságra”). Azért a Sötét Úrnőért verekszenek, aki az elmúlt korok legnagyobb és legkegyetlenebb varázslójának, a Dominátornak volt a hitvese; sötét birodalmukat vérrel és vassal, illetve azoknak a Fogadott Tízeknek a varázserejével tartották össze, akik valaha félisteni hatalmú mágusfejedelmek voltak, amíg a Dominátor le nem győzte s a szolgálatába nem kényszerítette őket. A Fehér Rózsa, a szűz tábornokasszony megdöntötte a Domíniumot, szörnyűséges urait és csatlósait azonban nem volt ereje elpusztítani, így azoknak az eleven eltemtetés jutott osztályrészül egy bűbajos pecséttekkel lezárt sírboltban.

Négyszáz évvel később azonban egy botor mágus feltámasztotta az Úrnőt, aki most a Viharvidék Bűbájtornyából irányítva élőholt mágusfejedelmeket világalomra tör, sorra leigázva az emberlakta országokat. Rémuralma ellen azonban mindenütt lázadás tör ki, s a felkelők saját varázslóik, a Tizennyolcak Körének vezetésével szövetségbe tömörülnek ellene. Ebbe a háborúba keverednek zsoldosaink, s voksukat – habár nem tudatosan, inkább utólag szembesülve az igazsággal – a sötét oldal mellett teszik le, hogy aztán az utolsó nagy csata után, a negyedmillió emberéletet követelő vérontást követően Vészmadár belássa, a jó és a rossz relatív fogalmak, hiszen a jó ügyért harcoló lázadó hadsereget tulajdonképpen azok vezették ide a Tizennyolcak közül, akik a szintén erre a világra ébredező Dominátor befolyása alatt állnak. Az Úrnő ezt a következőképpen foglalta össze:

Én nem a Fehér Rózsával háborúzom, krónikás – bár ha győzök, vége lesz ennek az ostobaságnak is. Az igazi ellenségem a vén igázó, a Dominátor. És ha veszítek, velem vész az egész világ. [...] A gonosz viszonylagos fogalom, krónikás. [...] Mindig attól függ, hogy éppen hol áll, merre néz az ember. Ahol most ti álltok, az eskütök miatt, az szemben van a Dominátorral. Számotokra ő jelenti a gonoszt. [...] Ha elbukok, a férjem győz. Nem a lázadók, nem a Fehér Rózsa, hanem a Dominátor, az a förtelmes szörnyeteg, aki békétlenül forgolódik a sírjában.

(Cook 2000, 264–265)

Meglehetősen váratlan fordulat, hogy a jókról a végén kiderül: a rosszaknál még egy fokkal rosszabbak, ha lehet. Legalábbis a csúcavezetés, mert a gyalogok nem is sejtették, mennyire megvezették őket saját hataloméhes varázslóik. S a legendák is felmondták a szolgálatot. Azok szerint ugyanis a Sötét Birodalom vesztét, így az Úrnő második bukását egy üstökös érkezése jelzi majd, s bár a jelenség végig az égbolton függött, nem váltotta be a hozzá fűzött (lázadói) reményeket, hiszen az Úrnő megnyerte a csatát. (Olyannyira, hogy a nagy mézszárlásban még saját soraiban is rendet tudott vágni, s a hűtlenné lett Fogadottakat egytől egyig megölette.) A lázadó próféták legveszedelmesebb jóvendölése azonban az „ártatlan kisdetről” szólt, akiben a Fehér Rózsa reinkarnálódását hitték, felkutatásától pedig a háború megnyerését várták. A gyermek azonban nem került elő, az a szegény leánygyermek pedig, akit a vérzivatarba küldtek az elveikért harcoló tízezrek megnyugtatására, el is pusztult, hiszen csak egy ál-Fehér Rózsa volt. A lázadók tehát nem találták meg „szent porontyukat”. Vagy mégis? A végső csata után Holló, a Fekete Sereg egyik frissen verbuvált zsoldos testvére, a Kapitány tudtával és hallgatólagos beleegyezésével, csendesen ellépett a számos kalandjuk során egy alkalommal megmentett néma kislánnyal, Kedvessel. Vajon ő lenne a Fehér Rózsa? Vajon az Úrnő csak a csatát nyerte meg, a háború végső kimenetele még másként is alakulhat? Mindezekre azonban az első kötetből már nem kapjuk meg a választ.

Ezt a rövid ismertetőt olvasva bizonyára feltűnik néhány roppantul ismerős elem: Sötét Birodalom, gonosz úr illetve úrnő, ellenük harcoló lázadók, leigázott emberlakta vidékek, élőholt mágusfejedelmek, a jó és a rossz örök küzdelme, az egész világ sorsát befolyásoló végső csata, legendák, próféciaák stb. Mind-mind olyan klisék, amelyek a tolkien heroikus (vagy high) fantasy ismertetőjegyeiként funkcionálnak. Itt azonban mintha nem a „megszokott módon” működnének, mintha a fent említett, kiismerhetőnek elgondolt szövegszervező elemek oly módon mozdítanák ki az értelemadás aktusát, hogy egy ismeretlen ismerőst hoznak létre. Hiszen ismerni véljük a Sötét Birodalmat, vagy akár az emberlakta tartományokat is (Mordorra, Gondorra és Rohanra is jól emlékezünk), pedig valójában csak egy (szándékosan?) vázlatosan megalkotott másodlagos világ bontakozik ki előttünk a Cook-regény lapjain, amely messze alulmúlja Középfölde aprólékos leírását, annak gazdag, önmagából nyíló és önmagára visszautaló, a történeteszálak és nézőpontok megsokszorozásából adódó önépítő és önfenntartó létmódját. (A magyar fordítás még egy elnagyolt térképet sem tartalmaz.) Ismerni véljük a jók és rosszak szembenállását, amely egy mindent eldöntő nagy csatában kulminálódik, és sejteni véljük e küzdelem kimenetelét is (Szauron egész Középföldre rátelepedő árnyéka, a Harmadkorban folytatott nyílt Gyűrűháború és a Pelennor mezei csata szintén elevenen él az emlékeztünkben), pedig valójában a jók vezetői árulók, a Sötét Úrnő a Dominátorhoz képest (talán) a kisebbik rossz, a nagy összecsapás az Úrnő nagytakarításának egyik eszköze csupán, a sötét oldal elitcsapataként aposztrofált Fekete Sereg pedig egymásért meghalni kész zsoldosok testvérisége.

Rendeltetésszerűen működő, tehát legalább egy helyes olvasattal rendelkező, és a teremtett világ szuverenitását biztosító jóslatok és próféciaák is gazdagítják az általunk ismert fantasy (szöveg)világokat, míg a Cook-regény leginkább nem működő, illetve megtévesztő próféciaírókról és jelekről, azok értelmezhetőségének viszonylagosításáról, félreolvasásuk következményeiről ad számot. „Égi intés és baljós előjel akadt elég, mondja Félszemű. Csak magunkat hibáztathatjuk, hogy nem ismertük fel őket. [...] Kőeső hullott. Szobrok véreztek. [...] A Bástya körül kilenc nap és kilenc éjjel tíz fekete keselyű körözött. [...] De ilyesmi minden évben megесik. És a bolondok utólag bármiből előjelet tudnak faragni.” (Cook 2000, 7) Talán nem véletlen, hogy a történet felütése épp egy ilyen megjegyzés, hogy egy ilyen kiemelt helyen így kezd Vészmadár a narrációt. Ez az attitűd a későbbiekben is tetten érhető, például Holló és Vészmadár párbeszédében, amikor a keleti égbolton feltűnő üstökösöt fürkészik. „[Holló:] Nem vagyok odáig a jövődölésekért, Vészmadár. Nagyon babonaizuk van. De ez [a Sötét Úrnő Bűbájtornya felé mutató üstökös] idegesít. [Vészmadár:] Egész életedben ilyen hülyeségeket pofáztak körülöttem. Az lenne meglepő, ha *nem* volnál megzissenve tőle.” (Cook 2000, 195)

Elemzésünk szempontjából (is) rendkívül fontos a sereg orvosának és egyben krónikásának, a történet narrátorának reakciója. Ez ugyanis egy további fontos különbségre irányíthatja a figyelmet. Jelesül arra, hogy a high fantasy világokkal ellentétben *A Fekete Seregben* a dolgok, jelenségek értelmezése, illetve a múlthoz való hozzáférés nem olyan egyértelmű, sőt problémaként tematizálódik. A regény ugyanis nagyjából egy nézőpontú elbeszélést alkalmaz, tehát csak az tudható, ami egyrészt Vészmadár számára hozzáférhető (ezt pedig saját személyén kívül a sereg tulajdonát képező és emlékezetét továbbörökítő, azonban meglehetősen szubjektív, és sajnos gyakorta hiányos annáleszek gyűjteménye jelenti), másrészt amit krónikásunk megosztani szándékozik velünk.

Ti, akik utánam jöttök, és tovább firkáljátok ezeket az Évkönyveket, tisztában vagytok velem, hogy sehol sem írom le a teljes igazságot a Fekete Seregről. Visszariadok tőle, hogy papírra vessem, micsoda mocskos gazemberekkel élek együtt, ámbár ha úgy hozza a sors, habozás nélkül meghalnék értük, mint ahogy ők is értem. [...] Holló mindig röhög, amikor a feljegyzéseimet olvassa. »Mézes cukorkának« csúfolja őket, s azzal fenyegetőzik, hogy egyszer elszedi tőlem az Évkönyveket, és úgy írja meg az eseményeket, ahogyan ő látta őket.

(Cook 2000, 136)

Mindezek az eljárások nem a high fantasyből ismerni vélt másodlagos világok koherens világképének és kulturális rendjének megerősítésében, s ezáltal az identitás megszilárdításában érdekeltek, hanem – elsősorban a megbízhatatlan narrátor és a lyukacsos történelem miatt – a szereplők és egyben az olvasók elbizonytalanítását, a hitelesség megkérdőjelezését eredményezik, a metanarratíva (vagy a megatextus) helyett a töredékességet hozva játékba.

Stemler Miklós *Világok teremtése és eltörlése: a dark fantasy találkozása a poszttolkien fantasyvel* című tanulmánya szerint Cook ciklusa a high fantasy klisék felmutatásának, majd módszeres lebontásának a paradigmatis példája. Ennél is érdekesebbnek tartja azt, ahogy a szöveg az általa megalkotott világot, a történelmet és a történelemből nyerhető identitást kezeli. Mindezt pedig egy jellegzetes antihős-típus megalkotásával, amely köszönő viszonyban sincs Frodó, Aragorn vagy akár Tier Nan Gorduin karakterével. Ezen felül „talán Cook az első fantasy szerző – írja Stemler –, aki szakít a háború le- és megírásának Tolkien óta domináns mitikus-romantikus megközelítésével, és kifejezetten brutális, egyben deheroizált és alulretorizált módon közelíti meg a kérdést”. (Stemler 2011, 28) Az ütközetek valóban életszerűek, ami részben a durvaság és a brutalitás plasztikus leírásának tudható be; hitelességükön azonban sokat lendít az a tény is, hogy senki sincs biztonságban, tehát nem csak az arctalan tömegek pusztulnak nagy számban, de elesnek az ismertebb, kedvelt szerep-

lők is (pl. Tom-Tom, a sereg egyik vajákosa az 1. kötet 36. oldalát sem éli meg, holott az addig kibontakozó történet egyik központi figurájának mutatkozik), s ez a tendencia csak erősödik a ciklus történeti idejének előrehaladtával (pl. az első ciklus 3. kötetére a sereg széthullik, csak maroknyian tudtak elmenekülni a Sötét Úrnő haragja elől, ezen felül a szereplők – a fantasy műfajára annyira nem jellemző módon – elfáradtak, megöregedtek).

A szereplők nem hősök, ennek megfelelően nem is hősködnék. Számukra a legveszedelmesebb bevetés is csak egy következő meló, amit le kell tudni, és ép bőrrel meg kell úszni, ha lehet, hogy a következő állomáshelyen, táborban vagy erődítmény falai között a kártyapartik végtelenített sora és egymás cukkolása tovább folytatódhasson. A *Gyűrűk Ura*-szerű szövegeken szocializálódott olvasó számára az alulretorizáltság is szinte tapintható, és itt nem pusztán arról van szó, hogy akár egy felületes összeírás alapján is kimutatható: az első könyvben a „szar” valamilyen kifejezésbe komponált variánsából, illetve a katonaélettel és egyéb macsós(nak tartott) foglalatosságokkal összefüggésbe hozott trágárságokból majdnem minden oldalra jut egypár. Már maga a hangütés is szokatlan: királyok, nemes urak és udvari varázslók nézőpontja helyett a frontvonal gyalogjainak perspektívájából bontakozik ki a háború iszonyata és diadala. S amint az sejthető, egy hivatásos katona, illetve egy zsoldoshadsereg retorikája nem a tolkieni szofisztikusság nívóján mozog majd. (Cook ráadásul fejlődőképes, legalábbis prózája egyfajta átalakuláson megy keresztül a ciklus során, sőt a második kötet a narratív technikák terén is előrelépést mutat az elbeszélői szólam megosztásában. Vészmadár mellett megjelenik Shed, a gyáva, de gyilkolni is képes, a hazudozó, viszont könnyen átverhető fogadós, aki ezeknek a kevésbé rokonszenves, gyakran ellentmondásos jellemvonásoknak a vegyítéséből válik a történetek egyik legérdekesebb és legösszetettebb karakterévé).

Konklúzióképpen elmondható: annak ellenére, hogy a 2007-ben megjelent *Chronicles of The Black Company* című gyűjteményes kiadás hátlapján olvasható Steven Erikson-blurbbal nem is érthetünk teljesen egyet (mely szerint Cook egyes-egyedül megváltoztatta a fantasy arculatát, illetve hogy Cookot olvasni olyan, mintha vietnami háborús fikciót olvasnánk peyote-tot [magas alkaloidtartalma miatt hallucinogén hatású kaktuszféle] fogyasztva), Glen Cook azok közé az innovatív hajlamú fantasy szerzők közé tartozik, akik – vegyítve az epikus, expanzív és hősie fantasy elemeket egy kis gyakorlatiassággal, modernitással és némi rejtéllyel, majd az egészet megfejelve egy jó adag sötét realizmussal – széttörték a hagyományos fantasy öntőmintáját.

Berekesztés

Cook reflektált eljárásai alapján is látható, hogy a tolkien és még inkább a Tolkien utáni fantasy hagyományt játékba hozva, a dark fantasyt a (poszt)tolkien fikcióval szemben egyfajta ellenreakcióként lehetne meghatározni, melynek illusztrálására többek között a rendkívül termékeny, ismert és elismert író, szerkesztő és teoretikus Michael Moorcock talán máig legnépszerűbb, nem mellékesen a dark fantasy egyik alapművének tekintett (Melnibonéi) Elric-történetei említhetők, melyek a Tolkien-inspirálta írásokban fellelhető klisék tudatos felrúgását viszik színre.

A dark fantasy tehát egyrészt a kultúra szubverziója, másrészt a nagyon hamar uralkodóvá váló, egyértelműen A Gyűrűk Urából származó konvenciók és klisék lebontása révén épp ellentétes törekvéseket fogalmaz meg, mint a poszttolkien fantasy.

(Stemler 2011, 27)

Ez utóbbi okfejtés nagyjából részben a fantasy szubzsánerek összehasonlító vizsgálatából válik hitelt érdemlővé, amihez annyit tennénk még hozzá, hogy míg a high (avagy tolkien, epikus, quest) fantasy inkább egészelvűnek mondható, addig a dark fantasy egyfajta fragmentarizált mítoszt visz színre. Mindez pedig annak belátásával válik érdekessé, hogy a Tolkien nevével fémjelzett, ezért későbbi fejleményként kezelhető high fantasy és a többnyire Lovecraft nevéhez kötött, így korábbinak tételezhető szinkretista dark fantasy között az irodalom fősodrához képest éppen ellentétes mozgás tapasztalható: a fantasyt immanens műfajként elgondolva azt mondhatjuk, hogy ebben a szubverzív világban előbb keletkezett az, ami az elitkánonokban a modernség küszöbének tudható be, tehát a fragmentaritásról való lemondás, az egészelvűség lesz a későbbi fejlemény. Ez a tendencia azonban nem képes visszafordítani az addigi folyamatokat: ha már a szinkretista látásmód utat tört magának (Lovecraftnél), Tolkien utáni visszatérése sem lesz igazán meglepő. Mindössze újratudatosul (Cooknál, Gaimannál és másoknál), hogy a peremműfajok műfaji tisztasága ideiglenes illúzió, hiszen ennek a populáris irodalomnak éppen a kötöttségektől való megszabadulásban, a különböző szövegtípusok szabad összjátékában, a kontamináció reflektált alkalmazásában áll az erőssége.

Irodalom

Brian W. Aldiss – David Wingrove (1994): *Trillió éves dáridó: A science fiction története I.* Ford. Nemes Ernő. Budapest–Szeged: Cédrus Kiadó–Szukits Könyvkiadó.

Glen Cook (2000): *A Fekete Sereg.* Ford. Kornya Zsolt. Budapest: Valhalla Páholy.

Scott Bukatman (2001): Adatmezők közt: allegória, retorika és a paratér. Ford. Kós Krisztina. *Prae* 2001/1–2, 12–29. p.

Michael R. Collings (1987): Filling the Niche: Fantasy and Science Fiction in Contemporary Horror. In *Intersections: Fantasy and Science Fiction*. Edited by George E. Slusser and Eric S. Rabkin. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press, 48–55. p.

Terry Heller (2004): A terror és a fenséges. Ford. Hegedűs Orsolya. *Prae* 2004/1, 5–18. p.

L. Ron Hubbard (1992): *Rettegés*. Ford. Pap Viola. Debrecen: Phoenix Könyvek.

Kisantal Tamás (2003): Fantasztikum, horror és töredékesség H. P. Lovecraft szövegeiben. *Prae* 2003/1, 14–23. p.

Renate Lachmann (1995): A szinkretizmus mint a stílus provokációja. Ford. Nemes Péter. *Helikon* 1995/3, 266–278. p.

Farah Mendlesohn–Edward James (2009): *A Short History of Fantasy*. London: Middlesex University Press.

Richard Shusterman (2003): *Pragmatista esztétika. A szépség megélése és a művészet újragondolása*. Ford. Kollár József. Pozsony: Kalligram Kiadó.

Stemler Miklós (2011): Világok teremtése és eltörlése: A dark fantasy találkozása a poszttolkieni fantasyvel. *Prae* 2011/1, 24–32. p.

L. Varga Péter (2003): Egy rémtörténet poétikája: Stephen King A ragyogás című regényének értelmezése a szerzői életmű kontextusában. *Kalligram* 2003/9, 82–90. p.

Edmund Wilson (é. n.): Ambrose Bierce a Bagoly-folyó hídján. Ford. Szilágyi Tibor. In uő. *Az élet jelei*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Isten és én viszonya Tóth Árpád két versében

Medgyes Sándor

The Relationship of God and the Self in Two Poems of Árpád Tóth

Abstract

The paper consists of three parts. The first section analyses the reception of the texts written by Árpád Tóth from the point of view of a religious outlook theme. The following parts demonstrate the momentums of the search for identity in the poems *Krisztus-képre* and *Ó, örök Isten...* The guidelines are: topics, stylistics, rhythm and poetics.

Key words: religious poems, identity, poetics, rhythm, stylistics.

Kulcsszavak: *Istenes versek, identitás, poétika, ritmika, nyelviség*

A Tóth Árpádról szóló szakirodalom jelentős része mindeddig nem vett tudomást arról, hogy a szerző műveiben több helyen felbukkannak a transzcendens világra utaló kifejezések, megnevezések. Kardos László monográfiája a gyermekkoráról írva megjegyzi, hogy a szerző kálvinista családban nőtt fel, elemi iskoláit is kálvinista iskolában végezte. (Kardos 1955, 8) Az elemzésekben azonban tudatosan kerüli azt, hogy Isten szerepét kiemelve a költészet területén. Ennek valószínű oka az, hogy a kötet megírásának időpontjában (1955) nem volt ildomos a hit szerepét méltatni, illetve hogy kevés számú kifejezetten Istenről szóló vers keletkezett. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne kimutatható jelentősége e témának. Egy olyan mértékben magába forduló személyiség, mint Tóth Árpád, nem hagyja ki egyetlen lehetőséget sem, hogy saját identitását biztos alapokra helyezze. A test börtönébe zárt ember ne lenne érzékeny egy olyan meggyőződésre, amely éppen a test szolgaságából való megszabadulás lehetőségét, pillanatnyi jellegét hirdeti? Nem nagyon hihető, hogy az *Isten oltó-kése*, az *Isten törött csellója* művek szerzője pusztán stilisztikai célból használná 75 alkalommal verseiben Isten nevét. Ennek bizonyításául az identitás keresésének első lehetőségét *Isten és én* viszonyának tisztázásában vizsgálhatjuk.

Krisztus-képre

Szelíd gyermek, mért készletsz, hogy megálljak,
 Felém mért nyújtod nyájasan kezed?
 Szívem, mely mindig későn érkezett,
 Szelíd gyermek, lásd, lomha, furcsa, bágyadt.

Leomlanék csókolni jászológyad,
 Mint ki mirhát hoz, s kit csillag vezet,
 De lásd, a mirha s csillag elveszett,
 És eltemettem minden drága vágyat.

Álomsereg víg Fáraója voltam,
 S szép katonáim zengő csodasorban
 Vittem dőrén, amerre örvény tátong.

S most itt vagyok, szelíd szavadra vágyva,
 Mert nem maradt más bennem csak a gyáva,
 És gúnyolódnám, s ajkam halk imát mond..

Tóth Árpád első olyan verse, amelyik tematikusan Isten és a beszélő viszonyával foglalkozik, az 1908-ban írt *Krisztus-képre*. Annak ellenére, hogy a kritikai kiadás huszadik alkotásként idézi – korai műről beszélünk tehát –, transzparens módon nyúl az identitás meghatározásának kérdéséhez. Formai szempontból is felhívja a figyelmet saját magára a szöveg, hiszen a költő első szonettjére ismerünk e versben. A precízen alkalmazott petrarcai forma nemcsak felépítésében, rímelésében (nyolc sor ölelkező rím után *c-c-d-e-e-d* hat sor következik), hanem ritmikájában is szabályos váltakozást mutat (11–10-es jambikus sorok váltakoznak).¹ A szöveg olvasását, a vele való foglalkozást a tartalmi vonatkozás mellett tehát a vizuális és az auditív szféra is erősen indokoltá teszi. Bár sokkal inkább az időbeliség alapján írhatóak le a személyiség egyes sajátosságai, az öndefiniáláshoz múlthatatlanul szükséges egy stabil pillanat megragadása, amelyben ontológiai megállapításokat tehetünk magunkról, illetve a (transzcendens) világ és megnyilatkozó viszonyáról. Az állandóan változó világhoz igazítani egy hasonlóan variábilis személyiséget nehézkes lenne. Párhuzamként állítanám ide a nyelvtörténet vizsgálódásait: ritkán szoktuk a nyelveket összehasonlítani kizárólag a változások irányát demonstrálva, sokkal inkább a hosszú időn át

1 A 11–10-es jambusok használati módja széles skálán mozog Tóth Árpád szövegeiben, az említett szabályos felépítésű szonettől egészen a szabad vers hangzásvilágát idéző *Csillagász* című töredékes versig, amelyben – bár nagyrészt megtartja az említett szótagszámokat – a mondatok töredezettsége és a sok áthajlás miatt nehezen felismerhetővé válik a drámai jambus ezen változata. *Forró fejem elalélt a virágok / Közt. Nők kellettek volna. Az egész / Élet oly furcsa volt, oly könnyű és nehéz / Egyszerre.* (Gáldi 1993, 98)

állandóságot mutató jegyek, valamint a változások minőségi karaktere alapján történhet a kategorizálásuk. Ezen eljáráshoz hasonlóan a személyiség öndefiniálása során is azokat a differencia specificákat kutatjuk fel, amelyek alapján releváns megállapításokat tehetünk. A pillanatnyiség helyett, amelyhez csak az adott időpontban tud kapcsolódni az ember, az időtől független, állandó személyiségjegyek láttatása vezethet használható eredményre, ezért tűnik különösen fontos poétikai eljárásnak, ahogy a szöveg a képiséget helyezi előtérbe a temporalitás nyelvileg immanens logikájával szemben. Legkorábban a cím hívja fel az olvasó figyelmét arra, hogy a vizualitás síkján kapcsolódjon a szövegbe, de a lírai alaphelyzet is hasonlóan térbeli gondolkodást követel meg: *Szelíd gyermek, mért készletsz, hogy megálljak, / Felém mért nyújtod nyájasan kezed?* A mozgás, a helyváltoztatás dinamizmusa helyett a statikusság, a tér változatlansága explikálódik a nyitó képben. Az a festmény, amelyre a cím utal, léténél fogva helyhez kötött, megértéséhez belső folyamatok aktivizálása szükséges, ezt pedig az időből való kiszállás teremtheti meg a néző én számára. Ez a befogadói helyzet nem ismeretlen Tóth Árpád költészetében, megfigyelhető a vizualitás előtérbe kerülése a *Kastély és temető*, *Tárcámban egy kép*, *A hídon*, *Körüti hajnal* című versekben is, valamint a gyermekkori környezet, Tóth András művészete is ilyen orientáltságot adott a költőnek.² Az idő irreálissá tételében nagy szerepe van a versbeli két időhatározó-szónak: *mindig*, *most*. Az örökkévalóság és a pillanatnyiség egymásra vonatkoztatása tipikusan identitáskereső létállapotként sejlik fel ebben az elégiában. Az első versszak *mindig* kifejezése az elmúlt pillanatok összességét foglalja magába, az utolsó versszak *most* szava pedig a bergsoni értelemben vett pillanatba sűrített múlt realizációjaként jelenik meg. Adott tehát a lehetőség, hogy megvizsgálja a beszélő az életét, megállapításokat tegyen róla (*Szívem, mely mindig későn érkezett, / Szelíd gyermek, lásd, lomha, furcsa, bágyadt*), majd pedig egy megragadott, álló pillanatba sűrítve az önvizsgálat eredményét, kísérletet tegyen az identitás verbalizációjára: *S most itt vagyok, szelíd szavadra vágyva*. Az előző bekezdésben vázolt irány tarthatónak tűnik, ám csak bizonyos poétikai sajátosságok figyelmen kívül hagyásával lenne lezárható. Több olyan verstani, tartalmi elem is kimutatható a szövegben, amely elbizonytalaníthatja az olvasót. A *Krisztus-képre* valószínűleg *A vén ligetben* és az *Ave morituri* versek között keletkezett. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül *A vén ligetben* második versszakában elhangzó, bár zárójelbe tett sort: *Nincs búsbabb szem, mint aki kérd*. Ilyen kontextusban másként hat a *Krisztus-képre* kezdő megnyilatkozása. Hogy nem pusztán érdeklődés vezeti a beszélőt, azt a *készletsz* állítmányt is megerősíti, mintha a kép kérése nem találkozna a beszélő belső indíttatásával. Érthető ez az eljárás, hiszen a látott jelenség egyelőre sokkal inkább művészeti alkotásként, semmint a léthez kapcsolódó szimbólumként

2 „Tóth András úgy határozott, hogy Árpádból rajztanár lesz... A szobrász a gyermek feltűnő rajzólagosságára gondolt, amikor pályát választott neki.” (Kardos 1955, 10)

tűnik fel. A második sor szokatlan szórendje is érzelmi többletet mutat: *Felém mért nyújtod nyájasan kezéd? A felém* kiemelése háttérbe szorítja a cselekvő személyét, sőt magát a cselekvést is, és a kedvezményezett pozíciója erősödik fel.

A nyitó kérdésre adott mentegetőző válasz (*Szívem, mely mindig későn érkezett, / Szelíd gyermek, lásd, lomha, furcsa, bágyadt*) térszerkezete lemondó hangulatot áraszt, a folyamatos lefelé haladás a harmadik versszak végéig nyomon követhető. A kép, amelyről Krisztus nyújtja a kezét, a fent világát mutatja, a kép alakjához képest a néző lent tartózkodik. Ez a pozíció a mondatok modalitását tekintve is alátámasztható: Krisztus, aki a kezét nyújtja, az állító mondat nyelvi konstrukciójában létezik, míg a néző egyben megfogalmazója a kérdő mondatnak is. Az állítás magabiztossága mindenképpen magasabb rendű státust képvisel, mint a kérdező alany hiányközpontú személye, nyelvi világa. Az ötödik sortól a lefelé irányulás még világosabban megmutatkozik. *Leomlanék csókolni járszológyad, És eltemettem minden drága vágyat, Vittem dőrén, amerre örvény tátong*. Mintha Ady Endre: *A magyar Ugaron* versének térszerkezete ismétlődne meg e sorokban: *gázolok, lehajlok, lehúz, altat, befed*. A záró pozíció e mélyre kerülés után már nem lenne teljesen tisztázott, de a birtokos személyjeles alak (*szavadra*) természetesen nyelvileg explikálja, hogy ismét a kép, a festmény előtt vagyunk, végére értünk az asszociációs játéknak. Ám az utolsó helyviszonyt jelölő kijelentés az örvény felé vitte gondolatunkat. Szigorúan szöveg-szerkesztési elveket vizsgálva, az *itt* határozó az utolsó nyelvileg kifejtett helyre utal (*amerre örvény tátong*), nincs azonban ellentmondás a grammatika és a jelentés síkja között. A mélyre jutás, amelyben a beszélő megadja a kérdésre a választ, az elfogadás gesztusaként azonosítható. Az, amit a nyitó strófában még csak a kéz kinyújtásaként értelmezett, most már szóvá transzformálódik, a megváltó szó várása pedig imát generál a lírai énből. Hogy melyik ez az ima, nem tudjuk meg, de a kötet folyamatos olvasása zavarba ejtően kínálja fel azt a lehetőséget, hogy a kritikai kiadás szerinti következő verset tekintsük annak, amit az utolsó versszakban elrejtett előlünk a szöveg: ez az *Ave morituri*. A latin nyelv könnyen felidézheti az imádság műfaját. Az *Ave*, amely az *Üdvözlégy Mária* kezdő szava (*Ave Maria, gratia plena*), ismét a szövegek párbeszédére irányítja figyelmünket. A kezdeti lelkesedést, örömet azonnal megtöri a cím – szabad fordítás alapján kialakított – jelentése: *Üdv néktek, halálba menők*. Ismerős tehát a latin szó (*Ave*), de korántsem egy imádságból, sokkal inkább a gladiátorok köszönéséből, mielőtt harcolni kezdtek volna: *Ave Caesar, morituri te salutant*. A befejezetlenség, a kontextus adta kiegészítő jelentések arra figyelmeztetnek, hogy az identitás megtalálása még nem fejeződött be megnyugtató módon. A korábbi próbálkozásokhoz képest komolyabb lehetőséget eredményezhet viszont az a szemlélet, ahogy a vonatkozási ponthoz viszonyul Tóth Árpád. Az a kép, amit Krisztusról kialakít ebben a szövegben, bibliai alapon nyugvó, általánosan elfogadott alakot ábrázol. Eposzi a megoldás, ahogy díszítő jelzővel (*epitethon ornans*) látja el Krisztus alakját, háromszor jelenik meg a *szelíd* mel-

léknév, kétszer a gyermek Jézust illeti vele, harmadszor pedig szavát minősíti a *szelíd* melléknévvel. A szelídséggel Jézus is megnevezte saját magát: *Vegyétek magatokra igámat, és tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok és alázatos szívű – és nyugalmat találtok lelketeknek.*

Sajátosabb elgondolás, ahogy a gyermek Krisztust állítja középpontba a beszélő. A gyermeklét, az ártatlanság és önfeledt állapot ideje vágyott létállapotként sugárzik a műből. A gyónás eredményeként megszülető hármas önjelölés egyike sem tart azonban kapcsolatot a hagyományos gyermekképpel: *lomha, furcsa, bágyadt.* A felnőtt beszélő – Kosztolányi korai műveinek szemléletét adoptálva – a gyermekségből sugárzó szelídségben érzi meg az elvesztett ártatlanság vonzó karakterisztikáját. A gyermek képértelmezése merőben naturalisztikus: ami a képen látható, az van, és úgy van, ahogy látható, ezért lépteti ki a beszélő a képből Krisztus alakját. Már nem egy művész alkotása előtt áll a gondolatokat megfogalmazó egyén, hanem maga a Megváltó nyújtja felé a kezét, így lehetséges, hogy a *jászolágyat megcsókolná*, ezért kerül be a harmadik versszakba a metafora képi síkján a *fáraó* képe, amely bár összezavarja az idősíkokat, de megtartja a bibliai vonatkozást, és így kel életre a betlehemi történetet színező három bölcs alakja is. Ez a totális világkép már nemcsak egy pillanatnyi eszme kivetülése, hanem az örököt a pillanattal összekapcsoló világszemlélet is egyben. Egy műalkotás ilyen jellegű jelentésbeli transzformációja ismerős lehet egy 21 évvel később megjelent Kosztolányi Dezső versből, a *Marcus Aurelius*ból. Egy ilyen erejű hatás, mint a gyermekkorból kisugárzó vallásos nevelés, világos önkép felé tereli a beszélőt, a testi betegség helyett a lelki vonatkozások kerülnek előtérbe. A szívről kinyilatkoztatott állapot pontos leírása lehet testi valójának is, ám egy Istennel kapcsolatos elmélkedésben logikai törés lenne a biológiai halálon való kesergés. Ennek belátása stilisztikailag is kimutatható, a jelzőből hasonlat, a hasonlatból metafora lesz a harmadik strófára:

Szívem...lomha, furcsa, bágyadt;
Leomlanék csókolni jászolágyad,
Mint ki mirhát hoz;
Álomsereg víg Fáraója voltam.

Egyre összetettebb költői képekkel él a lírai beszélő. Egy jelzős szerkezet, mely eredendően tulajdonságok megfogalmazására hivatott, csak elbizonytalanítana bennünket abban az esetben, ha ilyen eszközzel érzékeltetné identitásának homályban lebegő sajátosságait. Sokkal meggyőzőbb eljárás, ha egy metaforával távolítja el saját magától és olvasóitól az én mibenlétében centrális jelentőségűnek gondolt viszonyítási pontot. Megnyugtató lenne egy összefoglaló jellegű, lezáró meghatározás az én definiálására vonatkozóan a negyedik versszakban, azonban ennek az ideje még nem érkezett el. A vallásos élet alapjainak felidézése hosszabb időt vehet igénybe, amire a betlehemi történet újírása is utalhat. A *csillag*, amelyet a napkeleti bölcsek követtek, egyre inkább elhalvá-

nyult a beszélő számára: *De lásd, a mirha s csillag elveszett. A csillag nélkül, amely az egyetlen vezérlő eszközük volt a hódolni indulóknak, biztosnak tűnik az eltévedés. Az útvesztés pillanatában különösen hangsúlyossá válik, figyelemre méltónak tűnik egy kinyújtott kéz, amely esetleg visszavezetheti a vándort a helyes irányba. A probléma még ebben az esetben sem oldódott meg teljesen, nemcsak a csillag került ki a látómezőből, de a hódolat jele, a mirha sincs már a lírai én birtokában, ennek tudatában pedig jogos az a vonakodás, ahogy igyekszik elkerülni a találkozást a betlehemi kisdeddal.*

Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a három ajándék közül (*arany, tömjén, mirha*) éppen a *mirhát* választotta a beszélő. Az arany a királynak, a tömjén Istennek, a mirha a halandó embernek járt a korabeli szokások szerint, így tehát a valláshoz való visszatérés még materiális szinten tart, hiányzik a transzcendencia keresztény teológiai szintű elfogadása. Abban az esetben, ha Krisztusról mint emberről emlékezne meg az ajándékot hozó, akkor nem autentikus istenképpel szembesülnénk, jogos tehát, ha az emmauszi tanítványok vakságával kapcsoljuk össze a beszélő verskezdő állapotát, a krisztusi üzenet meg nem értéséről tanúskodó kérdést. A további fejlődési fázisok is megfeleltethetők az emmauszi úton történeteknek, egészen a szem megnyílásáig, a helyes út megtalálásáig, így jut el a versbeli beszélő az imáig, amely az első komolyabb lépés a Krisztushoz tartozás útján.

Hogy útról tehetünk említést, és nem egy pillanatnyi fellángolásról, arra tesz rejtett utalást a nyolcadik sor *drága vágy* szintagmatikus kapcsolata. Mint a legtöbb egyházi iskolába járó kisdíák számára, Tóth Árpád esetében is adott a lehetőség, hogy papi, lelkesi hivatást válasszon. Nem ez az egyetlen szövege, amelyben utalást találunk eme lehetőség meglétére, az 1909-es *Kisvendéglőben* című versben még csak áttételesen tesz említést illetően céljairól:

Sírj, déli zaj... Egy kopott diák, szembe,
Beszél társának jó parókiákról,
Hús erdők alján, e Babilontól távol.

Az ugyanezen évben született *Vergődésben* már konkrét megfogalmazását olvassuk e vágnak: *Anyus, ha nagy leszek, mint a nagy pap-diákok, / Maga az első padban üljön, ha prédikálok...* Kimutatható tehát az a szoros kapcsolat, mely Istenhez fűzte a gyermeket, és ez a kapcsolat bár elhalványult, az emlékekben hosszú ideig megőrződött. A gyermeki világszemlélet felhasználása – annak mély beágyazottsága révén – jó alapot ad a stabil öndefiniáláshoz, ám ennek nyelvi megragadása még várat magára.

Ó, örök Isten...

Ó, örök Isten, kit tűnődve látott
 Képzelmem sokszor ülni ősi égben,
 Komoly szemmel szemlélni vén világot,
 A törpe emberfajt megvetve régen,
 Fenséges dacban, árva egyedüllét
 Ormán, s csak olykor, hús étheren át
 Hallgatva földi, halk szók hegedűjét,
 Ha némely lány szűzlány-ima
 Reszketett lengve kék kapuira
 Egednek, mint egy félénk szerenádnak.

Ó, örök Úr, e templom-kupola
 Alatt, amíg az orgona csövében
 Búsan s dúsan ömölve zuhog a
 Setét zene, s komor kockák kövén
 Vérző áhítat súlya nyomja mélyre
 A fejeket, mint töviskoszorú,
 Én is, szomjazva könnyehulló kéjre,
 Megtérő és megrettent, árva szolgád,
 Kiről karod szent övét rég leoldád,
 Térdre roskadok, s szavam szomorú...

Nem jut sokkal közelebb Isten elfogadásához Tóth Árpád az *Ó, örök Isten* kezdetű versben sem. Némiképp árnyaltabbá válik a kép, amellyel dolgozik, ám vallásos identitásra a mű végére sem lelünk. A kérdezés, az alkudozás modern szemlélete helyett a középkor és a reformáció keveredéséből szintetizált dogmatikus istenkép uralkodik a beszélő mondatain.

Az egyház alapítása utáni ezer esztendő félelmet keltő tanítása, a kinyilatkoztatott igazságok megkérdőjelezhetetlensége kizárja a személyes részvételt a hit felépítéséből. Talán ez a legegyszerűbb út, amelyen járva hívőnek érezheti magát a kereső ember, elhárítható ugyanis a személyes felelősség az esetleges hibák esetén, a hittételek szolgálai ismétlése felmentő eszköz is egyben: az egyház tanítja, ellene mit se tehet. Így lesz a kezét nyújtó Krisztusból az *Ószövetség* mogorva Istene, a jászolágyból ősi ég, a nyájas mozdulatból megvetés és dac.

A reformáció történelmi pillanata hasonlóan preskriptív szemléletű időszak, amikor újraírják tételeket, liturgiát és jelképeket. Bekapcsolódni ekkor ismét az egyház történetébe vonzó perspektíva annak, aki egyszer már részese volt a tanításnak.³ A reformáció egyes irányzatainak elgondolása érvényesül

3 Tóth Árpád 1892–1896 között az Ispotály-telepi kálvinista iskolába járt (Kardos 1955, 8).

a szövegben, amikor a deista szemlélet jegyei szűrődnek a sorok közé, a világot szemlélő, az embert megvető Úr magánya éles kontrasztot kelt az *Újszövetség* szellemével szemben:

Komoly szemmel szemlélni vén világod,
A törpe emberfajt megvetve régen,
Fenséges dacban, árva egyedüllét
Ormán.

Más költeményekben is találunk utalást a deista szemléletre. A *Bús délelőtti vers* világosan tárja eléink a magára hagyott ember keserves panaszát: *Ó, Isten, Isten, Isten, / Ne ülj az égbe resten*. E sorok olvasása közben méltán idéződhetnek fel bennünk Babits Mihálynak egy évvel korábban keletkezett *Fortissimo* című írásának elkeseredett sorai: *Haragszik és dúl-fúl az Isten / vagy csak talán aluszik az égben*. (Babits 1971, 238) A töredékben fennmaradt *Ősz, ősi isten* kezdetű alkotás hasonlóan egyértelműen tárja eléink a gyermekkorban megtanult hit-igazságot:

Ülsz trónodon mélán és egyedül,
S nagy sárga szemed olykor lehunyod,
S nem nézel ránk a fellegek mögül.

Az elhagyott emberiség képe személyes tragikumra transzformálódik az *Ó, örök Isten* második versszakában. A két részre tagolás túlmutat a forma külsődleges követelményén. A két szerkezeti egységben megfogalmazottak alapján pontos képet kaphatunk az identitás keresésének állomásairól is. Az irány a dogmatikus szemlélettől a személyes Isten-kapcsolat felé mutat, amely állítás bizonyítására négy szembevető különbséget említhetünk.

Az első elem, amelyből természetyszerűleg következik minden további, a megszólítás lehet: *Ó, örök Isten; Ó, örök Úr*. Az Isten elnevezés általános volta áll itt szemben az Úr keresztény/keresztyén szóhasználatával. Ebből a különbségből származik teremtő és teremtett viszonyának feltérképezése. Az első versszak *Isten – ember* kapcsolatot, a második versszak *Úr – szolga* kapcsolatot rögzít (1: *A törpe emberfajt megvetve régen*; 2: *Megtérő és megrettent, árva szolgád*). Isten és ember viszonyában erős metafizikus sajátosságok dominálnak, a felfoghatatlan szeretet és az eredendő bűn diszharmonikussága kapcsolódik össze a megváltás művével. Ez a tanult tudás a kétségek hálójában vergődő ember számára bizonytalanságot növelő tényezőként realizálódik. Ezzel szemben az Úr és szolga kapcsolata reális, az emberi társadalmon belül megtapasztalható relációként van jelen. A párhuzam legfőbb eredménye talán az, hogy azonos szintre, az ember szintjére transzformálja a vizsgált viszonyt. Az úr mérhető módon áll fölötte a szolgának, Isten viszont a mennyiségi vonatkozás helyett a minőségi elkülönülés állapotából teremt kapcsolatot teremtettjével. Mintha

Beckett drámájának kettősét előlegezné meg Tóth Árpád e verse, Godot és a Vladimir–Estragon páros az első versszak hálózata, Lucky és Pozzo pedig a második strófa kontextusát látszik „imitálni”.⁴ Az ismeretlen, az elérhetetlen keresése bénító erővel hat, az ismert, a látott cselekvésre sarkall.

Erre a kettősségre utal a második különbség is, amelyben a hit minősége verbalizálódik. Kezdetben az imában testesül meg a kommunikáció Isten és ember között:

s csak olykor, hűs étheren át
Hallgatva földi, halk szók hegedűjét,
Ha némely lány szűzlány-ima
Reszketett lengve kék kapuira
Egednek

Az ima egy állandósult nyelvi konstrukció, így csak azon emberek számára adott ez a beszédlehetőség, akik a stabil hit állapotában vannak, egy kereső számára korlátozó erővel bírhat, hiszen csak világosan definiált adó–vevő páros esetén alkalmazható. Annak, aki még nem körvonalazta, illetve nem határozta meg a maga számára Isten személyét, funkcióatlan elemekben bővelkedő jelhalmaz csupán, ezért lesz a második egységben magasabb rendű a szó az imánál, holott ez utóbbi az egyház tanítása szerint a hivatalos kapcsolattartási formula Isten és ember között: *Térdre roskadok, s szavam szomorú*. Az átélt hit személyes vallomása nem szükségszerűen kapcsolódik rögzült formákhoz, melyek akadályoznák az identitását kereső ember próbálkozását.

Az Istenhez beszélő ember személyében rejlik a harmadik különbség. Az imát megfogalmazó ember a krisztusi utat járó *szűzlány*. Ő az, akinek a szava feljuthat a mennyig, aki beleillik az egyház által propagált jó ember képébe. Érdekes megfigyelni, hogy nem ez az egyetlen alkalom, amikor a református Tóth Árpád a katolikus egyház szemléletét, szókészletét alkalmazza. Az 1906-os *Mi tagadás* kezdetű költeményben a *pap* és *mise* szavak anticipálják az egyetemes hit nyelvi közegét.

Nagy problémák csomóját nem kötém,
Nem bánt a vallás, a papok, misék:
Csak valami nagy... Egyedüliség...

Az életmű végén született *Kecskerágó* című versben a következőt találjuk:

Érintésétől áhitat
Borzong át, mintha áldozónak
Nyújt ajkára az áldozópap
Hűvös ostyát. Lement a nap.

4 Jelen értelmezés nem tart számot Lucky és Pozzo felcserélhetőségére, ami Beckett művének fontos üzenete lehet.

Mind a korai versekben, mind a késői szövegekben kimutatható az az eljárás, ahogy az általánossal teremt egyedi érzületet Tóth Árpád. A *pap*, *mise*, *ostya* megnevezések, bár a katolikus egyház szókészletét imitálják, korántsem a felekezethez tartozás miatt kerülnek az idézett sorokba, a vallásos élet frazeológiája háttérként, díszletként keretezi a kereső élet stációit. A nem tisztázott cél szétfeszíti a nyelvi kereteket, a szavak egyedi, jelölő funkció helyett általános, széles jelentésmezőt kialakító szerepben tűnnek fel. A denotatív és a konnotatív jelentések felcserélődése a trópusok működésével ellentétes módon fejtik ki hatásukat. A denotatív jelentés aktivizálása hoz létre a szóképekre jellemző jelentő struktúrát. E különleges nyelvi működés alapja pedig az, hogy a hiányos gyermekkori emlékek miatt újra kell alkotnia a vallás képzetét a szavak segítségével. Ebben a kizárólag nyelviileg konstruált világban a Biblia, az irodalom lesz egyedül képes identitást és közösséget teremteni.⁵ Paradox módon a nyelviileg megalkotott történet (Biblia, katolikus vallás) lendíti ki a felekezethez tartozó nyelvhasználatot a saját elváráshorizontjában leledző olvasót kényelmes befogadói pozíciójából.

A *szüzek* automatikus meghallgattatásának hagyományában álló képtől rugaszkodik el a második egység. Kettős grammatikai kapcsolatot hoz létre a szöveg a téma-réma viszony relativizálásával. A határozott névelő alkalmazása a *fejek* előtt újra olvasásra készíti a befogadót; a kapcsolat világos: a *szüzlányima* lexéma jelzői eleme adja a kapcsolat alapját. A hetedik sor *Én is* fele viszont átértelmezi a témaként azonosított *fejeket* névszót rémává. Élményszerűvé teszi a szentségi életet élő lány és a megtérést áhító tömeg megítélését az auditív szféra kettős szintje. Fogalmi síkon vizsgálva a kérdést, a hegedű lágysága és a vonós hangszereket megszólaltató szerenád népies-elégikus hangzása teremt idilli környezetet az első szerkezeti egység köré. Minőségileg más akusztikai viszonyok között próbálkozik a kapcsolatteremtéssel az énnel megnevezett beszélő a tizenegyedik sortól kezdődően. Az orgona fenséges, minden szegletet betöltő hangja pedig fejhajtásra, némaságra kárhoztatja a templomban lévőket.

A muzikalitás ritmikai szinten is jelentésalakító tényezővé lép elő a versben. A rögzített szó preskriptív jellege és a kimondott szó szubjektív vonatkozása kerül szembe egymással a tizenötödik sor ritmikai megoldásában. Írott formája szerint tiszta jambikus egységként tekinthetünk rá,⁶ ám a magyar hangsúly-

5 „Az öntudat mítosza, amely önnön apodiktikus bizonyosságában minden érvényesség eredetivé és igazolásává emelkedett, és egyáltalán a végső megalapozás ideálja, ami körül az apriorizmus és empirizmus vitája forog, elveszti szavahihetőségét, amint figyelembe vesszük a nyelv elsődlegességét és megkerülhetetlenségét, és azt, hogy benne artikulálódik minden, ami tudat és tudás.” (Gadamer 1991, 23)

6 „A homogén ritmus kialakulásához az *áhitat* írásmód is szükséges. A helyesírás és ritmus viszonyáról Szilágyi Péter írt részletesen: Tóth Árpád verseiben általában hosszú ortográfiát használt, következetesebben, mint nyugatos kortársai. Babits például többnyire a vers ritmikai követelményei szerint ékezte a magánhangzókat – különösen pályája első, metrikus szakaszában élt

Reális térként a templom Isten háza, amelytől joggal remélhetjük a hit felindulását. A képszerűséget erősíti az orgona és a padló anyagának bemutatása.

Ó, örök Úr, e templom-kupola
Alatt, amíg az orgona csövén
Búsan s dúsan ömölve zuhog a
Setét zene, s komor kockák kövén

A versbeli pozíciót kijelölő térből a hívő ember bemutatásának hatására belső tér formálódik, a test jézusi definiálása a szavak szintjéig kapcsolatot teremt az épületként érzékelhető templommal.⁹ A beszélő látta Istent képzeletében az égben, miért lenne szükség a templom hangulatára az újbóli látáshoz? A magyarázat csak akkor érthető, ha belső, lelki térként fordulunk az épülethez. A szabadban, amikor kapcsolatba került a transzcendenciával, még csak a képzelet, a belső látás számára nyílt meg az ég a lírai én előtt, szemlélődő lényként áll teremője előtt, a kapcsolat, a távolság felmérésére van még csak lehetősége. A színpad változásával a zene már nem egy külső szereplő szavának magasba emelésére szolgál, hiszen a hangok áradása fordított irányú, Istentől az ember felé törekszik.

Hallgatva földi, halk szók hegedűjét,
Ha némely lágy szűzlány-ima
Reszketett lengve kék kapuira
Egednek, mint egy félénk szerenád.

Ennek hatására a megszólalás kényszere szállja meg a beszélőt; a kapcsolatteremtés immár mindenki számára élő lehetőség. Az identitás megtalálásának módszere fogalmazódik meg ebben a változásban: a külső tér helyett a belső térben keresni Istent, legyen akár a megszólítotttság, akár a mellőzöttség állapotában (*Kiről karod szent övét rég leoldád*), a lírai beszélő szeretné kialakítani a kétirányú kommunikációt azzal, aki az identitás alapját képezheti: *Térdre roskadok, s szavam szomorú...*

A formaként értelmezett tér megkettőződését figyelhetjük meg a két szerkezeti egységben. Ugyanannak az értelmezői folyamatnak¹⁰ két stádiumát rögzítik a sorok. Első alkalommal még nem sikerül az isteni üzenet dekódolása, szemben az imát megfogalmazó befogadóval (*szűzlány*), akiben verbális reakciót gerjeszt a transzcendens üzenet. A tér változásával – amely egyben temporális differenciát is rögzít – az elsőként alkalmazott interpretációs technika javítása zajlik le. Isten szavának közvetlen befogadása helyett egy közvetítő közeg általi megértésbe helyezi bizalmát. A művészet ilyen irányú szerepére hívja fel

9 „Vagy nem tudjátok, hogy testetek a Szentlélek temploma, ... akit Istentől kaptatok?” (1Kor 6,19)

10 „Az irodalmi <forma> az előzetes tudás előre megmutatózó struktúrája és az értelmező folyamat totalitásra törekvő intenciója közötti dialektikus kölcsönhatás eredménye.” (de Man 2002, 68)

a figyelmet Turóczi-Trostrel József, aki Kosztolányi verseinek recenziójához kapcsol, az expresszionizmust elemző tanulmányában így fogalmaz: „A művészet állomás az istenhez vezető úton.” (Turóczi-Trostrel 1928, 154) A zene hangjai prófétai szerepben érik el a hallgatót, a zenei hang aktuális, de nem konkrét jellege lehetőséget teremt arra, hogy az interpretáció heideggeri felfogása érvényesülhessen. („...mégis értelmezni kell az egzisztencia elgondolhatatlanját...”; idézi Gadamer 1990, 19) Így a forma nemcsak az olvasó számára ad válaszokat a feltett kérdésre, hanem egyben a belső beszélő is a forma megkettőződésén jut közelebb a konzisztens énkép kialakításához. Igaz, hogy csak a nyelvi megszólalás aktusáig jut el a beszélő, ám ez egyben visszautalás a *Krisztus-képre* zárlatára is (*s ajkam halk imát mond*), és előre is vetíti egy esetleges harmadik értelmezői metódus lehetőségét, amelyben a második strófa, valamint az egész szöveg kritikai megítélése megfogalmazódhat.

Irodalom

Babits Mihály (1971): *Összegyűjtött versei*. Gond. Rozgonyi Iván. Budapest: Magyar Helikon, 1971.

De Man, Paul (2002): *Forma és intenció az Amerika új kritikában*. Ford. Nemes Péter. In uő. *Olvasás és történelem*. Vál. Szegedy-Maszák Mihály. Budapest: Osiris.

Gadamer, Hans-Georg (1990): *Hermeneutika*. In *Filozófiai hermeneutika*. Szerk. Bacsó Béla. Budapest: FTIK.

Gadamer, Hans-Georg (1991): *Szöveg és interpretáció*. In *Szöveg és interpretáció*. Szerk. Bacsó Béla. Budapest: Cserépfalvi.

Gáldi László (1993): *Ismerjük meg a versformákat!* Budapest: Móra.

Kardos László (1955): *Tóth Árpád*. Budapest: Akadémiai.

Szilágyi Péter (1967): Adalékok Tóth Árpád jambikus verseléséhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 71/5–6, 539–549. p.

Turóczi-Trostrel József (1928): Kosztolányi Dezső új verseihez. *Nyugat* 1928. január 16.

Elméleti és elemzési szempontok a történeti folyamatok generációs értelmezéséhez¹¹

Bajcsi Ildikó

The Theoretical Frames of Generational Approaches in History

Abstract

The paper examines the theoretical issues of generational viewpoints in history. At first, the paper deals with the definition of generation-concepts and the problems of generation researches. In addition, it analyses the relation of generations and identities as well as generational changes. Finally, the role of generational-approaches in social sciences is emphasized, mainly in history and the reevaluation of generational-aspects in historiography is underlined.

Key words: generational approaches, history, identity, generational changes.

Kulcsszavak: generációs megközelítések, történelem, identitás, nemzedékváltás.

1. Bevezető

A tanulmány a generációs folyamatok, jelenségek történeti megközelítésének elméleti, fogalmi kereteit tárgyalja. A hagyományos történeti elemzésekben a nemzedéki szempontok gyakran háttérbe szorulnak. Pedig például a kelet-közép-európai történelemben az egyre gyakoribb rendszer-, határ- és államjogi változások miatt felértékelődhet a generációs elemzés. Különösen így van ez kisebbségi közösségekben, ahol a radikális változások nyomán általában a politikai, gazdasági és kulturális elit is változnak, s ez óhatatlanul az egymást követő nemzedékek pozíciójára, felfogására is hatással van. A kisebbségi elit esetében tehát feltétlenül indokoltnak tűnik a folyamatok, törésvonalak generációs értelmezése. Ennek a (cseh)szlovákiai magyarság történetében komoly hagyományai vannak, kivált az irodalomtörténeti kutatásban (lásd pl. Csanda 1968; Csanda 1971; Szalatnai 1984). A kisebbségi elit állandó diszkontinuitása – az 1918–20-as államváltás, az 1938-as visszacsatolás vagy az 1945 és 48-as jogfosztottság éveit és az azt követő pártállami félévszázad ideológiai-politikai tisztogatásait, és a kommunista párthoz lojális személyek, csoportok térfog-

11 A tanulmány a „Nemzeti Kiválóság Program – Campus Hungary, K+F-projektekhez és képzési programokhoz kapcsolódó, nemzetközi hallgatói mobilitás személyi támogatási rendszerének fejlesztése konvergencia program” a Balassi Intézet és a Tempus Közalapítvány közreműködésével az Új Széchenyi Terv TÁMOP-4.2.4.B/2-11/1-2012-0001 projektjének keretében készült.

lalása – nyomán a kisebbségi közösségben gyakran igen élesen jelentkeztek a generációs különbségek, mely egyúttal összefügg az elit felszámolódásának a problémájával. Ezek a generációs szempontok természetesen a többi magyar kisebbségre is jellemzőek.¹²

A (cseh)szlovákiai magyarság történetében a nemzedéki különbségek a Trianont követő években különös hangsúlyt kaptak. Az első Csehszlovák Köztársaságban a legfontosabb nemzedéki szerveződést az 1928-ban megalakult baloldali Sarló mozgalom, valamint a nem sokkal később létrejött keresztényszocialista Prohászka Körök ifjúsági csoportosulása jelentette (Ölvedi 1935). Az új állam keretei között megszerveződött csehszlovákiai magyarság fiatalabb nemzedéke az idősebb „apák” generációjával szemben határozta meg önmagát, s a Trianon előtti állapotok helyett legfontosabb feladatának saját maga megszervezését tartotta a kisebbségi közösségben. Jelen tanulmány a doktori disszertációm elméleti bevezetését adja, mely a generáció fogalmi kiindulópontjairól, valamint a történettudomány generációs megközelítéseiről értekezik.¹³

2. A generáció-kutatás előzményei

A generáció vagy nemzedék fogalmának definiálására és értelmezésére a 20. század folyamán több ízben is történt vállalkozás. A kérdéskört nemcsak a történelem, de a társadalom- és humán tudományok közé tartozó szinte összes tudományág folyamatosan újraértelmezi, és különféle értelemben foglalkozik a generáció fogalmával.

A téma kutatása kapcsán a német gondolkodás emelhető ki elsősorban, mely több mint kétszáz éve tárgyalja újra a generációváltás problémakörét. A német viszonylatban folyamatosan jelenlévő kérdést olyan két okra szokás visszavezetni, mely nemcsak magyar szempontból, de a csehszlovákiai magyar kisebbség vonatkozásában is aktuálisnak tűnik (Roseman 1995; Szabó–Kiss 2013, 105). Az első ok a Sturm und Drang óta generációs alapon szerveződő ifjúsági mozgalmak jelenlétéhez köthető. De még ennél is fontosabb a második ok, vagyis a német történelem megszakíthatósága, mely szintén meghatározó tényezőnek számít a generációs kérdéskör felerősödése kapcsán. A 18. századtól jelen lévő generációs kérdéskör mindenesetre a 20. század első felében nyert új értelmet. A két világháború közötti időszak magyar vonatkozásban mindenképp a „nemzedéki narratívák” virágkorát jelentette mind irodalmi, mind társadalomtudományos szempontból (Garami–Mekis–Németh 2012, 12). Ki kell hangsúlyozni, hogy a nemzedéki kérdéskör újraértelmezésében különös jelen-

12 Ld. pl. Veres Károly: A nemzedékváltás szerepe a kultúrában. Kolozsvár 1999; Vajda Gábor: A magyar irodalom a Délvidéken. Trianontól napjainkig. Bereményi Könyvkiadó, Budapest, é.n., 89–92.

13 Doktori disszertációm a fentiekben említett két generációs mozgalommal – a Sarlóval és a Prohászka Körökkel – foglalkozik a két világháború közötti időszakban.

tősége volt az első világháborúnak, a magyar belpolitikát érintő zavaros történéseknek, valamint a trianoni események következményeinek egyaránt. (Hatos 2013) Itt kell megemlíteni Szekfű Gyula: *Három nemzedék* című, 1920-ban kiadott történetfilozófiai munkáját, mely nemzedéki alapon vizsgálta és értékelté át a magyar történelmet. (Szekfű 1920; Szekfű 1934) A kor értékelésében és értelmezésében mindent megoldani látszó generációs szemlélet felerősítette a nemzedékek szerepének hangsúlyozását a történelmi fejlődésben, egyúttal túlértékelté azt (Joó 1935). A generációk történelemszervező ereje ennek ellenére kétségtelen.¹⁴ „*A nemzedéki jelenség a történelmi dinamika kialakulásának egyik alapvető tényezője. Külön feladat az egyszerre ható erők összjátékának a feltárása, aminek a tisztázása nélkül nem ragadhatjuk meg maradandó érvénnyel a történelem alakulását*” – fogalmazta meg *A nemzedékek problémája* című tanulmányában a kérdéskör legmeghatározóbb egyénisége, Karl Mannheim (Mannheim 2000, 251–252; Garami–Mekis–Németh 2012, 9).

3. A generáció definiálásának lehetőségei

Az egyes generációknak nemcsak a történelemszervező ereje kapcsán alakultak ki viták, de magának a fogalomnak a definiálása is több nehézségbe ütközött. Ezzel is összefüggésbe hozható, hogy generációt gyakran szokás más fogalmakkal – pl. korosztály, korcsoport, kohorsz, kohorsz generáció, családi generáció, jóléti generáció – társítani, amelyek gyakran biológiai meghatározottságúak (Szabó – Kiss, 2013, 105). Nem tagadhatjuk, hogy a fogalom valóban összefügg az azonos időszakban születettek körével, ám korántsem azonosítható azzal. Karl Mannheim, a fentiekben már említett magyar származású, ám német területen működő szociológus a biológiai alapok helyett a fejlődésszociológiai, valamint szocializációs alapú megközelítést alkalmazva az egyes generációk definiálása kapcsán elsősorban az egyének korai életében kialakult „alapélményeket” emelte ki. Véleménye szerint a későbbiek során mindezek az élmények meghatározóak lesznek, hisz ahogyan megfogalmazta, „*az első élményekben benne rejlik az a tendencia, hogy természetes világnépként rögzüljenek*”¹⁵.

14 „Havégig gondoljuk az elmúlt 80–100 év magyar történelmét, akkor jól látható, hogy van relevanciája a társadalmi-politikai kérdések generációs elvre épülő magyarázatának. Minden különösebb erőltetés és erőlködés nélkül megtalálhatók és többé-kevésbé pontosan meghatározhatók olyan csoportok a jelenkor és a közelmúlt magyar társadalmában, amelyek fontos szerepet játszottak a társadalmi, gazdasági és politikai folyamatokban, s ezen túlmenően azonos generáció tagjaiként határozták meg önmagukat, illetve a társadalmi megítélés szerint is egy generációt, generációs csoportot alkottak” – hangsúlyozta ki a generációk történelemformáló erejét Róbert Péter és Valuch Tibor tanulmányában (Róbert–Valuch 2013, 118).

15 Erről lásd bővebben: Mannheim 2000. „*Ez a tanulmány máig is legfontosabb klasszikusa a témakörnek. Mannheim mélyrehatóan elemzett benne olyan szerteágazó problémákat, mint a korosztályi határok, az egyes nemzedékek egysége és a különböző nemzedékek összetartozása („az egyidejű nem-egyidejűsége”), a nemzedékváltás menete és a kulturális átörökítés, a nemzedéki konfliktusok stb.*” – írja Somlai Péter tanulmányában (Somlai 2010, 179). Karl Mannheim műveiről bővebben lásd Pilcher 1994, 481–495.

A generációknak tehát mindig van életkori „specifikuma”. Emellett azonban érdemes kiemelni, hogy egy-egy generáció kialakulásában nagy jelentősége van azoknak a mélyreható – gazdasági, társadalmi, politikai vagy kulturális – változásoknak, melyek az egész társadalmat érintik. Karl Mannheim véleménye szerint az egyes generációk *„a változást hasonlóképpen élték meg, s magukat vagy mások őket az adott változás generációjaként azonosítják”*. (Mannheim, 2000, 229) Ez a megközelítésmód kizárja a pusztán biológiai alapú megközelítést, ellenben a fejlődépszichológiai és szocializációs alapú vizsgálódásokra irányítja a figyelmet.

Hasonló nézőpontból vizsgálódik Joó Tibor, a két világháború között működő magyar történetfilozófus, amikor felhívja a figyelmet a „történeti generáció” fogalmára, melyet egy kisebb számú „alkotók” szellemi csoportjaként definiál: *„Amikor történeti generációról beszélünk, sohasem az egész népességre gondolunk, hanem csak a történetileg jelentős egyének, az alkotók igen kis számú csoportjára, s teljesen számításon kívül hagyjuk azokat, akik ugyan kortársak biológiailag és anyakönyv szerint, de nem vesznek részt a »generáció« szellemében, nem vallják elveit, nem fogadják el ízlését, életformáját, egyszóval semmi köztük a »generációhoz«, sőt gyakran egész magatartásukkal szembefordulnak vele, és a korábbihoz csatlakoznak”* (Joó 1935, 393).

Ugyanakkor ha kisebb létszámú csoportról esett szó az egyes nemzedékek definiálása kapcsán, érdemes kihangsúlyozni a mindenkori elit szerepét a generációk szellemének vagy identitásának a kialakításában. Ezzel kapcsolatban Szabó Andrea és Kiss Balázs: *Generációk és konfliktusok* c. tanulmányában a politikai elit szerepét hangsúlyozva a következőképp érvel: *„A politikai generációk elitjei nevezhetik meg, ajánlhatják fel, illetve döntéseik révén hozhatják létre azokat az eseményeket, mélyrehatóan vélt változásokat, amelyek a generációk kialakításához/kialakulásához alapvetően fontosak.”* (Szabó–Kiss 2013, 108)

4. Az identitás mint fő szervezőerő

Gyáni Gábor *Generációk a történelemben* c. írásában szintén Karl Mannheim gondolataira utalva határolódik el a generációnak mint statisztikai csoportnak a meghatározásától, és az identitás szerepét hangsúlyozza a kérdéskörben: *„A nemzedék ilyenformán nem valamely statisztikailag (kvantitatív módon) körülhatárolható csoport, hanem a közös identításban gyökerező, szubjektív alapon álló csoport.”* (Gyáni 2008, 11) A fenti példák kapcsán jól látszik, hogy biológiai alapú besorolás helyett valóban elsősorban az identitás szerepét érdemes kihangsúlyozni a nemzedék fogalmának a definiálásában. Hasonló módon közelít a kérdéshez az előzőekben már említett ún. kohorsz-generáció fogalma is, mely által a kutatók megpróbálták operacionalizálni a generáció fogalmát, s melynek a születési időpont képezi az alapját, bár ez még nem szervezi automatikusan generációvá az adott csoportot. A fogalom meghatározása manheimi definí-

cióból kiindulva szintén közös élményeik és történelmi tapasztalataik alapján sorolja az embereket egy-egy generációba.¹⁶ A kohorsz-generáció fogalma az identitás szerepét, a narratívákban megjelenő önazonosságot, valamint a kollektív emlékezet leírását emeli ki az egyes generációk besorolásában (Szabó–Kiss 2013, 110).

Arra a tényre, hogy az identitás kérdése az egyes csoportok létrehozása kapcsán egyáltalán nem egyszerű feladat, Robert Jenkins is rámutatott. Véleménye szerint az egyes generációk identitásának és identifikálásának kérdése mindig egy komplex folyamat, ugyanis „*az, hogy a társadalomban milyen csoportok léte tudatosul, a társadalmi önazonosítás dialektikájától függ, azaz a csoport-identifikáció és a társadalmi kategorizálás interakciójától*”. (Jenkins 1996; Kraniauskiene 2007, 124) Az pedig, hogy az identitás absztrakt kategória, tovább bonyolítja a kérdést. Az egyes kohorsz-generációk identifikálása kapcsán Sigita Kraniauskiene például úgy közelítette meg a kérdést, hogy az azonosulás formáit virtuális és nominális dimenziókra osztotta fel.¹⁷

Talán közelebb jutunk az egyes generációk identifikációjának elméleti meghatározásához, ha Joó Tibor tanulmányát alapul véve figyelembe vesszük azokat az ún. generáció-tényezőket, melyeket Julius Petersen tanulmányára utalva említ.¹⁸ Joó Tibor ezen munkáját alapul véve emeli ki Filep Tamás Gusztáv a nemzedékképző tényezők jelentőségét az egyes generációk kijelölésében, melyről a következőket írja:

Értelmezésemben és ebben az összefüggésben nem biológiai, hanem szellem-történeti fogalom: Ahogyan kedves történetfilozófusomtól, Joó Tibortól tudom (...) a történeti generáció lényege az a szellemi tartalom, amely tagjainak közös és közösen kialakított kincse, mely más hasonló közösségektől elhatárolja őket. A nemzedékképző tényezők közé tartozik az örökség, a múlt (alakítható materiaként kezelt) hagyománya (...) a születés (helye és ideje), mert idő és tér közelsége megkönnyíti az egyének korrespondenciáját; műveltségi elemek (ezek hatása azonban esetleges); generációs élmények. A legfontosabb pedig: a szándék a nemzedék létrehozására. Hiába állna fönn a többi feltétel, ha ez az akarat hiányzik, nem lesz nemzedék.

(Filep 2009, 5–6)

16 A kohorsz-generáció fogalma Jane Pilcher, Matilda White Riley és Robert Miller kutatásai nyomán szilárdult meg. Erről lásd bővebben: Szabó–Kiss 2013, 110.

17 „*A virtuális identitás dimenziója a szövegekben úgy jelenik meg, hogy a szerzők azonos vagy hasonló interpretációkat közölnek társadalmi tapasztalataikról egy adott történelmi korszakon belül. Az elemzés során fontos megfigyelni, hogy az önéletrajzokban milyen egyedi élmények jelentkeznek a társadalmi változásokkal kapcsolatban, illetve hogy interpretálják a bemutatott társadalmi gyakorlatokat. Esetünkben az önéletrajzok tanulmányozása során a hasonló beszámolókat és interpretációkat annak jeleként tekintettük, hogy a szerző egy adott kohorsz-generációhoz tartozik.*” Kraniauskiene véleménye szerint azonban a nominális-címkézés vagy a személy valamely társadalmi egységbe való önbesorolása jelöli ki véglegesen az empirikus határokat az egyes generációk között. (Kraniauskiene 2007, 125–126)

18 Joó Tibor Julius Petersennek az Ermatinger szerkesztésében megjelent munkájára utal: Petersen 1930 (Joó 1935, 321–400).

A vezető kijelölése szintén fontos identitás- és nemzedékképző tényezőnek számít egy-egy generáció életében. Joó Tibor a következő jellemzést nyújtja egy-egy generáció vezérére: ő az, aki „*a legtevékenyebb részt veszi a generáció kialakításában, aki legserényebb élesztője a tömörülés folyamatának, aki megszervezi a közösséget, egyszóval aki a szó szokott értelmében vezérkedik*”¹⁹

5. A nemzedékváltás kérdésköre

A generáció fogalmának értelmezési lehetőségei kapcsán nem feledkezhetünk meg róla, hogy egy-egy nemzedék mindig viszonyítást jelöl valamely másik generációhoz. Ez pedig a nemzedéki viszonyok és nemzedékváltások mélyebb és árnyaltabb vizsgálatának a lehetőségét veti fel. Az egyes nemzedékek közti kapcsolatok jelentőségére hívja fel a figyelmet Veress Károlynak a nemzedéki viszonyokról írott tanulmánya, amely nemcsak a külső fizikai időt, de a belső élményidő vonatkozását is beemeli a nemzedékváltások vizsgálatába.²⁰ Véleménye szerint „*a nemzedékváltás (...) időszemlélet- és létértelmezés-váltás is egyben, mivel akkor következik be, amikor egy történelmileg és kulturálisan aktív nemzedék történelmi sorsa belülről átalakul azáltal, hogy átvált az aktív jövőszemléletről egy passzív múltszemléletre*”. (Veress 1998, 160)

Ezáltal mindenképpen ki kell térni a generációs konfliktusok kérdésére.²¹ Az új identitással rendelkező generációk egymással és más nemzedékekkel is konfliktusba kerülhetnek. Az idős–fiatal, avagy az apák–fiúk nemzedéki ellentétei kapcsán a fiatal generációk újszerű gondolkodásmódja a jövőre orientáltság mellett megköveteli az önidentitás újradefiniálást, mely által „*a világ tudatosításának egy új módozata bontakozik ki, s ezáltal az emberi létezésnek új lehetőségei*

19 Emellett Joó Tibor egy másik lehetőséget is felvet, a több vezér lehetőségét egy-egy generáció életében. Ez azonban általában véve az idősebbek közül való. Ő a passzív vezető, aki inkább ideál, ösztönző. Benne látja az adott generáció a saját előfutárát. A továbbiakban pedig így ír róla: „*Itt aztán igazán arról van szó, hogy a típus tiszta példányát tisztelik benne. A generáció viszonya eme ideáljával szemben rendszerint nem olyan személyes, mint a másikkal vagy többi tagjaival. Az sem szükségyszerű, hogy élő személy legyen. Sem az, hogy az ideálja vállalja is szerepét, s azonosítsa magát az őt tisztelő generációval, bár az is megesik, hogy az ideál tevékeny részt vesz a nemzedék közös munkálkodásában. Ez azonban nem lényeges, s még akkor is, ha személyes viszonyba sohasem lép vele, az ő személyisége egyike a legfontosabbaknak mindazon tényezők között, amelyek a generációt kialakítják*.” (Joó 1935, 398)

20 Veress Károly tanulmányában egy-egy nemzedék belső konfliktusairól is szót ejt és kiemeli: „*Az egy nemzedékhez tartozó egyének kapcsolatformái elsődlegesen a viszonylagos egyetértésben és együttműködésben megnyilvánuló nemzedéki konszenzus jegyében alakulnak, de ez nem zárja ki sem a nemzedék tagjai között fellépő személyi konfliktusokat, sem pedig a differenciálódás folyamatában egyre erőteljesebben jelentkező csoport- és szerepkonfliktusokat*.” (Veress 1998, 152)

21 Szabó Andrea és Kiss Balázs tanulmányában kiemeli, hogy a generációk között kialakuló konfliktusok legtöbbször gazdasági indíttatásúak, több alkalommal arról van szó, hogy hitek vagy identitások ütköznek meg egymással; az utóbbi esetben élesebbek a konfliktusok és nincs olyan kompromisszumkészség, mint az előbbi esetben (Szabó–Kiss 2013, 151–152).

táruznak fel”.²² Ez pedig felhívja a figyelmet az új generációs csoportok jelentőségére egy-egy korban. Joó Tibor egyenesen értékfogalomnak tekinti az új nemzedékeket, melyről a következőket írja: „Tehát az a szellemi alakzat, amelyet új nemzedéknek hívunk, nem egyszerűen csak mást jelent, hanem újat, de nem is akármilyen újat, hanem a szó legmélyebb értelmében friss, érintetlen, elhasználatlan lendületet, duzzadó termékenységet, gazdag termés lehetőségét. A generáció íme szinte értékfogalom.” (Joó 1935, 399)

6. Összegzés helyett: A generációs szemlélet jelentősége a társadalomtörténetben

A nemzedéki kérdés újradefiniálására folyamatosan igény mutatkozik számos tudományterületen, köztük a történettudományon belül is. Mindenesetre érdemes kiemelni az olyan traumatikus történelmi fordulatokat és változásokat, mint az első világháború és az azt követő időszak zavaros eseményei, melyek különösképp növelték a kérdéskör jelentőségét magyar vonatkozásban is. Ez együtt járt azzal, hogy az egyes generációk között a különbségek a traumatikus történeti események következtében felerősödtek. Ez is azt igazolja, hogy a generációk vizsgálatában biológiai alapú megközelítések helyett érdemes a szociálpszichológiai és társadalomtörténeti alapú vizsgálódásokra súlyt helyezni. Erre hívták fel a figyelmet a fentiekben szemléltetett megközelítések és vizsgálódások, melyek a társadalmi tényezők szerepét igyekeztek kidomborítani az egyes generációk kialakításában. A nemzedék meghatározása kapcsán pedig azok közös identitását jelölte meg kiindulópontként.

A történelem generációkban gondolkodó szemlélete új megközelítést nyújt a történettudomány számára. A kutatások ilyen szempontú vizsgálata pedig elengedhetetlen a társadalmi változásokat vizsgáló újszerű történeti kutatásokban.²³

22 „Ez az elgondolás összecseng Mannheimnak az új kultúrahordozókra vonatkozó szociológiai fel-fogásával. Mannheim szerint a történelemben fellépő új kultúrahordozók a felhalmozott kulturális javaknak és az aktuális létproblémáknak az új módon való megközelítési lehetőségét hozzák magukkal. Ez a tudati magatartás lényeges átalakulásával jár együtt, mivel a fellépő fiatal nemzedékek számára egy újszerű horizontban és újfajta szempontok szerint rendeződnek el a meglévő tudattartalmak, és újfajta distancia teremődik a tudat tárgyaival szemben. Ugyanakkor mindez hozzájárul a felhalmozott javakkal, a hagyomány korpuszával kapcsolatos revízió és szelekció megvalósításához, aminek következtében az aktualitásukat, életképességüket és érvényességüket veszített elemek elfelejtődnek.” (Veress 1998, 154)

23 Jó példa a generációs vizsgálódások társadalomtörténeti vonatkozásának újragondolására a Hajnal-kör keretében 2007-ben szervezett konferencia, melynek eredményeképp született meg a következő kötet: Gyáni Gábor–Láczay Magdolna (szerk.): *Generációk a történelemben*. A Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület A Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara, Nyíregyháza, 2008, valamint a következő munka: Róbert–Valuch 2013.

Különösen szükséges ez olyan időszakok vizsgálatában, mint a csehszlovákiai magyarság két világháború közötti története. A generációs szemléletet jelentőségét a korabeli generáció maga is érezte és felismerte, ez pedig még inkább felerősíti az adott csoportok ilyen szempontú vizsgálatának az igényét. A Sarló mozgalom, valamint a Prohászka Körök helyi csoportjai, az „új arcú magyarok” generációs mozgalmakként igyekeztek újraértékelni és újraértelmezni a szlovákiai magyarság megváltozott helyzetét a Csehszlovák Köztársaságban.²⁴ A generációs vizsgálatok az említett csoportok szerveződéseinek vizsgálatában több szempontból is újszerű lehetőségeket biztosítanak: különösen biográfiai, kapcsolattörténeti megközelítésben számos olyan elemzési szempontot lehet velük kapcsolatosan azonosítani, amelyek a korábbi ideologikus megközelítéseknel mélyebb betekintést engednek a kulturális, politikai elitek önszerveződésébe és működésébe.²⁵ A biográfiai források – naplók, visszaemlékezések, levelek stb. – beemelásával például láthatóvá válik a generációs kontextus a két csoport vizsgálatában, ami lehetővé teszi a két csoport tagjai esetében az egyéni és közösségi identitásformák, ideológiájuk fejlődésvonalak pontosabb megismerését.

Irodalom

Balogh Edgár (1973): Ankét a nemzedékről. *Korunk* 48/6, 842–844. p.

Bárdi Nándor (2006): A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989). In *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Bárdi Nándor – Simon Attila szerk. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 41–66. p.

Cornelius, S. Deborah (1998): *In the search of the Nation. The New Generation of Hungarian Youth in Czechoslovakia 1925–1934*. Colorado: Columbia University Press.

Csanda Sándor (1968): *Első nemzedék. A csehszlovákiai magyar irodalom keletkezése és fejlődése*. Bratislava: Tatran.

Csanda Sándor (1971): *A harmadik nemzedék*. Bratislava: Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava.

Eisenstadt, S. N. (1956): *From generation to generation. Age groups and social structure. The Function of Age Groups in the Social System. (Integrative and deviant age groups)*. Glencoe, Illinois. The Free Press.

24 „Mint prágai egyetemi hallgató, olyan élménnyel és célokkal terhes ifjúsági mozgalomban vettem részt, melynek magatartása, eszköze, fegyvere volt az új nemzedékiség, szemben az „apák” nemzedékével. A genetikus törés azonban ma már pontosan körvonalazhatóan az 1918 után új államkeretekbe került magyar középosztály-értelmiség „apa-fiú” viszonylatában jelentkezett, s az új államiság keltette szociális és nemzeti kérdések más értelmezésében, újabb, reálisabb megoldási módzatok hirdetésében fogalmazódott meg.” Erről bővebben lásd Balogh 1973, 843.

25 Hasonló vállalkozásra került sor Cornelius S. Deborah amerikai történész vizsgálata által, aki a Sarló mozgalmat kutatta: Cornelius, 1998.

Filep Tamás Gusztáv (2009): Nemzet és nemzedék. Szempontok egy kisebbség-tudományi szemlélethez. *Pro Minoritate* 19/3, 3–9. p. <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2009/ProMino09-3-01-Filep.pdf> (2015. 09.09.)

Garami András – Mekis D. János – Németh Ákos (2012): Előszó. In. *Nemzedéki narratívák a kultúratudományokban*. Szerk. Garami András – Mekis D. János – Németh Ákos. Szerzők, Pécs

Gyáni Gábor (2008): Generációk a történelemben. In *Generációk a történelemben*. Gyáni Gábor–Láczay Magdolna szerk. Nyíregyháza: A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület – Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara, 11–13. p.

Hatos Pál (2013): Szekfű Gyula és a nemzedék toposza. *Kommentár* 8/3, http://kommentar.info.hu/iras/2013_3/szekfu_gyula_es_a_nemzedek_toposza (2015. 09. 09.)

Jenkins, Robert (1996): *Social Identity*. London: Routledge.

Joó Tibor (1935): A nemzedék fogalma. *Kalangya* 4/5, 321–400 p.

Kraniauskiene, Sigita (2007): Generációk: a fogalom gyakorlati alkalmazása. *Világosság* 7/8, 123–137. p.

Mannheim, Karl (2000): A nemzedékek problémája. In *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest: Osiris, 201–254. p.

Mannheim, Karl (1952): The Problem of Generation. In *Essays on the Sociology of Knowledge*. Szerk. Paul Kecskemeti (ed.). New York: Oxford University Press, 276–322. p.

Ölvedi János (1935): A szlovenszkói új magyar generáció. A Sarlótól a Prohászka-körökig *Érsekújvár és Vidéke*. http://www.watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=1136:olvedi-janos-a-szlovenszkoi-uj-magyar-generacio-a-sarlotal-a-prohaszka-koeroekig-1935&catid=60:default&Itemid=76 (2015. 09.09.)

Petersen, Julius (1930): *Die literarischen Generationen*. Berlin: Junker und Dunnhaupt.

Pilcher, Jane (1994): Mannheim's sociology of generations: an undervalued legacy. *British Journal of Sociology* 45/3, 481–495. p.

Róbert Péter–Valuch Tibor (2013): Generációk a történelemben és a társadalomban. Generációs attitűdök és részvételi minták történeti-szociológiai megközelítésben. *Politikatudományi Szemle* 22/4, 116–139. p.

Roseman, Mark (1995): *Generations in Conflict. Youth Revolt and Generation Formation in Germany 1770–1968*. Cambridge University Press.

Somlai Péter (2010): Változó ifjúság. *Educatio* 19/2, 175–190. p.

Szabó Andrea–Kiss Balázs (2013): Konfliktusok és generáció. A generációs konfliktusok kutatásának fogalmi kiindulópontjai. *Politikatudományi Szemle* 22/4, 97–115. p.

Szalatnai Rezső (1984): Újarcú magyarok. In *Szlovenszkói küldetés* Bratislava: Madách. /Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918–1938/.

Szekfű Gyula (1920): *Három nemzedék*. Budapest: „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt.

Szekfű Gyula (1934): *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest: Egyetemi Nyomda.

Vajda Gábor (é.n.): *A magyar irodalom a Délvidéken. Trianontól napjainkig*. Budapest Bereményi: Könyvkiadó.

Veress Károly (1998): A nemzedéki viszonyok az időben. *Erdélyi Múzeum* 60/3–4, 151–167. p.

Veres Károly (1999): *A nemzedékváltás szerepe a kultúrában*. Kolozsvár.

Leventék sorsa Kulcsodon Visszaemlékezések

Halgas András

A testnevelésről szóló 1921. évi magyarországi törvény a 12 és 21 év közötti, iskolai oktatásban nem részesülő fiúk részére kötelezővé tette, hogy bekapcsolódjanak a minden településen létrehozott helyi leventeegyesület foglalkozásába. A heti két-, később négyórás képzés első négy évében elméleti, történeti ismereteket szereztek. 16 éves korban kezdődött a katonai ismeretek, alaki és alapfokú harci ismeretek elsajátítása. 19 éves kortól pedig már igazi katonai jellegű feladatokat, például őrség- és a menetgyakorlatokat végeztek. A települések nyilvántartották a leventeköteleseket, az igazolatlanul hiányzó gyermekek szüleit súlyos pénzbírsággal büntették. A katonai szolgálatra való felkészítés mellett a nemzeti és vallásos szellemiségre való nevelés volt a mozgalom fő feladata. Az 1939. évi II. számú honvédelmi törvény mindenki számára kötelezővé tette a leventeszolgálatot.¹

Mielőtt 1944. október 15-én az esti órákban Horthy Miklós kormányzó lemondott volna államfői tisztségéről, a németek nyomására Szálasi Ferencet, a Nyilaskeresztes Párt elnökét nevezte ki miniszterelnökké. Az államfői pozíció további sorsáról az alkotmány szerint az Országtanács határozott, amely október 27-én döntötte el a kormányzói és a miniszterelnöki jogkör egybevonását. 1944. november 3-án az országgyűlésben, ahol a 372 képviselő közül csupán ötvenöten jelentek meg, megszavazták Szálasi teljhatalmát. Hitler „Führer” megnevezésének mintájára az országgyűlési döntés alapján ekkortól volt Szálasi „nemzetvezető”.

Közben október 30-án az egész országot hadművelési területté nyilvánították. A nyilas kormány a 12–70 éves korú férfínépesség egészét mozgósítani akarta. A 17 és 37 év közötti, még be nem sorozott férfiak sorkötelessé váltak, az ennél fiatalabb és idősebb férfiakat és nőket pedig közérdekű munkaszolgálatra lehetett kirendelni. A totális mozgósítás keretében kiemelt szerep jutott annak a levente mozgalomnak, amelyet az első bécsi döntést követően a visszacsatolt felvidéki területen is megszerveztek. Ennek részeként a legidősebb,

¹ Dr. Bodó László: Leventék. <http://mek.oszk.hu/09000/09018/09018.htm>; Gergely Ferenc–Kiss Görgy: *Horthy leventéi. A levente intézmény története*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976.

20–22 éves leventéket, tehát az 1922–24-ben születetteket a harcoló alakulatokba sorolták, mégpedig a Szálasi által felállított ún. „Honi Hadsereg” újoncképző ezredeibe.

Budapest szovjet bevétele után a németek visszavonulása felgyorsult. Ekkor a leventékből még további négy „hungarista hadosztály” is felállítottak, amelyekbe a második korcsoportot, a 16–20 év közöttieket is mozgósították. Őket kizárólag kisegítő alakulatokként alkalmazták, Németországban vasúti csomópontokat, közúti átkelőhelyeket, reptereket őriztek, illetve szállítási feladatokat láttak el. 1945. február 15-e után elrendelték, hogy a 12–15 éves I. korcsoport tagjait is vissza kell vonni a szovjet front elől.²

Szálasi 1944. december 11-én kormányával és az országos hivatalokkal együtt elhagyta a bekerített Budapestet. Ő maga Kőszegre, a nyilas országgyűlés pedig Sopronba menekült. 1945 januári országjáró körútján a „nemzetvezető” több csallóközi települést is meglátogatott. Miközben több községben ünnepélyesen köszöntötték, a legtöbb helyen a fiatal leventéknek az egyre kilátástalanabb és értelmetlenebb katonai ellenállásban való bevonása miatti aggodalom és harag vált általánossá. A csallóközi leventéket 1945. február elején kezdték elszállítani Németország irányába. Felső-Csallóközből és Csilizközből, így Kulcsodról is 1945. február elején vitték el a leventéket.³

1944. december 7-én Szálasi látogatást tett Hitlernél. Többek között ígéretet tett, hogy két héten belül százezer jól kiképzett, harcképes magyar fiatale bocsát a német hadsereg rendelkezésére. Akkor még sem Kulcsodon, sem másutt nem tudták, hogy e találkozásnak végzetes következményei lesznek, s hozzávetőleg tizenötezer fiatal magyar levente életébe fog kerülni.

A Németországba erőszakkal kényszerített és elhurcolt 110 ezer magyar levente a háború utolsó hónapjaiban, heteiben volt kénytelen elhagyni szülőföldjét, annak érdekében, hogy megpróbálja feltartóztatni Németország végzetét. Nemcsak a rendelkezés, hanem már az ötlet is értelmetlen, embertelen volt. Nem hunyhatunk szemet felette, nem lehet meg nem történné tenni. Legfeljebb évtizedeken keresztül agyonhallgatni. Az akkoriban Magyarországhoz visszacsatolt Kulcsodról 10 fiúgyermeket hurcoltak el, és hála az isteni gondviselésnek, valamint a jó szerencsének, valamennyien hazatértek.

2 A leventék Németországba való elszállításáról lásd Moravitz Péter: *1945 tavasza leventék menekülése nyugat felé. Napló.* Komárom, k.n., 2012.

3 „A nyilasok 1945 februárjában meggyorsították a leventék Németországba szállítását. Nálunk is megjelentek a hungarista légiócsok, és lovaskocsin a győri vasútállomásra vitték a kulcsodi fiatalokat, ahonnan aztán tehervagonokban Németországba szállították őket.” Gáspár Tibor: *Kulcsod évszázadai.* Kulcsod, k.n., 2001, 31. http://csemadok.sk/files/2013/12/Gaspar-Tibor_Kulcsod-evszazadai_e-book.pdf

Azért hangsúlyozom, hogy fiúgyermeket, mert a komáromi járásbeli Hétenyből nemcsak a 14–15 éves fiúkat, hanem az ugyanilyen idős lányokat is elvitték. A Németországot megjárt 10 egykori kulcsodi leventéből a községben már csak négyen élnek. Közülük Bölcskei László az, aki megosztotta emlékeit velem.

Laci bácsi kitanult suszter volt, szakmáját Komáromban, egy Köles nevű mesternél sajátította el. Abban az időben még gyakori foglalkozás volt a cipésmesterség, számtalan jó mesterember dolgozott a falvakban, városokban, munka pedig akadt bőven. Laci bácsi szerette és jól értette a szakmáját, és úgy képzelte el a jövőjét, hogy idehaza, háromlábú székecskéjén ülve az ablak mellett, hogy jobban lásson, nótázgatva öltögeti majd a kemény hegyű, szurkos fonalat. Igazi magas szárú „bürger csizmát” szeretett volna készíteni a sokpénzű pozsonyi nagyságos uraknak, drága egéscipőt a nagyságos asszonyoknak. De a sors közbeszólt. A háború szele elérte falunkat, Kulcsodot is, megsaporodtak a katonai behívók, egyre több fiataalt vittek ki a szovjet frontra, akik közül sokan a 2. magyar hadsereg tagjaként a doni harcokban haltak hősi halált. Laci bácsi három nagybátyja is.

Pedig milyen szépen indult az egész...

Az 1938. november 2-i első bécsi döntés alapján, melyet a német és az olasz külügyminiszter hozott meg, a Felvidék déli része, a mai Szlovákia magyarok által lakott területei visszakérültek Magyarországhoz. Kulcsod lakói is nagy-nagy szeretettel, szinte vendégként üdvözölték a bevonuló magyar honvédeket, akik november 5-én Medvénel keltek át a Dunán. Az iskola tanulóinak nevében Laci bácsi köszöntötte a katonákat, akiket a falu felső végén, a tűzoltószertárnál felállított diadalkapu várt. Ez a döntés a magyarság számára hazatérést jelentett az ezeréves hazába, ahol az ünnepeken a magyar himnuszját játszzák, s az emberek azt szabadon énekelhetik.

A határváltoztatás után gyorsan kiépült a magyar közigazgatás, a közjegyzőség Csilizradványon, a postahivatal Balonyon működött. Az új főjegyző, Jeszenszky Pál az anyaországból érkezett Csilizközbe. A közbiztonságra kakastollas csendőrök vigyáztak, kettesével járták a csilizközi falvakat, a tanyasi, pusztai világot. A csendőrlaktanya szintén Balonyon volt. A csendőrök éjszakánként a dunai töltesen teljesítettek szolgálatot. Mindig más és más időben jelentek meg, teljesen kiszámíthatatlanok voltak. A töltes mellett épült házakat különösen felügyelték, ellenőrizték. Állandóan ún. ketyaszolókat kerestek, ezért az ott lakóknak soha nem volt nyugodalmuk. Laci bácsi és családja a dunai töltes tövében lakott egy kis házban, és visszaemlékezése szerint nem volt olyan éjszaka, hogy meg ne kocogtatták volna az ablakot. Édesapját követték: – András bácsi, itthon van? Ha elsőre nem felelt azonnal, újból dörömböltek, de már egyre hangosabban és erőteljesebben. – Igen, itthon vagyok – jött a válasz, erre szó nélkül elmentek.

A megváltozott körülmények folytán a Csilizközben is megszervezték a leventeképzést. A fiatal fiúk 12 éves kortól levente katonai előképzésre jártak. Minden kedden délután kötelező volt „leventébe” menni. Gyakorlóterüket a Tüskék közén, a falu mellett alakították ki, itt építették fel 1939 tavaszán a lövöldét is. A helyi főparancsnok Tamássy István tanító volt, de a gyakorlatokat ifj. Keszezh Ernő leventeparancsnok végeztette. Előtte egyhónapos leventeképző tanfolyamon vett részt Galántán. Az ő házuk udvarában volt a gyülekező, a sorakozó, majd visszatéréskor az „Oszolj!” is, mivel id. Keszezh Ernő volt akkoriban a bíró. Bár Laci bácsi három alkalommal vett részt leventeoktató-képzésen Galántán és kétszer Győrben, neki nem adatott meg, hogy szülőfalujában a fiatalokat taníthassa. Egy-egy hónapot töltött Galántán és Győrben a Frigyes-laktanyában, valamint a levente otthonban. Akkor még nem tudta, hogy rá ennél sokkal, de sokkal fontosabb feladatot ró a kiszámíthatatlan sors. Kulcsodon 34 levente kapta meg azt a fizikai kiképzést, amely az ifúságot háborús szolgálatra felkészítette, megedzette. A testgyakorláson kívül különös hangsúlyt fektettek a hazafias nevelésre és az öntudatos állampolgári életre való felkészítésre. A templomba járás is kötelező volt, és hogy azt mennyire szigorúan vették, arról Laci bácsi visszaemlékezései tanúskodnak. Például amikor egy alkalommal télen nem tudott részt venni a vasárnapi istentiszteleten, mert a bakancsának levált a talpa, büntetésként egyhuszonnégy órát kellett tűzifát aprítania a balonyi csendőrlaktanya udvarában.

A nyilasok 1945 februárjában meggyorsították a folyamatot, hogy a leventéket Németországba szállítsák. A rendelet, mely szerint Kulcsodról is indulni kell, a kisbíró, a falu hírmondója, Szabó Vince bácsi által lett kidobolva. Már karácsony előtt el kellett volna menni, de a fiatal legénykéek rosszat sejtve a Szégyenföldön található szalma- és szénakazlakban bújtak el, több héten keresztül vállalva a lebukás veszélyét is. Bölcskei Laci bácsi is jó barátjával, Ladocsi Gáborral töltött el több hetet a szénaboglyákban, dacolva a hideggel, hóval, faggal. Élelemért éjszaka közelítették meg óvatosan az egyes töltés menti házakat, ahol bizonyos jelekkel, különböző színű ruhák kihelyezésével jelezték, hogy „tiszt a levegő”. Egy öreg vadkörtefa törzsén lévő odúba rejtették el a leveleket, amelyeket egymásnak írtak. Végül is ők voltak azok, akik a bizonytalanságot megunták, előjöttek, „lesz, ami lesz” alapon, várták sorsuk beteljesülését.

1945. február 15-én Kulcsodon is megjelentek a hungarista légiósok, és parancsba adták, hogy két napon belül 12 leventét várnak Győrben a vagongyár területén. Annyi időt kaptak, hogy az útra elkészíthessenek maguknak takarót, borotvát, 7 napi ételmet, törülközőt, csajkát, evőeszközt és gyógyszert, akinek kellett. Lovas kocsin szállították a 12 fiút Győrbe, ahol ketten óriási szerencsájuknek köszönhetően az utolsó pillanatban kimaradtak a névsorból. Így Kulcsodról végül 10 fiatal leventét hurcoltak el a bizonytalanságba. A vagongyár területén bevagonírozták őket a többi csallóközi, csilizközi sorstársukkal együtt egy hosszú szerelvénybe. Talán 230–240 fiú került a vagonokba. Hogy milyen messzi és hosszú út vár rájuk, azt nem tudták. A fiatal Bölcskei Laci azokban

a napokban töltötte be 18. életévét. Nemcsak mint rangidős fiú állt az összes bajtársa felett, de jó ítélőképességgel és gyakorlati érzéssel is meg volt áldva. Amikor irányításról és vezetésről volt szó, a fiatal leventék habozás nélkül engedelmeskedtek neki. Megfogadták, hogy egymást nem hagyják el, mindenben segítik a gyengébbet, rászorulókat. Amikor megérkezett a mozdony, a vonat elindult, és hol lassabban, hol gyorsabban ment velük az ismeretlen felé.

Hegyeshalomnál hagyták el az ország területét, s aközben bombatámadás érte a szerelvényt. A becsapódott bomba leszakította az utolsó vagonot, de szerencsére abban nem tartózkodott ember. A határnál éppen hogy csak annyi időre állt meg a vonat, hogy a magyar tisztek, akik eddig kísérték a csoportot, leszálltak, és 14 német tiszt kapaszkodott fel a szerelvényre. Ők felügyelték most már tovább a gyereksereget. Idős, kiszuperált, megsebesült katonák voltak ezek a tisztek, akikről el kell mondani, hogy az adott helyzethez képest mindvégig korrektül viselkedtek.

Amikor végre megállt a vonat, az állomásépületen Würzen volt a felirat. Kiszálltak, felsorakoztak, majd elindultak a tisztek után. Egy gyönyörű kis park közepén álló hatalmas lovardába terelték a csoportot, amely a vasútállomástól kb. 100–120 méterre lehetett. Ez a lovarda volt a német arisztokrácia egyik szórakozóhelye, de most átmeneti szállássá volt alakítva. Háromemeletes faágyak álltak a terem közepén, a tisztek név szerint elosztották a csoportot. A fiúk megkapták a német katonai egyenruhákat, és gyorsan át kellett öltözniük. Másnap már indultak is az első gyakorlatra. A kísérő tiszt szerint, ő viselte a legnagyobb rangot – törzsőrmester volt –, az lesz a parancs, hogy a front közelében lövészárkokat fognak ásni. Egy hatalmas kavicsbánya mellé masíroztak, ahol legelőszőrís a német vezényszavak megtanulása volt a cél: Jobbra át!, Balra át!, Hátra arc!... Az egyszerű falusi fiatalok többsége most hallott életében először német szót, így nem voltak könnyű helyzetben. Egyedül a nyárasdi Varga Gyula tudott valamit németül, ő volt a tolmács. Napjában háromszor kaptak kosztot, reggelire, vacsorára konzervet, ebédre levest és főtt ételt. Amikor odahozták, még meleg volt, ebből gondolták, hogy a konyha nem lehetett messze. A tisztálkodásra zuhanyozók és mosdók szolgáltak. Csak ámultak és bámultak, mert akkor a fiúk közül még senki, de senki nem látott porcelán mosdót. Ne felejtsük el, hogy 1945-öt írtunk, és akkortájt a Csallóközben lavórban, dézsában, teknőben mosakodtak. Az ébresztő reggel 6-kor, a takarodó este 9-kor trombitaszóra volt.

Würzenben két alkalommal volt éjszakai gyakorlat, és két alkalommal fegyveres gyakorlat éles lőszerrel. Bábukra kellett páncélököllel löni, de csak erős, izmos fiúk próbálhatták ki. Még így is előfordult, hogy a lövés pillanatában úgy hanyatt estek, hogy elég volt a bajuk. Kínjukban még ki is nevték egymást. Két hét után újból vonatra szálltak, hogy most már mennek egészen nyugatra a frontig. A terv szerint Hamig kellett volna menniük, de odáig már nem értek el. Körülbelül 30 km után megálltak, mert a sínek fel voltak bombázva. Kiszállás, és innentől fogva elindult a gyalogos „erőltetett menet”.

Szándékosan kerültek a településeket, a városokat is csak annyira közelítették meg, hogy teherautókkal élelmet tudjanak hozni. Kizárólag mellékutakon mentek, a főutakon motorbiciklik, teherautók sokasága ment egyik irányból a másikba. A közeli frontra szállították az utánpótlást. Menekülők, gyalogosok, a civil lakosság úgyszintén ment az orra után. Szóval teljes volt a káosz és a fejtelenség. Éjjel árkokban, fák, bokrok tövében aludtak. Az volt az isteni szerencsájük, hogy az alatt az idő alatt, míg gyalogoltak, mindvégig kitűnő volt az idő. Egyszer sem esett az eső, nem kellett vizes holmikban menetelniük. Tisztálkodásra az utak melletti patakokban, tavakban volt lehetőség.

Az első megállás Halle mellett volt. Kihozták az ebédet, ami leves, egy darab kenyér és sajt volt. Előre ki volt porciózva zacskóba. A német tiszték úgy hívták, hogy kvargli; nagyon bűdös volt. A fiúk közül csak nagyon kevesen tudták menni.

Hildesheim után Bielefeld következett; ez azért maradt meg annyira Laci bácsi emlékezetében, mert nagyon csinos, takaros kis városka volt. Mellette mentek el egy dombon, és a város lent terült el a völgyben. Gyönyörűséges látvány volt. A végállomás, amely a frontig vezetett, Güttersloh városában volt. Egy mozi épületbe terelték a leventéket, akik akkor már szinte roskadoztak a fáradtságtól. Megették azt a kis levest, amit kaptak, és pihenhettek volna, ha tudtak volna... Hatalmas zúgásra, ijedten kapták fel a fejüket. Riadó, futás ki az épületből! Odakint az amerikai repülőök száza mentek el a fejük felett, megindult a szőnyegbombázás. A gépek olyan alacsonyan szálltak, hogy szinte valódi nagyságban látták a fejük felett. A mozi mellett óriási fatelep volt, mellette takaros kis liget tűlevelű fákkal. Mindenki futott, amerre látott. A gyújtóbombák becsapódása után a légnyomás hol ide, hol oda dobálta őket. Egyedül csak Isten árnyékában védekezhetek.

Hogy mennyi ideig tartott valójában, nem is tudták felmérni, de mire elcsendesedett, már késő éjszaka volt. Riadtan keresték egymást, és hála a Mindenhatónak, kisebb horzsolásokon kívül egyiküknek sem lett semmi baja. Pár napra szinte megsüketültek, de örültek, hogy mind a tízen életben maradtak. Laci bácsi a mai napig nem tudja felfogni és megérteni, hogy ez miképpen történhetett. Reggel, amikor már kivilágosodott, látták, hogy 5 bajtársuk meghalt. De őket nem ismerték. A német tiszték közül kettő sebesült meg, az egyik ott maradt a városban, a másik továbbra is velük tartott. A ligetet teljesen lebombázták, mintha tarvágást végeztek volna. Mindenütt rombolás, perzselés nyoma. De ez most már nem volt elég. Jöttek a tankok, azok elől kellett menekülni. Ha eddig meneteltek az ismeretlenbe, most futottak az életükért. A fejük felett szálltak a lövedékek, de nem lőttek közéjük. Talán azért, mert botokra függesztett fehér ingdarabokat tartottak a fejük felett. A német tiszték még biztatták is őket. Az útvonalon visszaértek Bielefeldbe. Mekkora volt a csodálkozásuk, hogy a kisváros teljesen le volt bombázva, egyetlenegy ép házat nem láttak. A Nemzeti Bank épületét is a levegőbe repítették, a tavaszi szél fújdogálta mindenfelé

a sok pénzt, a birodalmi márkát – reichsmarkot. Senki nem gondolt arra, még a német tisztok sem, hogy most jól megtömik a zsebüket. Csak le kellett volna hajolni értük. Gondolták, ennek a pénznek az értéke úgyszólván a semmibe lesz a háború után. Hogy mekkorát tévedtek... Ez a pénz még évekig tartotta értékét, és csak 1948 júniusában cserélték fel új fizetőeszközre, de akkor is nagyon jól váltották be. Az élelmesebbek azért annyit vettek magukhoz, hogy emlékébe hazavigyék, s milyen jól tették. A későbbiekben élelmiszer és cigaretta vásárlására használták fel.

1945. május 6-án érték el Eime városát, elhagyva Hammeln, Hildesheim és Gronau környékét. Az utak mentén mindenütt harci eszközök, kilőtt tankok, öreg puskák, fejtűző sisakok voltak eldobálva, de senkinek sem kellett. Ha civil lakossággal, főleg asszonyokkal és gyerekekkel találtak, egy kis kenyeret – *ein klein Brot* – kértek, de többnyire nekik sem volt. Hiába, a háború vége felé már mindenből kevés volt, csak nekik volt már elégük az egészsből. A gyengébb fizikumú fiúk egyre nehezebben viselték a kimerítő gyaloglást, a folytonos féltelmet. Egyszerűen el voltak gyengülve a sok koplalástól. Egymás után sorban koptak el a bakancstalpak, s mezítláb voltak kénytelenek menni. Az erősebbek segítették nekik, főleg az egy faluból valók.

Eime egy kis falucska volt akkortájt, és a gyerekek, nyomukban az amerikai tankokkal, ide futottak be. Borzalmas volt a menekülés az iszonyatos tankok elől. Igaz, itt sem lőttek rájuk, csak felettük süvítettek el a golyók. Ez volt az úgynevezett előkészítő tűz. Megálltak a falu szélén és vártak. Mivel nem jött válasz a lövésekre, szépen lassan egymás után bejöttek a házak közé. Nagyon óvatosak voltak, mert eltelt még újabb fél óra, míg kinyitották a tankok tetejét. Időközben a fiúk igyekeztek elbújni. Az egyik csoport egy pajtafélében keresett menedéket, de rengeteg volt a tetű, és inkább előjöttek. A kulcsodi fiúk többedmagukkal egy mosókonyhában rejtőztek el, de végül őket is megtalálták, és hatalmas kiabálások közepette kizavarták az útra. Nagy volt a riadalom és az ijedtség. A tisztok kérdezték, de senki semmit nem értett. A fiúk sírtak, könnyözögtek, esedeztek, amikor egy délceg főhadnagy előlépett és megkérdezte:

– Ti magyarok vagytok, fiúk? Mit kerestek itt?

No, most lett csak igazán sírás-rívás. Senki nem szégyellte a könnyeit, nyomakodtak a magyarul beszélő amerikai tiszt felé, hogy csak megérinthessék. Nem akartak hinni a fülüknek. Amióta elhagyták a magyar határt, nem hallottak magyar szót. Egymás szavába kiabálva beszélték el történetüket, szerencsétlen sorsukat. – „Írd meg fiam, András, abban a visszaemlékezésben, hogy még haló porában is áldjuk Szabó László főhadnagy emlékét. Ha ő akkor nincs ott, biztosan teljesen másképp alakul a sorsunk” – kért meg nyomatékosan Laci bácsi.

A Kanadában élő magyar származású fiatal tiszt elintézte parancsnokánál, hogy végig a magyar leventék mellett maradjon. Ugyanis pár nap elteltével a tankok és a katonák többsége továbbindult. Igazán szíven viselte sorsu-

kat, és ezt nemcsak az azóta eltelt idő szépíti meg. Két csoportra osztotta őket, és valójában megkezdődött életük az amerikai fogságban. A naptár 1945. május 6-át mutatott.

Az első csoport egy hatalmas fabarakkba lett beteretelve, ők maguk között csak nyári vendéglőnek hívták. Körülbelül 500 méterre volt a falu felett egy dombon. Itt laktak a kulcsodi fiúk is. A másik csoport bent volt a faluban a civilek között. A helyük viszonylag kényelmes volt, azt el lehetett mondani, nem voltak összezúfolva. Kezdetben 20–25-en kaptak napjában egy kenyeret, később egyre többet. A falu szélén egymás mellett volt 3 óriási épület. A fiúk egyik legszebb emléke ezekhez a francia áruval megpakolt raktári épületekhez fűződik, ugyanis a főhadnagy engedélyével három napon keresztül szabadrahlás volt. Átöltöztek francia katonai ruhákba, új bakancsokat válogattak, ételt-italt, rengeteg konzervet vettek magukhoz, és degeszre tömték a hasukat. Ezekből a konzervekből egyet Laci bácsi is elhozott haza emlékébe. Akkor még senki nem tudta, hogy itt meddig kell maradniuk, ezért egy időre megpróbálták maguknak mindent biztosítani. Igyekeztek a helyzetet elviselhetővé és hasznossá tenni, mivel a falu területén szabad mozgásterük volt. Külön engedéllyel a szomszédos településeket is meglátogathatták. Nem volt kötelező, de aki akart, az dolgozhatott a faluban, segíthetett a civil lakosságnak. Éppen aratási idő volt, s a fiatalok itt láttak életükben először kombájnt és lucernaforgató gépet. Kellemes kötelességüknek érezték, hogy szeretteiknek levelet írjanak. Azonban itthon tudták meg, hogy egyetlen levél sem érkezett meg a címzettekhez.

Egy jó hónap múlva a szomszédos Dickhorsen városban fogságba került egy egész magyar csendőri század. Ezekből két foglyot átküldtek a leventék szálláshelyére, hogy felügyeljenek rájuk. A 30–35 éves tizedes és szakaszvezető meghozták a jókedvet a fiúk közé. Állandóan meséltek nekik, komikus történetekkel bolondították a fejüket. A tizedes Gombos nevezetű volt, ő Jászfényszaruból származott. A szakaszvezető Gödöllőről. Egy alkalommal páran beutaztak autóbusszal a szomszédos Hildesheimbe. A város főutcáján egymás mellett bicegett 6–7 fiatal fiú, szinte még gyerekek, fél lábuk volt csak. Mankóval a hónuk alatt kopogtak a köveken... borzasztó volt, szörnyű! – „Lelki szemem előtt még most is látom őket, pedig már eltelt vagy 68 esztendő” – merült el mélyen gondolataiban Bölcskei László.

Július végén az amerikai tiszteknek 3 teherautóra és 12 erős fiúra volt szükségük. Laci bácsi is a szerencsés kiválasztottak között volt. Vagy 150 kilométert utaztak négy órán keresztül Berlin irányába, míg egy hatalmas lágerhez értek, amely időközben teljesen kiürült. A zsidó lakosság ideiglenes szállása volt ez a hely, mielőtt továbbvitték volna őket. A fiúknak az volt a feladatuk, hogy a barakkokban lévő ágyakat verjék szét fejszével, és hordják a teherautókra. Így biztosították be maguknak a téli tüzelőt. Amint ott serénykedtek az autók körül, az úton arra jött két fiatal lány. Látszott rajtuk, hogy foglyok voltak, mert csaknem teljesen kopasz volt a fejük. Feltűnően szépen voltak felöltözve. A fiúkkal először nem sokat törődtek, csak beszélgettek egymás között, méghozzá magya-

rul. Végül szóba elegyedtek, s kiderült, hogy az egyik lányt Braun Verának hívják és dunaszerdahelyi. Rátartiak voltak a lányok, nem is titkolták, hogy magyar zsidók. Akkor még egyikük sem gondolta, hogy nem ez volt az utolsó találkozásuk.

Később a háború után, amikor már otthon voltak, és Laci bácsi szüleivel együtt a szokásos heti vásárba kocszított Nagymegyerre, ott talákoztak ismétlen Braun Verával. Szeretettel köszöntötték egymást, és a lány szomorúan újságolta, hogy unokabátyjával Palesztinába költöznek. Soha többet nem hallottak egymásról.

Pontosan fél évet töltöttek Eimében a csallóközi leventék. November vége felé búcsút intettek az amerikai tiszteknek, elköszöntek a magyar rendőröktől, örök áldást szórtak Szabó László főhadnagy fejére, majd elvitték őket Wolfsburgba. Az ottani láger város nagyságú volt, a tisztek szerint 30.000 ember befogadására volt alkalmas. Ismét elosztották a társaságot, s a kulcsodiaknak megint sikerült együtt maradniuk egy kis barakkban. A sarokban péterkályha állt, a tüzelőről maguknak kellett gondoskodniuk. Pontosan ki volt jelölve, hogy honnét hordhatják a fát, ez volt a mindennapi elfoglaltságuk. Itt már olyan szabadságot élvezhettek, hogy még örömlányokat is hozhattak a láger területére, ha volt rá óhajuk és persze pénzük.

Elérkezett 1945 karácsonya. Ha eddig nem is annyira mutatták, most már mindenkiből kibújt a marcangoló honvágy. Esténként, ha a barakkok között sétáltak, felemelték tekintetüket az égre, s gondolataik szüleikhez, rokonaikhoz, testvéreikhez, drága hazájukhoz szálltak. Viszontlátják-e még valaha? A fenséges csillagképek mindegyike azt sugallta nekik, hogy az égi csodák mindenható alkotójához fohászkozzanak, benne bizakodjanak. Karácsony este valamivel több vacsorát kaptak, mint máskor, majd énekeltek hangzatos énekeket: „Krisztus urunknak áldott születésén”, meg hogy „Dicsőség mennyben az Istennek...”

Wolfsburgban egészen 1946 tavaszáig voltak. Egy napon civil ruhás emberek, többek között szlovák hivatalnokok érkeztek a lágerbe. Csoportosították az embereket lakóhelyük szerint, és a leventék ekkor tudták meg, hogy szülőföldjük megint Csehszlovákiához tartozik. Ezek a civil hivatalnokok hozták meg azt a jó hírt is, hogy hamarosan indulhatnak hazafelé. Március végén teherautókkal átvitték őket Farinbosterba, 40–50 kilométerre a lágertől, ahol végre vagonokba szálltak. Irány haza. Az útvonal: Pilzen, Prága, Malacka, Pozsony, majd végül Dunaszerdahely. A vagonokban szalmán feküdtek, de már a vagonajtók nem voltak rázárva. Németország területén hegyes-dombos tájakon mentek keresztül, s míg a vonat cammogott a hegyre fel, addig a fiúk kiugráltak a vagonokból, s gyalog mentek a szerelvény mellett. Ezzel is segítették a mozdonyt, hogy mihamarabb hazai tájakra érkezen. Pilzenben 4 napot vesztegelt a vonat, Prágában, Pozsonyban kettőt-kettőt. Ilyenkor egyesek távoztak, mások felszálltak a vagonokba. Prágában faluk szerint egy igazolványt állítottak ki nevükre, de csak Pozsonyban kapták kézhez. Pontosan 2 hétig tartott az út hazáig. Dunaszerdahelyre éjjel fél 11-kor futott be a vonat. Ekkorra már teljesen kiürült, s mindenki gyalogosan indult szülőfaluja felé.

Pódafa, Mad, Padány, Patas, Csilizradvány és végre Kulcsod. 1946. április 14-én hajnali 4 óra volt, amikor Laci bácsi megkocogtatta nagybátyja házának ablakát. Jól tette, mert a dunai töltés mellett lévő házukat, a többivel együtt, a szlovák és az orosz katonák nagyon figyelték. A sors furcsa fintora, hogy éppen virágvasárnap volt, amikor megérkeztek a faluba. A változás a község köznapijainak hangulatán is nagyon érződött. Laci bácsiék szerencsés hazaérkezésével azonban korántsem ért véget a hányattatások sora. Nemsokára megkezdődtek a csehországi deportálások és a magyarországi áttelepülések. De ez már egy másik történet...

A Bölcskei Lászlóval készített oral history interjú a viszontlátás élményével ért véget: a szerencsésen hazatérő fiatal kulcsodi fiúk és szülei végtelen örömet és boldogságot éltek át akkor. A leventék kiszolgáltatottságának és elhurcolásának tanúságait egész életre megjegyezték, s megpróbálnak belőle hitet meríteni: soha nem szabad elcsüggedni, akármilyen nyugtalanító is legyen a jövő. A gyötrő emlékeket pedig soha nem felejtették.

A világháború utolsó hónapjaiban értelmetlenül meghalt tizenötezer magyar levente sírjai többségének helyét sem tudjuk. Halálukat, temetésüket nem a harang, hanem ágyúdörej, tank- és repülőzúgás kísérte. A történetírók felelőssége, hogy az ő jórészt elfelejtett történetük, a tanulságokkal együtt bekerüljön a történeti köztudatba.

Gondolatok a szlovákiai magyar nyelvűvelésről

Simon Szabolcs

A csehszlovákiai magyar nyelvűvelés kezdetei az első Csehszlovák Köztársaság idejére nyúlnak vissza; rendszeres, szervezett nyelvűvelés azonban nem volt abban az időszakban, csupán alkalmi megnyilvánulásoknak tekinthető figyelmeztetések, tanácsadó jellegű írások jelentek meg. Ezzel a megállapítással kezdődik Jakab István egyik tanulmánya a csehszlovákiai magyar nyelvűvelésről (vö. Jakab 1976, 153). A szlovákiai magyar nyelvűvelés valójában a második világháború után bontakozott ki. Fejlődését, alakulását alapvetően meghatározta az akkori történelmi, politikai, társadalmi helyzet. Ezenkívül jelentős befolyással volt rá az anyaországi nyelvsemlélet, a nyelvűvelésnek az anyaországban betöltött szerepe. Ahhoz, hogy a szlovákiai magyar nyelvűvelés indulását, jellegét megértsük, szükségesnek tartjuk – legalább vázlatosan – visszatekinteni a kezdetekre.

Sok írás szól arról, hogy a magyar nyelvűvelés, és egyáltalán a kisebbségi magyar kulturális élet a második világháború után nehézkesen bontakozott ki, és fejlődését a politikai helyzet miképpen befolyásolta. Hivatkozhatunk arra is, hogy a magyar nyelvűvelésnek Csehszlovákiában nem voltak meg a megfelelő fórumai sem. A nyelvűvelés a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben – ahogy korábban, a két háború között is – alkalmi megnyilatkozásokkal kezdődött, melyeket a szükség hozott létre (vö. Jakab 1976, 153).

Az 1950-es években kezdődött meg a magyar kulturális élet újraszerveződése az országban a szocialista társadalmi rendszer feltételei között. Megindult a magyar nyelvű közoktatás, megjelentek magyar nyelvű sajtótermékek, köztük az *Új Szó* című napilap, majd fokozatosan az *Irodalmi Szemle* című folyóirat, a *Hét*, a *Nő*, a *Szabad Földműves* hetilapok, ezenkívül megalakult a Csemadok nevű magyar kulturális szervezet, és megalakultak a magyar színházak is, a komáromi Magyar Területi Színház (MATESZ) és a kassai Thália Színház. „[A] Csemadok Központi Bizottsága mellett megalakult a nyelvi szakbizottság a nyelvűvelés és a nyelvjáráskutatás szervezésére, irányítására. Ebből a szakbizottságból lett 1969-ben a Csehszlovákiai Magyar Nyelvűvelő és Nyelvjáráskutató Társaság, majd ez 1972-ben nyelvi szakbizottsággá alakult vissza” (Jakab 1976, 154). A pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán pedig létrejött a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. Az 1970-es években indult a Kazinczy-napok rendezvény-

sorozat, ezen évről évre a kisebbségi magyar nyelvhasználat kérdései, gyakorlati problémái kerültek terítékre, hazai és anyaországi előadók bevonásával. Mindezen intézmények, szervezetek, rendezvények az akkori politikai helyzet, történések függvényében fejtették ki tevékenységüket, igyekeztek kiszolgálni a szlovákiai magyarság kulturális igényeit, illetve próbálták a magyar kisebbséget nevelni, ahogy lehetett, a szocialista ideológiának megfelelően.

Nyilvánvaló dolog, ahhoz hogy nyelvművelésről beszélhessünk, arra volt szükség, hogy a kisebbségi helyzetbe került magyarság egyáltalán meg akarja tartani a nyelvét, és legalább valamilyen szinten azt használhassa is.

Miután a magyar nyelv használatának többé-kevésbé kialakultak a feltételei, vált igazából időszerű kérdéssé, a mindennapi gyakorlati életben is megnyilvánuló elsőrendűen fontos feladattá a magyar mint kisebbségi helyzetben használt nyelv művelése. A nyelvművelés kezdetben nagyon ösztönös volt, és aránylag szűk területre korlátozódott: a szókincshasználat problémáival küszködött, esetleg a stílustalanság kérdéseivel; a pongyolaságok ellen harcolt. Problémák elsősorban a szókincshasználat területén jelentkeztek (vö. Jakab 1976, 154).

A hazai magyar nyelvművelésnek sokrétű, szerteágazó feladatokkal kellett szembenéznie. Mindenekelőtt a nyelvhasználat különféle színterein, például a sajtóban, a közéletben, az oktatásügyben, a szépirodalomban megnyilvánuló (vö. Zalabai 1987), a magyar és a szlovák nyelv érintkezésének következményeképpen jelentkező szlovák nyelvi hatást igyekezett valamilyen mértékben csökkenteni. Elsősorban a különféle típusú kölcsönzéstermékek, ún. szlovakizmusok azonosítása, felgyűjtése, illetve magyar nyelvű megfelelőinek „megtalálása”, meghatározása volt a cél; ezenkívül a hiányok pótlása, olyan nyelvi elemeké, amelyek a két országban meglévő eltérő intézményrendszer miatt nem lehetnek meg magyarul. Ilyen példa a *nadstavbová škola, štúdium – felépítmenyi iskola, képzés*; e magyarországi magyar nyelvben nem létező megnevezéshez a standard (magyarországi) nyelvhasználatban és a szlovákiai írott nyelvváltozatokban „helyes” magyar megfelelőként a *szakosító iskola, képzés* vált használattossá. (A megnevezéssel kapcsolatos nyelvi probléma Szabó Mihály Gizella által leírt elemzése [Szabó Mihály 2011, 559] jól rávilágít a nyelvművelés és a nyelvi menedzselés szemléletmódja, elmélete közötti különbségre. Az utóbbi műszóról lentebb még szó lesz.)

Kétségtől fontos feladatának tartotta a hazai magyar nyelvművelés a nyelvi műveltség terjesztését is. Szinte a szlovákiai magyar nyelvű sajtótermékek megjelenésével egy időben jelentek meg a lapokban a szlovákiai magyar nyelvhasználat sajátosságaival foglalkozó nyelvi rovatok. Ezekben főleg szlovák hatásra keletkezett szóhasználati hibák elemzésével, mondatszerkezeti sajátosságokkal, ún. hibás szóválasztással foglalkoztak a nyelvművelők, ugyanakkor olyan nyelvhasználati kérdésekkel is, amelyek az anyaországi nyelvművelőket is foglalkoztatták, foglalkoztatják, mint az ún. *süksükölés, nákozás* kérdése; klaszikus nyelvművelő téma például az ún. idegen szavak használatának kérdése,

a „fölszemes” angol szavak, a különféle helyesírási kérdések (vö. Jakab 2006, 6). Természetesen – szintén gyakorlati okból – számtalan olyan fordítástechnikai és -elméleti kérdés is felmerült, amely a kisebbségi létnek, a kétnyelvűségnek szintén természetes velejárója. A nyelvűvelés számára a legtöbb nehézséget azonban mégis a terminológiai kérdések tisztázása jelentette. (Megjegyzendő, hogy ez jelen pillanatban is fontos feladat.) Mindezzel a tevékenységgel az volt a cél, hogy a hazai magyar nyelvhasználatot, a közéleti szereplők magyar nyelvi megnyilatkozásait magasabb szintre emeljék.

Nyelvűveléssel, illetve egyáltalán a szlovákiai magyar nyelvhasználat kérdéseivel elsősorban a hazai magyar tanszékeken (sokáig csak Pozsonyban és Nyitrán) dolgozó magyar nyelvészek, nyelvűvelők foglalkoztak, illetve a lapszerkesztőségekben dolgozó munkatársak. Megemlíthetjük Mayer Imre, Jakab István, Mayer Judit, Zeman László, Morvay Gábor nevét; később a nyelvűvelés helyzetéről, szerepéről, feladatairól Szabó Mihály Gizella és Lanstyák István írtak dolgozatokat. Ugyanakkor a kezdetektől elméleti és szakmai gyakorlati segítséget magyarországi nyelvészek nyújtottak, főleg azok, akik anyaországi nyelvi lektorként hosszabb időszakra bekapcsolódtak a hazai magyar tanszékek munkájába. Kiemelhetjük Deme László munkásságát, aki a pozsonyi magyar tanszéken az 1960–1970-es években öt évig tevékenykedett. Szlovákiai magyar nyelvi tapasztalatait foglalta össze a *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról* című munkája (Deme 1970). Említett könyvében Deme László így jellemzi a szlovákiai magyar nyelvhasználatot:

Két szinten aktív, a legalsón (a családi és falusi igazgatási szinten) meg a legfelsőn (a szépirodalom és a publicisztika szintjén.) Ami közben van, az – többkevesebb kivételt nem számítva most – nem magyar nyelven folyik.

(Deme 1970, 39)

Deme László elméleti munkássága nyomán indult el a hazai nyelvűvelők szorgos tevékenysége. Jakab István rendszeresen jelentetett meg nyelvűvelő cikkeket a hazai lapokban, illetve tartott másokkal együtt nyelvi ötperceseket a Szlovák Rádió magyar adásában; az elsősorban műfordító Mayer Judit szintén önálló kötetekkel jelentkezett, valamint gyűjteményes kötetek is megjelentek (pl. Jakab szerk. 1976). A kötetben a következő fejezetek találhatóak: A „kölcsonszavak” tengerében; A kétnyelvűség buktatói; A nyelvről – mindenkinek; Fattyúágak, vadhajtások; Így írjuk helyesen; Nyelvi sajtószemle; Nyelv és gondolkodás; Számvetés és irányvétel.

A szlovákiai magyar nyelvűvelésnek elvi alapot az anyaországi nyelvűvelés nyújtott; elsősorban Lőrincze Lajos és Bárczi Géza elméleti munkássága. Erről Jakab István így ír:

Lőrincze Lajos [...] pozitív nyelvművelésnek nevezi ezt a fajta nyelvművelést, amely az idegen nyelvi elemek üldözése, nyelvünkbeli való irtása helyett a nyelvi műveltség emelésével, a nyelvi igényesség növelésével akarja a helyes nyelvhasználat kérdését megoldani. Hangsúlyozza, hogy a nyelvművelés nem a nyelvért van, hanem, mint maga a nyelv is, az emberért, a társadalomért – ennek alapján az emberközpontú nyelvművelés nevet kapta ez a munka –, s leszögezi hogy a „nyelvművelés célja nem az önmagáért való nyelvi tisztaság, hanem a nyelvnek olyan állapotban való megtartása, olyan irányban való fejlesztése, hogy funkcióját, a gondolatközlést, a kommunikációt minél pontosabban betölthesse.”

(Jakab 1976, 157–158)

Majd ugyanebben az írásában a következőképpen folytatja:

Természetesen kétes eredményeket érne el akkor is a nyelvművelés, ha szentesítené mindazt, ami a nyelvszokással nem ellenkezik. Még a nyelvileg műveltebbek nyelvhasználata sem lehet ilyen kérdésekben mindig iránymű: ami a nyelv rendszerével és szellemével ellenkezik, az helytelen, függetlenül attól, kik és milyen széles körben használják. E hibák ellen akkor is érdemes küzdeni, ha csupán néhány ember nyelvhasználatából sikerül őket kiirtanunk. Végeredményben tehát Bárczi Géza felfogását is munkánkévá kell tennünk.

(Jakab 1976, 164)

A magyar nyelvművelés addigi elveinek alapján a csehszlovákiai magyar nyelvművelés elveit először Jakab István fogalmazta meg (vö. Jakab 1976, 165–166; lásd még Jakab 1983). Ehhez egy későbbi dolgozatában a korábbi elvek jóváhagyása mellett a következőket írja:

Nyelvművelésünknek van elég gondja. Talán érthető, hogy legfontosabb alapelve ez: egy magyar nyelv van. Bármennyire terjed is a már említett másféle nézet, mi azt valljuk: nincs szlovákiai magyar nyelv, csak esetleg a közös magyar nyelvnek szlovákiai szubstandard szintű, pontosabban nyelvjárási és regionális köznyelvi változatai vannak, és a magyarországi standard szlovákiai használatáról beszélhetünk. Ennek az elvnek a rögzítését és munkánk alapjává tételét nagyon fontosnak tartjuk, hogy nyelvünk még nagyobb arányú különfejlődését vagy éppen különfejlesztését megakadályozzuk.

(Jakab 2011, 71)

Kérdés marad azonban, hogy milyen eredményeket mutathat fel a szlovákiai magyar nyelvművelés. Erről illetve a nyelvművelésben alkalmazott módszerek hatékonyságáról csupán szubjektív véleményünk lehet. Ahogy Szabó Mihály Gizella megállapítja:

Sokkal nehezebb – sőt szinte lehetetlen – azonban felmérni a nyelvművelés valós hatását, eredményességét; nincsenek ugyanis objektív adataink arról, hogy az említett idő alatt milyen változások zajlottak le a szlovákiai magyarok nyelvhasználatában, s ezen belül milyen hatása volt a nyelvművelésnek.

(Szabó Mihály 2002, 143)

A szlovákiai magyar nyelvművelésben igazi fordulatot, ahogy sok egyéb területen is, a rendszerváltozás hozott. A rendszerváltozás után a politikai akadályok megszűnésével vált lehetővé, hogy az anyaországi nyelvészek is behatóan vizsgálják a határon túli magyarok nyelvét, nyelvhasználatát. Ekkor kerülhetett előtérbe az az elgondolás, hogy a határon túli nyelvhasználatot más elméleti keretben célszerű vizsgálni, mint a nyelvművelés. Megfelelőbb keretet a nyelvi tervezés, újabban a nyelvi menedzselés, a szociolingvisztika nyújthat. Ugyanakkor azonban az is nyilvánvalóvá vált, hogy a nyelvművelés sem maradhatott változatlan. A rendszerváltozás utáni időszakban a szlovákiai magyar nyelvészetben is dinamikus fejlődésnek indult a hazai nyelvhasználatnak az említett új elméleti keretekben való vizsgálata. Az új tudományos paradigma hamarosan konfrontálódott a nyelvműveléssel. Szabó Mihály Gizella erről így ír:

Meggyőződésem szerint szükséges, hogy elszakadjunk a hagyományos nyelvművelő „nyelvörkődő” szemlélettől: a magyar nyelv megtartását, funkcióinak kiterjesztését, a különfejlődés lassítását s talán megakadályozását más elméleti keretben és más módszerekkel látom megvalósíthatónak, ezért tartom fontosnak, hogy nyelvi problémáink kezelését a nyelvtervezés tágabb keretébe illesszük be.

(Szabó Mihály 2002, 146)

Az utóbbi évtizedek legnagyobb nyelvészeti vitája épp a határon túli magyar nyelvhasználatról bontakozott ki. A vita lefolyását a *Nyelvmentés vagy nyelvárulás. Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról* című tanulmánykötet tartalmazza (Kontra–Saly szerk. 1998). A vita lényege abban foglalható össze, hogy a nyelvművelésnek át kellene alakulnia olyan elméleti-gyakorlati tevékenységgé, amely a kisebbségi magyar nyelvhasználat sajátosságait természetes jelenségnek tartja, s a benne előforduló, a standardtól eltérő elemeket nem „rossz” vagy „helytelen”, netán nem létező nyelvi formáknak (tekinti), magyarán nem megbélyegzett nyelvi alakulatoknak, hanem a nyelvi érintkezés, a kétnyelvűség természetes következményeinek. Így a hagyományos *nyelvművelés* megnevezés mellett/helyett alkalmasabbnak bizonyul a *nyelvi menedzselés* megnevezés, tekintettel arra, hogy jobban tükrözi a nyelvi problémakezelés újfajta megközelítésének lényegét, mint a hagyományos *nyelvművelés* forma.

A nyelvi menedzselés terminus használata elsősorban is a tartalmilag egyre inkább kiüresedő nyelvműveléssel szemben tűnik előnyösnek, főként többszempontúsága, valamint a nyelvi problémák (normaproblémák) szélesebb kommunikációs és társadalmi kontextusban történő beágyazása és vizsgálata miatt.

(Szabó Mihály 2011, 560)

Az újfajta megközelítés jegyében a nyelvművelés céljait Szabó Mihály Gizella az alábbiakban látja:

- *A nyelvi különfejlődés, leszakadás (archaizálódás) lassítása, illetve megakadályozása,*
- *a Magyarországon használatos (standard) szavak, kifejezések stb. megismertetése és terjesztése,*
- *a magyar nyelv szlovákiai presztízsvesztésének megállítása, a magyar nyelvhasználat minél több színtérre való kiterjesztésével, különös tekintettel az írásbeliségre.*

(Szabó Mihály 2002, 148)

A hazai magyar nyelvhasználat kutatásában előrelépést jelentett a dunaszerdahelyi székhelyű Gramma Nyelvi Iroda megalakulása, amely intézmény 2002-től magára vállalta és végzi azokat a feladatokat is, amelyek a korábbi időszakban a nyelvművelés tevékenységköreibe tartoztak. A szlovákiai magyar nyelvi tervezés/nyelvi menedzselés egyik újabb eredménye épp a nyelvművelés új megvilágításba állítása (vö. Domonkosi–Lanstyák–Posgay szerk. 2007).

A szlovákiai magyar nyelvművelés története igazolja azt a tételt, hogy a nyelvi problémák kezelése, amely terület korábban csak a nyelvművelés illetékességi körébe tartozott, változatlanul időszerű feladat; céljai formái, módszerei, elméleti kerete azonban nem örök érvényű és megváltoztathatatlan, hanem mindenkor hely és idő függvényében állnak.

Irodalom

Deme László (1970): *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról*. Bratislava: Madách Könyvkiadó.

Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk. (2007): *Műhelytanulmányok a nyelvűvelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó / Segédkönyvek a nyelvűvelés tanulmányozásához 71./

Jakab István szerk. (1976): *Hogy is mondjuk? Nemzetiségi nyelvűvelésünk – nemzetiségi nyelvűvelésünk*. Bratislava: Madách Könyvkiadó.

Jakab István (1983): *Nyelvűnk és mi*. Madách Könyvkiadó: Bratislava.

Jakab István (2006): *Anyanyelv és magyarságtudat. Nyelvi ismeretek és nyelvűvelés tanácsok*. Pozsony/Bratislava: Madách–Posonium.

Jakab István (2011): *Nyelvűvelés – nyelvtudomány – nyelvűvelés. Anyanyelvűnk megtartása, művelése – kisebbségben*. Pozsony/Bratislava: Madách–Posonium.

Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. (1998): *Nyelvűvelés vagy nyelvűvelés. Vita a határon túli magyar nyelvűveléséről*. Budapest: Osiris Kiadó.

Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella (2002): *Magyar nyelvűvelés Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Könyv- és Lapkiadó.

Szabó Mihály Gizella (2011): A nyelvi menedzselés lehetséges szerepe a magyar nyelvűvelésben. In *Nyelv. Magyarok Szlovákiában VII*. Szabó Mihály Gizella–Lanstyák István szerk. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 549–562. p.

Zalabai Zsigmond összeáll. (1987): *A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvűveléséről*. Bratislava: Madách Könyv- és Lapkiadó.

A tanulás neuropszichológiai alapmechanizmusai, alaptípusai és a mnemotechnikák

Martin László

Bevezető

Jelen dolgozatot azzal a szándékkal adjuk közre, hogy az Olvasók minél hatékonyabban segíthessenek tanítványaiknak, növendékeiknek, sportolóiknak, versenyzőiknek, játékosaiknak, hallgatóiknak megtanulni, elsajátítani a tanulás és emlékezés legeredményesebb módjait, akár tananyagként alkalmazva, akár tréningek keretében. A dolgozat egy korábbi változata (Martin 2014) címében is tartalmazta a *tanulás-tanítás* kifejezést, melyet ebben az írásban is definiálunk, és ismertetjük annak lényeges tartalmait.

A tanulásról könyvtárnyi irodalom jelent már meg. Ezekben annak különböző válfajait számos módon csoportosították, osztályozták, rendszerezték, például: nonverbális formák (imprinting, perceptuális, motoros), illetve verbális tanulás, egyszerű vs. komplex módok. Az alábbi rendszerezés, csoportosítás a szerzőnek a felsőoktatásban (orvos, pszichiáter, testnevelő, edző, sportmenedzser, zeneterapeuta, pszichológus, óvodapedagógus, tanító, tanár, andragógus) el- eddig eltöltött több mint krisztusi „életkorának” didaktikai tapasztalataira épül, érlelődött meg, és a nemzeti integrációnak, a szakmai, oktatási konszenzuskeresés és -ajánlás szintjén történő megvalósítása jegyében kerül e folyóiratban közreadásra.

A tanulás fogalma

A terjedelmi korlátok miatt itt nem áll módunkban definíciók sokaságát bemutatni és értékelni, így csak a lényegre szorítkozunk, s az érdeklődő Olvasó figyelmét Csépe Valéria és munkatársai kötetére irányítjuk (Csépe et al. 2007, 225–227). A tanulás fogalmának redundáns eleme, hogy az a többnyire tudatosnak tekintett, ismételt tapasztaláson (észlelés), a tapasztalat révén kialakult, az idegrendszer működéséhez kötődő neurális modelleken (Sokolov 1960), reverberációs körökön (Hebb 1983, 85), azok rögzítésén, tárolásán és felidézésén alapuló, az alkalmazkodás, adaptáció szolgálatában álló viselkedésváltozás. Konorsky (1948) kiemeli az idegrendszeri kapcsolathálózat rugalmasságát,

a neuronális plaszticitást, mely Matthies (1998) szerint nem pusztán aktuális hálózati, működési jelenség, hanem a morfofunkcionális differenciálódás képességével egészül ki, vagyis a neuronokban a tanulás hatására nemcsak élettani, hanem strukturális változások is lezajlanak (vö. Bednorz 2006).

A fenti, összegző jellegű tanulásfogalommal kapcsolatban az utóbbi évtizedek kutatásai a következő kérdéseket vetik fel:

Valóban szükséges eleme-e a tanulásnak az ismétlés? Két kivételt is ismerünk. Mint mára közismert, Konrad Lorenz (1985, 286–290) felfedezte az imprintinget, a korai bevésődést, mely olyan egész életre kiható tanulási, viselkedésváltozási forma, mely egyetlen, korai életidőszakban történt expresszió során, révén alakul ki. Még régebről ismeretes Wolfgang Köhler (1921) belátásos tanulás, „insight” felfedezése, melyben az új viselkedés + tudás (!) egyetlen pszichikus történés révén jön létre. Hasonló „egybeállítás” tapasztalható bizonyos mozgások tanulása során (pl. sport, zenetanulás), vagy a rejtett figurás ábrák rejtett figuráinak „felfedezésekor”, felismerésekor (appercepció) is. A kreatív folyamat harmadikként leírt, „illumináció”: megvilágosodás (*flash*) szakasza is hasonló eredmény (Wallas 1926).

Valóban csak a tapasztalaton (észlelés) alapul-e a tanulás? Éppen a fent említett köhleri felfedezés mutatja, hogy nemcsak a tapasztati ismétlődés, hanem a már meglévő, egy „pszichikus térben” létező sémákkal végzett mentális kombináció is új, adaptív, problémamegoldó viselkedéshez, új tudáshoz, ezáltal új tapasztalathoz vezet. Joggal felvethető a kérdés, ez akkor még tanulás, vagy „már” gondolkodás, és/vagy harmadikként: *a tudástermelés egy magasabb nemfogalom*, mely magába foglalja a tanulást és gondolkodást is.

Valóban csak tudatos folyamatokból, azokra (észlelés) alapozott tanulás van? Általában 5 éves korunktól vannak önmagunkról és környezetünkről viszonylag stabil, folyamatos emlékeink, melyek identitásunk (Erikson 1965) és önmagunk = *self* (Jung, C. G.) alakulásában, stabilitásában nélkülözhetetlenek. De a születés után ötéves korunkig eltelő 1826 nap során az idegrendszerünk, a lelkünk nem tanul semmit? Sőt, az utóbbi évtizedek intrauterin időszakra irányult kutatásai kiderítették, hogy már az anyaméhben is van tanulás, a magzati élet alatti szociális ingeregység is hat a méhen belüli, sőt újabb kutatások szerint a posztnatalis (születés utáni anyanyelv preferencia) viselkedésre. (Raffai é.n.) Az E.C. Tolman nevéhez kapcsolt (Tolman 1948) látens tanulás bizonyítottan tudatos-e? Ha létezik a szubliminális percepció – márpedig létezik –, akkor egy egyszerű, általam az oktatásban is használt csoportos demonstrációval is igazolhatóan *van tudattalan tanulás* (S-S társítás) is!

Valóban mindig az alkalmazkodás szolgálatában áll a tanult viselkedés? Az erősen meghatározó, kondicionált félelmen vagy szorongás eltárgyasításon alapuló fóbiák tömege, melyek megakadályozzák a szenvedőt a normális életvitelben (többnyire a hozzájuk kötődő kényszercelekvések által) a szimplifikált utilitrista felfogásban megkérdőjelezzik ezek adaptivitását. Azonban a

pszichopatológiából tudjuk, hogy e viselkedéseknek intrapszichés szorongás-csökkentő hatása van, tehát valamire mégis jók, hasznosak. Másfelől az immár több évtizede magyar nyelven is hozzáférhető evolúcióspszichológiai megközelítésmód sorra tárja fel a különböző kóros viselkedés- és élményformák, lelki betegségek, bizonyos körülmények közötti mind egyén-, mind csoportszintű adaptív jellegét (Bereczkei 2003, 484–490).

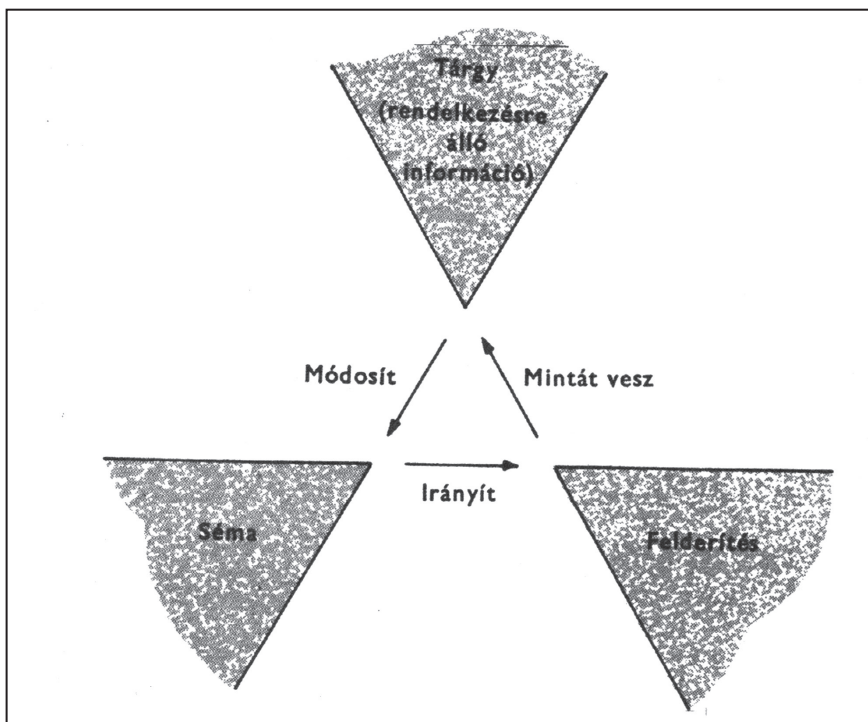
Valamit bemutatni, megismertetni, alapvetően négyféle módon lehet: 1. tapasztaltatni, 2. definiálni, 3. példálózni és 4. tartalmait kifejteni. A második verzió így hangzik: *a tanulás – tanítás, a hatékony (ráfordítás/eredmény) ismeretszerzéshez és -alkalmazáshoz szükséges ismeretek/képességek/kompetenciák és motivációk kialakítása, elsajátításának segítése*. A továbbiakban a negyedik módszerrel élve bemutatjuk a *tanulási folyamatok neuropszichológiai alapmechanizmusait*, melyek az idegrendszer korábban említett működéseihez kötődnek (reverberációs körök, neurális plaszticitás, morfofunkcionális differenciálódás), valamint a klasszikus tananyagokból már ismert, és gazdagodó létszámú *tanulási alaptípusokat*, majd a mindezeket alapuló tanulási–emlékezési (mnemo) technikákat.

A tanulás neuropszichológiai alapmechanizmusai

1. A *szenzitizáció*: A tapasztalati reprezentáció, perceptuális séma neurális/intrapszichés létrejöttének első feltétele, hogy *az élőlény érzékenyüljön* az adott inger/ek iránt. A Pavlov által „mi ez?” reflexként leírt, később orientációs reakció (OR) néven meghonosodott viselkedésegység részletes elemzését Berlyne (1961) írta le. Galperin a pszichológiát mint az orientációs tevékenység tudományát határozta meg (Galperin 1980), mondhatnánk: *ez a lélek „kapuja/ablaka”*, melyen keresztül a szubjektum ismeretet szerez a világról, s benne önmagáról a kettő mindenkor aktuális és történeti viszonyáról. Az OR révén keletkezik az idegrendszer szenzoros cortex részeiben az a perceptuális és/vagy szenzomotoros, dinamikusan állandó modell, séma, amely a memóriafolyamatok (beírás, megőrzés/konzolidáció és felidézés) alapját képezi. A szenzitizáció többszintű folyamat: Érzékelés: az inger erőssége eléri az alsó ingerküszöböt. Észlelés: 1. szubliminális: az inger nem tudatosul, de hat, 2. eléri a tudatküszöböt (észlelés), 3. szemantikus/fogalmi jelentést kap (társításos-induktív, definitív, kontextuális), 4. integrálódik az *asszociatív jelentéshálózatba*.

Piaget írta le (Piaget 1970), hogy az újabb tapasztalások hatására a *séma* kétféle módon változik. Az *asszimiláció* során a séma új elemekkel gazdagodik, de megőrzi eredeti minőségét (jelentését, funkcióját): „Az új elem asszimilációja egy megelőző sémával annak integrálását jelenti egy magasabb sémába.” (Piaget 1998, 143–144) Ez a magasabb séma a szokás. Az *akkomodáció* során az újabb tapasztalatok a séma módosulásával (decentrálás, absztrakció, osztódás) járnak. Mindkettő adaptív, a szervezet-környezet kapcsolat harmonizá-

lását, a homeosztázis fenntartását szolgáló tanulási folyamatnak tekinthető. A folyamat cirkuláris modelljét Ulric Neisser adta közre. (Neisser 1976) A magyar kiadásban megjelent ábrát idézzük ide.

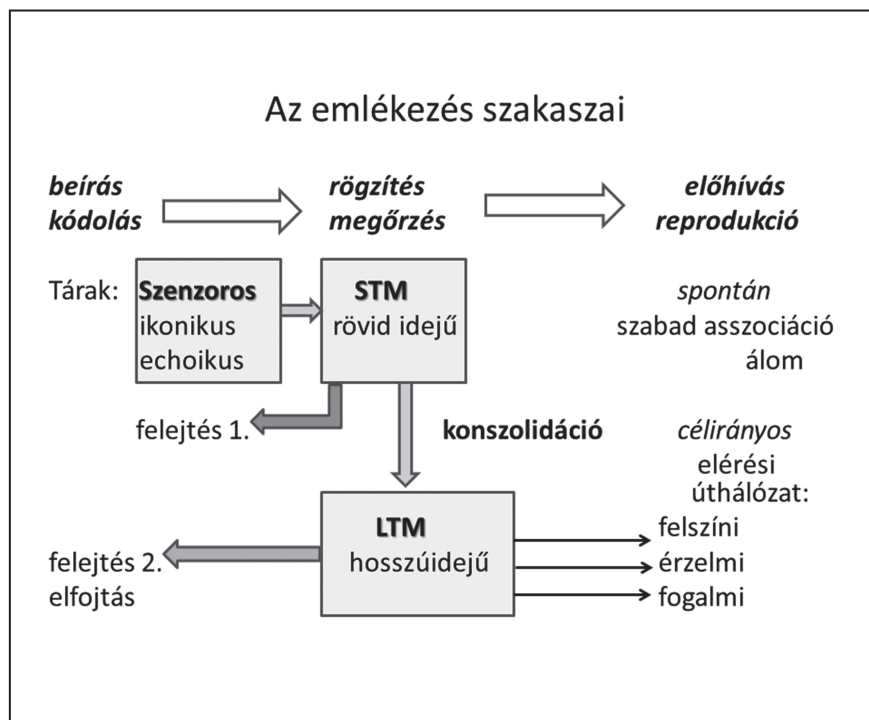

1. ábra: Neisser, U. Az észlelési ciklus (Neisser 1984, 32)

A fenti ábra bemutatja, hogy az észlelési-emlékezeti séma többszörös exploráció, mintavétel során alakul ki és változik. A felderítés (exploráció, percepció) során az élőlény véges mennyiségű (vö. közvetlen figyelmi terjedelem: Jevons 1871) elemről „készít” belső reprezentációt, mintát vesz, majd e kezdeti séma, a következő szenzomotoros ciklusban már irányítja az újabb felderítést, mely során a perceptuális információ gazdagodik (asszimiláció), ami a korábbi séma módosulásához (akkomodáció) vezet/het, és így tovább. A ciklus befejeződése, az ingeregység „kimerítő” reprezentációja után következik be, újabb változás nem lévén, a szervezet hozzászokik az adott környezethez, megalkotta a maga számára biztonságot jelentő, *elég jó modellt*. Ez utóbbi tanulási jelenség:

2. *A habituáció*: Szokolov *negatív tanulásnak* nevezte (Kardos 1967, 345). A humán szférából is, a mindennapjainkból ismert a *hozzászokás, amikor egy kezdetben reakciót kiváltó inger néhány expozíció után nem váltja ki a korábbi reakciót, az kezdetben tompul, majd eltűnik a viselkedérepertoárból*. A habitus

kifejezés is egy személy szokásos cselekedeteinek összességére utal, a pszichológia a vonás és a vonásokból szerveződő típus kifejezéseket használja. A szenzitizáció – orientációs reakció – szenzomotoros sémaképzés – habituáció kvartettjéről (mert ne felejtjük: maga az információszerzés körülményei, helye, folyamata is része!) készült séma, engram, emléknyom, reprezentáció, további sorsát az alábbi ábra foglalja össze.

2. ábra: Az emlékezeti folyamatok szerveződése. (Martin 2014)

A memória kutatói mára az emlékezeti folyamatokat számos különböző szempontból (pl. biológiai, neuropszichológiai, szint szerinti) csoportosítják. A legalapvetőbb a különböző memóriaszakaszok megkülönböztetése, úgymint beírás/kódolás, megőrzés/tárolás és felidézés. A legközismertebb ún. táras emlékezeti modell szerint az érzékszervek ingereltségi állapota az ingerlés befejeztével még pár másodpercig fennáll. Ez az ún. szenzoros tár, melynek két fontos modalitása a vizuális/ikonikus és az akusztikus/echoikus, de létezik taktilis és nociceptív modalitás is. A pár perces tárolási idejű rövid idejű tárban (STM) már perceptuális, sőt fogalmi szinten kódolt információk vannak, pl. nevek, telefonszámok. A konszolidáció, az emléknyom tartós rögzülése (ld. mnemotechnikák 12.) révén az akár egész élethossziglan tárolni képes hosszúidejű memóriába

(LTM) kerülnek az információk. A felejtés első útja a konszolidáció elmaradásából adódik, az információ már az STM-ből elvész. A felejtés második módja, ha az LTM-ben tárolt információhoz nem férünk hozzá. (Számos köznapi példa, mint az érettségi találkozó, de meggyőzően a korregressziós hipnózis bizonyítja, valamint a feltáró dinamikus pszichoterápiák, hogy az esetek többségében nem az emlék törlődéséről, hanem a hozzáférhetőség nehezítettségéről, ahogy Freud mondja, elfojtásról van szó.) A harmadik emlékezeti fő szakasz a felidézés, ami lehet spontán (vö. mnemotechnikák 7.), illetve szándékos, célirányos. Az LTM-ben lényegében annyiféle modalitásban tárolódnak az információk, ahány perceptuális csatornánk van, de emellett a fő tárolási és egyben előhívási szinteként ismernünk kell a felszínit (perceptuális, szenzomotoros), az érzelmit és a jelentés szerinti, szemantikus, fogalmit.

3. *Az asszociáció*: A képzettársítás jelenségével már az ókor nagy görög filozófusai, Arisztotelész (Arisztotelész 1988) és Platón is foglalkoztak, majd az angol epíristák (Locke, Hume, Mill), a pedagógiában Herbart, a pszichoanalízisben Freud, az analitikus pszichológiában Jung (1995) elemezték és alkalmazták, utóbbiak főleg a tudattalan tartalmak tudatosításának, a gyógyításnak az érdekében (szabad asszociáció). Az asszociáció: *közel azonos időben* (Pavlov: kontinuitás törvénye) *aktivált perceptuális, emlékezeti, illetve neurális sémák közti funkcionális kapcsolat*. Három alapvető szerveződési elve: 1. *közelség (térben, időben)*, 2. *hasonlóság*, 3. *ellentétesség*. Mind a három egyaránt érvényesül a *perceptuális, szemantikus és érzelmi dimenziókban*. Az asszociációs elvek ez utóbbi, érzelmi vonatkozásban működő érvényesülését élményszerűen tapasztalhatjuk meg a feltáró, pszichoanalitikus terápia során.

	közelség	hasonlóság	ellentétesség
	idői/téri		
perceptuális			
szemantikus/fogalmi			
érzelmi/motivációs			

3. ábra: Az asszociációk szerveződési alapelvei és modalitásai

4. *A diszkrimináció* avagy *különbségtétel*. Ez lényegében felélelezi a szenzitivitást, amennyiben *ennek során kezdetben azonosként kezelt ingerekre a szervezet elkezd különböző reakciókkal válaszolni, vagyis megtanul különbséget tenni különböző ingerek, illetve szituációk között*. A diszkrimináció alapidimenziói azonosak az asszociációival: 1. *perceptuális/senzomotoros (vizuális, akusztikus, fonetikus, olfaktorikus, gusztatorikus, taktilis, proprioceptív, kinesztétikus,*

haptikus/téri, belsőszervi), 2. szemantikus/fogalmi, 3. emocionális/motivációs. A diszkriminatív tanulási folyamatok egyik legszebb kultúrtörténeti példáját maga a tudomány egyre bővülő ismeret- és fogalomrendszere mutatja. Az ingerfeldolgozásban végbement diszkrimináció mindig a viscerális/zsigeri, a motoros és a verbális viselkedésekben jelenik meg, gyakran ebben a sorrendben. A diszkrimináció következtében egy adott korábbi perceptuális, szenzomotoros, szomato-reaktív vagy szemantikus séma helyett kettő vagy több további képződik. Számos foglalkozásnál kiemelten fontos ez a tanulási képesség, pl. szakácsok, parfümőrök, szomeliék, festők, textilesek, zenészek esetében.

5. A *transzfer* azaz átvitel. Ez az a folyamat, amikor *egy adott ingerhelyzettel kapcsolatos viselkedés, jelentésadás megjelenik egy másik, a korábban említett három dimenzió (perceptuális/szenzomotoros, szemantikus/verbális, emocionális/motivációs) mentén - többnyire valamilyen szempontból a szervezet, a személy számára - hasonló ingerhelyzetben. A pozitív transzfer* azt jelenti, hogy az átvitt viselkedés, jelentés az újabb helyzetben is adaptív, sikeres, a *negatív transzfer* az inadaptív, sikertelen átvitelt jelenti. A szituációk objektív és szubjektív hasonlósága növeli a transzfer lehetőségét. Ezt a mindennapokban felismerhetjük pl. az azonos nyelvcsaládokhoz tartozó vagy azonos nyelvtani rendszerű nyelvek elsajátításakor, vagy az azonos „hangszercsaládba” (fúvós, billentyűs, vonós-húros stb.) tartozó hangszereken tanuláskor. Az pszichoterápiában is kulcsfontosságú tudattalan érzelm-áttétel, indulatáttétel (*Übertragung*) és a viszont indulatáttétel (*Gegen Übertragung*) is ilyen, az érzelmdinamikai folyamatokhoz sorolható transzfer mechanizmus.

6. A *generalizáció: Több ingerhelyzetre kiterjedő transzfer, vagyis bizonyos, adott helyzetben megtanult és adaptív viselkedés, vagy jelentésadás széleskörű kiterjesztése, átvitele számos más helyzetre. A generalizációra számos hétköznapi példát sorolhatunk: járás, dobás, köszönés, eszközhasználat. A negatív érzelmek (szorongás, félelem, ambivalencia stb.) generalizációja vezet a szimplex fóbiáktól a viselkedést, életteret erősen korlátozó, beszűkítő kiterjedt félelmekhez, mint az agorafóbia, utazási félelem. Ezek viselkedésterápiás kezelésmódja a relaxációval társított de-szenzitizáció, érzéketlenítés, habituáltatás, hozzászoktatás.*

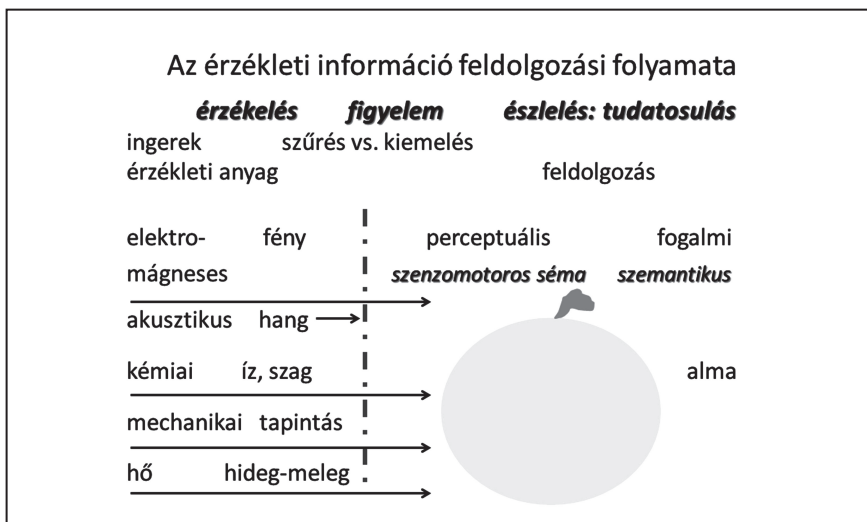
A tanulás alaptípusai

Az alább bemutatásra kerülő komplex tanulási alaptípusok a fent ismertetett tanulási alapmechanizmusok egyszerre több típusára is épülnek.

1. Az *imprinting*: Mint fentebb említettük, a Konrád Lorenz által felfedezett és leírt (Lorenz, 1985) bevésődés során egyetlen ingerexpozíció, azaz egyetlen tapasztalati aktus is elegendő a tartós viselkedésformáláshoz, új viselkedésem megjelenéséhez. Az eddigiekben – madaraknál és emlősöknél – az egyedfejlődés korai szakaszaiban tapasztalták és tanulmányozták elsősorban etológusok,

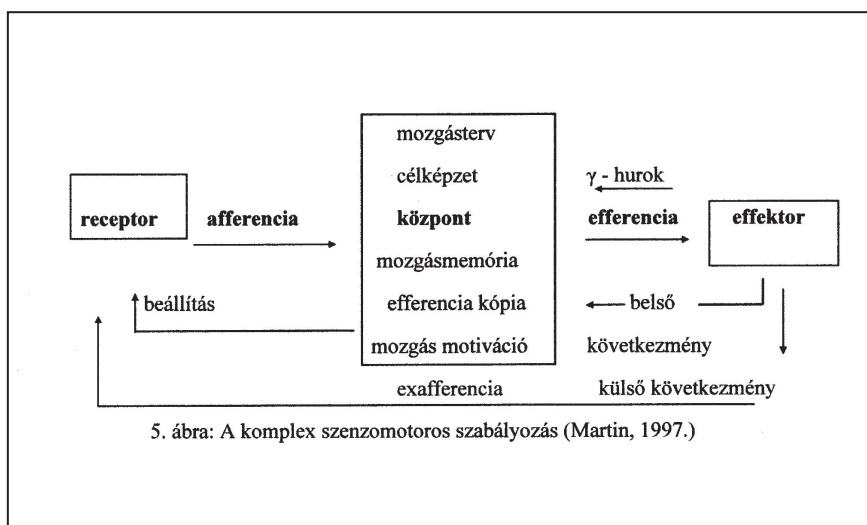
majd az emberi fejlődéslélektan kutatói. Az imprinting jelensége a tanulással kapcsolatban épp arra hívja fel a figyelmünket, hogy nem minden tartós viselkedésváltozásnak feltétele a többszöri ingerexpozíció, tapasztalás, gyakorlás, hanem egyszeri egyedi élmények is járhatnak olyan aktivációs, emocionális és motivációs állapottal, melynek következtében hosszú időre befolyásolhatják a viselkedést. Ilyen jellegűek a „szerelem első látásra” és az egyéb katasztrófaélmények.

2. „A perceptuális tanulás úgy határozható meg, mint tartós változás egy tárgy vagy egy esemény percepciójában (észlelésében) ugyanezen vagy ezzel kapcsolatban lévő dolgok korábbi észlelésének eredményeként. A változás elsődlegesen a tisztább vagy körülhatároltabb észlelés irányába hat” – írja Hebb (1983, 43). A perceptuális tanulás során képződő és alakuló (asszimiláció, akkomodáció) *sémák* képezik alapját a magasabb rendű kognitív folyamatok során létrejövő ún. mélyebb feldolgozási és információátviteli szinteknek, ezek révén az egyre hatékonyabb, biztonságosabb és komfortosabb viselkedéses alkalmazkodásnak. A perceptuális tanulás ontogenetikus szempontból szintén a legkorábbi tanulásformák közé tartozik, jóval megelőzi a magasabb szintű, elvont fogalmi tanulást, majd annak kifejlődésével továbbra is működő mechanizmusként áll a szervezet alkalmazkodásának, fejlődésének szolgálatában. Ennek révén tanulunk meg pl. távoli országokban élő népek tagjai között különbséget tenni, színárnyalatokat, dallamokat stb. egymástól megkülönböztetni, vagy ún. két-értelmű ábrák minden vonatkozását észlelni, random fénypontok helyett csillagképeket észlelni, „értelmetlen” tintapacákban „értelmes” formákat felfedezni (lásd Rorschach- és Holzman-tesztek), betűzés helyett szóképeket olvasni. Az információfeldolgozás főbb szakaszait, folyamatát illusztrálja az alábbi ábra.

4. ábra: Az információfeldolgozás szakaszai. (Martin 2014)

3. A *szenzomotoros tanulás* a változó észleleti tapasztalatok hatására a külvilágra irányuló cselekvés, *mozgás* paramétereinek (térbeliség, erősség, időzítés, gyorsaság stb.) módosulása. Ide tartozik például a mozgástanulás olyan alapvető formája, mint az éneklés, hangutánzás, vagy a bonyolultabbak, mint a járás, kerékpározás, eszközök használata, beletanulás egy új cipőbe, egy másik autóba, a kicserélt zár/kilincs megfelelő használata, eggyel több lépcső, „vakon” eligazodás egy női táskában vagy egy férfi zsebben stb. A komplex szenzomotoros szabályozás blokkját mutatja az alábbi ábra.

5. ábra: A komplex szenzomotoros szabályozás (Martin, 1997.)

5. ábra: A komplex szenzomotoros szabályozás (Martin 1997)

4. *S – S tanulás*: inger-inger társítás, I. típusú, klasszikus, pavlovi kondicionálás, melynek során a korábban említett *asszociációk*, a közel egyidejűleg ható *ingerek*, helyesebben *inger reprezentációk* – pl. csengő hangja, lámpa fénye, étel látványa, illata, íze – *között jönnek létre*. Egy eredetileg biológiailag releváns (feltétlen) inger: S^1 (elsődleges megerősítő) viselkedésbefolyásoló hatása ennek révén tevődhet át biológiai szempontból közömbös (feltételes) ingerekre: S^2 , például vizuális vagy akusztikus, gusztatórikus (szaglási) jelekre, és embernél fogalmi jelentéssel (I. jelzőrendszer) bíró *szavakra*. Kellő számú társítás után ez utóbbi is képes lesz kiváltani az eredetileg feltétlen választ, másodlagos megerősítőként. Ekkor azonban már feltételes válaszról, *feltételes reflexről* beszélünk. A másodlagos megerősítők (feltételes ingerek) önálló motiválóként (incentív) működhetnek. A *kontinuitás törvénye szerint a feltétlen (megerősítő) és a feltételes ingernek időben közel kell esnie*. A feltételes inger többszöri, feltétlen inger (megerősítés, jutalom) nélküli adása, a feltételes reflex *kialvására*hoz, aktív gátlódásához vezet (habituáció), ez a felejtés, mely a feltétlen inger: a juta-

lom újbóli adására gyorsabban megszűnik, mint ahány próbába/társításba a tanulás először „került”. Ebben a tanulási típusban *nincsen viselkedés gazdagodás*, az élőlény eddigi viselkedéskészletében meglévő viselkedéselem (többnyire vegetatív válasz) kapcsolódik korábban nem effektív kiváltó ingerhez.

5. *S – R tanulás*: operáns, instrumentális, II. típusú, thordike-i, watsoni, skinneri kondicionálás. Ennek során az élőlény önindította, aktív cselekvésével (exploráció, játék), próba-szerencse módon hat a környezetére, melynek révén az így őt érő bizonyos ingerek számára kellemesek (jutalmak), mások kellemetlenek (büntetések) lesznek. Az *effektustörvény* (Thorndike 1911) értelmében az előbbi viselkedéselemek száma nő, az utóbbiak száma csökken a viselkedésrepertoárban. Watson foglalta először össze *A pszichológia, ahogy a behavioristák látják* c. könyvében a nyugati tanuláslélektani irányzat koncepcióját. (Watson 1913). Mint Skinner a *shaping módszerrel* (apró lépésekben történő megerősítés) pingpongozni megtanított galambokkal folytatott kísérletei igazolják, ezáltal olyan viselkedéselemekkel gazdagodik a repertoár, melyek veleszületetten – mint a feltétlen reflexek – nincsenek az állat birtokában (Skinner 1953). A *shaping* módszer pedagógiai alkalmazása a programozott oktatás (Skinner 1973). A neobehavioristának sorolt Tolman írta le a kognitív térkép létezését (Tolman 1948), mely az állat által explorált téri környezetről, az idegrendszerben készült „alaprajz”, „felülnézeti kép”. Az embernél – mint mindannyian önmagunkon tapasztalhatjuk – egy vizuális-akusztikus-olfaktorikus-kinesztétikus komplex modell.

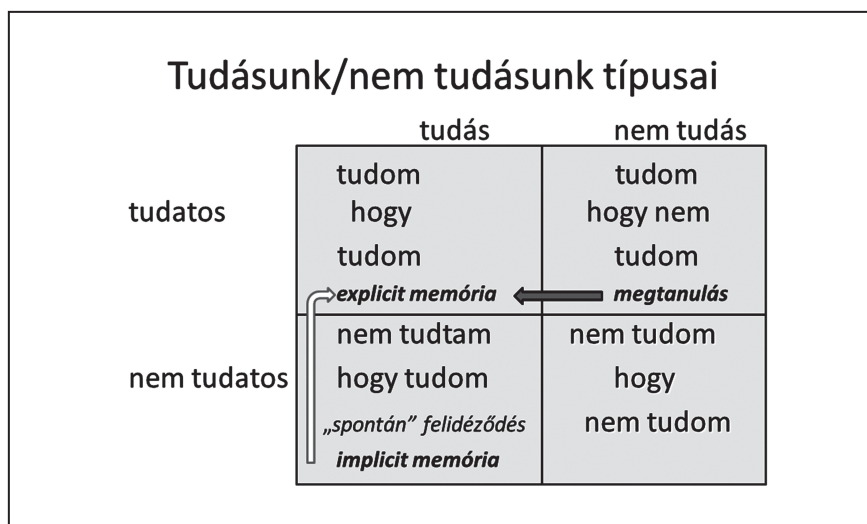
6. *Belátásos tanulás*: Karl Bühler már a múlt század elején leírta az „*Aha-Erlebnis*”-t, az *aha* élményt (Bühler 1907). Köhler állati intelligenciakísérletei során tapasztalta, hogy egy eszközök összeillesztésével megoldható problémahelyzetben (a cél ismert, az elérési út nem) Szultán nevű csimpánza a fent említett próba-szerencse viselkedés nélkül érte el a célt. (Köhler 1921) A belátásos vagy *komplex tanulás során az új, adaptív, problémamegoldó viselkedés megfigyelhető előzetes próbálkozások nélkül, ekkor a helyzetbeli információk intrapszichés, mentális kombinációja révén jelenik meg. Mint korábban említettük, ez már tudástermelés!* József Attila *A Dunánál* című versében így fogalmazza meg ezt:

„Én úgy vagyok, hogy már száz ezer éve
nézem amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat, s kész az idő egésze
mit százezer ős szemlélget velem.”

Ez az insight- vagy flash- (megvilágosodás) élmény alvás közben is működik, mint ezt több tudományos felfedezés is (Kékulé, Szent-Györgyi) igazolja.

7. *A látens tanulás*: amikor a tanulási folyamat intrapszichés lejátszódását (beírás, tárolás) követően egy későbbi időpontban jelenik meg a felvett és feldolgozott információ hatása (felidézés) a viselkedésben. A korábban már említett Tolman

felfedezése, hogy biológiailag releváns esemény nélkül is képesek az állatok megtanulni az ingerek közti kapcsolatokat. Még akkor is, ha ezek az asszociációk nem tudatosulnak, vagy ha egykor élményszerűen tudatosak voltak is, később ezen élmények elfelejtődnek, elfojtódnak. Mint korábban említettük, születésünktől 1826 nap telik el, míg kb. ötéves korunkra kialakul viszonylag folytonos ön- és környezetemlékezetünk, de számos hétköznapi, pszichoanalitikus és hipnoterápiás tapasztalat is mutatja, hogy az ezidőben „tanult” dolgok akár több évtized múlva is komoly viselkedésbefolyásoló – nemegyszer pszichopatogén, traumatizáló (Martin 1994) – hatással rendelkeznek, s kellő módszerekkel tudatosíthatóak is.

6. ábra: A tudatos és a nem tudatos tudás/nemtudás szerveződése (Martin 2014)

A 6. ábrán – az óramutató járásának megfelelően haladva – négy szövegdobozt látunk. Az első a tudatos tudás: annak tudása, hogy bizonyos információk, készségek a birtokunkban vannak; ez az explicit (szemantikus, epizodikus, procedurális) memória tartománya. A jobb felsőben a tudatos nem tudás van, az a tartomány, mely kifejezi, hogy bizonyos dolgok létezéséről tudunk, melyekről való tudásnak azonban nem vagyunk birtokában. Ezek birtokba vétele a megtanulás révén zajlik. A jobb alsó nem tudatos nem tudás kvadránsba olyan objektíve létező dolgok vannak, melyeknek még létezéséről sincs tudomásunk. Ezen dolgok egy része lehet külvilági, más része a tudattalan tartalmainak sosem tudatosult vagy elfojtott sokfélesége. A bal alsó, nem tudatos tudás, vagy implicit memória tartománya a tudatos tudásból rég elfelejtett, és spontán, vagy célzott kereséssel tudatosuló, valamint a 3. rekeszből feltáró terápiával tudatosítható dolgok világa. Ez utóbbi folyamat mindig nagy élmény a pácienseknek.

A látens tanulás „alá” sorolják többek a perceptuálist és a szenzomotorost, mint implicit, tudattalan folyamatokat. A tudattalan tanulási folyamatok – többek közt evolúciós – fontosságára Ádám György is felhívta a figyelmet: „A human pszichikumban az évmilliók során kialakult az a »parallel üzemmód«, hogy ma már a verbalizált tudatos tevékenység és a vele szinkron nem-tudatos háttér-aktivitás egymásra épülve, egymást erősítve zajlik le. Ez a párhuzamosság hallatlan előnyt jelentett a szelekcióban! A tudattal rendelkező homo sapiens számára a tudathiányos kogníció tehermentesítő fölényt biztosított.” (Ádám 2001)

8. A *szociális tanulás, amely a fajtársak viselkedésének megfigyelésén, kopírozásán alapul. Az utánzási motiváció (gyakoriság, tartósság, intenzitás) mértéke arányos a megfigyelt (obszervált) modell, a fajtárs utánzandó viselkedésével kapcsolatban tapasztalt kellemes vagy kellemetlen következményekkel* (örült, jóllakott, megmenekült... vs. szenved, menekül...). A magyar nyelv bölcsellete a „Más kárán tanul az okos” szólásban örökítette meg. A ma is élő Bandura számos munkájában mutatta be az utánzásos tanulás személyiségfejlődésben, kriminalitásban, a médiabeli erőszak hatásában, pszichoterápiában játszott szerepét. (Forráshivatkozás nélkül, de a tudománytörténeti hűség kedvéért említjük meg, hogy az utánzásnak a társadalmi viselkedésben játszott fontos szerepét már francia szociológusok is kiemelték. Gabriel Tardé a bűnözési módok és a fogyasztási szokások, Emile Durkheim az öngyilkosság-elkövetési módok terén.)

Bár Kelman az attitűd változásának közvetítő folyamataiként írta le az alábbi mechanizmusokat (Kelman 1958), tekinthetjük ezeket a szociális tanulás, a szocializáció/nevelődés alapfolyamataiként is, ha azt „nagyító alá tesszük”. Az alábbi leírás a pszichoanalitikus ismereteket is integrálja:

1. *idomulás* (compliance, együttműködés): amikor adott helyzetben az aktuálisan ható normák szerint, a normát képviselő személy jelenlétében történik az alkalmazkodás, a jutalmazás-büntetés függvényében, a nagyobb disszonancia (meghasonlás) és diszkomfort elkerülése érdekében. Alapja a másik személy részéről *észlelt* vagy neki tulajdonított *hatalom*, vagyis hogy lehetősége van a viselkedésünk jutalmazására vagy büntetésére. Ezen a szinten a viselkedésben csak a normát, elvárást, tiltást képviselő személy valós vagy vélt jelenlétében érvényesülnek az elvárások, tilalmak.
2. *identifikáció, azonosulás*: a hatékonynak, eredményesnek, kedveltnek tapasztalt, szimpatikussá vált személy viselkedéseinek *utánzása*, ezáltal az abban képviselt értékek, normák szelektív átvétele, melyek hatása nem konzekvens. Alapja tehát a *modellszemély iránti pozitív érzelem*, szimpátia, valamint az, mely az identifikáció során az egyedi személyiség, a személyes identitás kidolgozásába illeszkedik. Az unszimpatia: düh, undor, félelem, az *ellen-azonosulás* motiválója. A korábban idomulásra, behódolásra kényszerítő, korlátozó, frusztráló személlyel, az agresszonnal történő azonosulást először – 1936-ban Anna Freud írta le (Freud, A. 1994, 86–94).

3. *interiorizáció, internalizáció*: (belsővé tétel) révén a személyiségbe (felettes-énbe) tartósan beépült értékek, normák, attitűdök, áthatják a személy értékrendszerét, motivációs bázisát, s *külső következményektől függetlenül is konzekvensen befolyásolják a viselkedést*, azáltal, hogy bizonyos viselkedésmódoknak, viszonyulási formáknak, ideáloknak, normáknak komoly érzelem- és identítasalakító, identitásalkotó értéke lesz. Alapja a *modellszemélyek hitelessége, kongruenciája* (a verbális és nonverbális kommunikációs csatornák azonos irányú, intenzitású viselkedésbefolyásoló: promotív hatása), aminek következménye a megfigyelő, tanuló csalódásmentessége, ezáltal kialakuló abbéli hite és bizalma, ha e normák szerint él, egészséges, boldog, kiegyensúlyozott, sikeres, elismert stb. lesz. Az interiorizált értékek szerinti viselkedés akkor is megjelenik, ha nem észlelünk külső, kontrolláló hatalommal rendelkező személyt, ha olyan személlyel való kapcsolatból ered, akit eredetileg nem kedveltünk, s akkor is képesek lehetünk rá, amikor egzisztenciális fenyegetettségnek (anyagi, vitális) vagyunk kitéve, azaz életünk, testi épségünk kockázatásával is jár.

Mnemotechnikák

A mnémosz a görög „emlékezet” kifejezésből ered, és *azon módszerek, eljárások, technikák gyűjtőfogalma, melyek a fent bemutatott tanulási alapmechanizmusokra és alaptípusokra építve az emlékezés és általa a tanulás hatékonyságát (ráfordítás/teljesítmény:mennyiség, tartósság) igyekeznek növelni.*

1. *Helyek módszere*: Az athéni Akropoliszon, a domborművekkel tarkított oszlopokkal szegélyezett körfolyosón sétálgatva a mesterüket hallgató ifjak könnyebben felidéztek a mester szavait, ha arra is emlékeztek, hogy az adott dolgot épp melyik jelenetet ábrázoló dombormű előtt mondta. Számos esetben könnyebb valamit megjegyezni, ha annak tartalma (esemény, szöveg stb.) asszociálódik az információfelvétel helyével (Hol hallottad?) meg persze a forrásszeméllyel (Ki mondta?). Az erre épülő újabbat *fogas módszerként* említik.

2. *Bi- és polimodális információellátás*: Legalább két, de inkább több szenzoros csatornán történő információközlés és -felvétel, amely – mint korábban láttuk – növeli az adott anyag megjegyzésének, megőrzésének és előhívásának, alkalmazásának esélyét. A már Comenius (1653), majd Tessedik Sámuel által is forszírozott, ún. szemléltető – de inkább mind több érzékszervi tapasztalaton alapuló – oktatás is ezt alkalmazta (Tessedik 1956). Erre irányul a kémiaórák klasszikus négyes szempontja: Szaga-színe-íze-büze?, és az 1960-as években az általános iskolákban fellendült audiovizuális oktatás.

3. *Beágyazás*: Ennek során arra törekszünk, hogy egy új elemet, a már ismeretek minél többjéhez asszociáljunk (szabad asszociáció) akár szenzoros, motoros, fogalmi vagy érzelmi vonatkozásban, hogy minél jobban beleágyazhassuk

a már meglévő ismeretkészletbe. Minél több elemű egy rendszer, bármely új elemet annál több meglévőhöz kapcsolhatunk. A „Könnyebben tanul az, aki sokat tud” megállapítás is ezt fejezi ki. Vizuálisan a léggömb modell illusztrálhatja ezt a jelenséget: minél nagyobb egy léggömb, annál nagyobb a felülete, annál több dolog fér el rajta.

4. *Mielőbbi alkalmazás/csinálva tanulás:* A korábban említett Skinner-féle programozott oktatás során a tananyagot rövid szakaszokra bontjuk, és egy-egy szakasz után több, az új ismeret azonnali alkalmazását igénylő feladatot oldatunk meg. Különösen hasznos az azonnali alkalmazás a gyakorlati, cselekvéses, mozgásos dolgok elsajátításában, és főképp – egyben motiváló hatású is – a nyelvtanulásban.

5. *Túltanulás:* Ha már egy mozgássort, szöveget, zenedarabot stb. a teljesen tökéletes végrehajtásig, szabad felidézéssig, eljátszásig gyakoroltunk, még néhányszor ismételjük, automatizáljuk (mozgásnál áttevődik az extrapiramidális rendszerre és mozgásos dinamikus sztereotípiaként működik). Ennek eredménye lesz – ahogy szép, bölcs magyar nyelvünk mondja – *álmában is tudni fogja*. Persze igazi hasznossága ritkán az álomból ébredéssel tesztelődik a való életben, hanem akkor derül ki, mikor fokozott feszültséggel, optimum arousal szintnél magasabb vigilanciánál (félelem, szorongás, stressz) is pontosan tudjuk alkalmazni a néha életmentő tudást!

6. *Többlettanulás:* „Ez sok? Ebből már csak felejteni fognak!” – idézem gimis kémiatanárnőnket. Amint a jó sátraknak nemcsak a belső lakóegységét cövekeljük körül, hanem kissé távolabbra vert cövekekkel az esővédő ponyvát is rögzítjük, így célszerű a minimális, elvárt, kötelező tudáshatár széleit is kijjebb vinni. Ezért vizualizálhatjuk ezt úgy, hogy a *sátor-modell*. Így idővel valóban van annyi felejtenivaló, hogy a legfontosabbak azért teljes egészében megmaradhatnak. Ügyes tanár ezeket paradox instrukciókkal (nem lényeges..., csak mesélem..., csak érdekességképpen...) cseni be a fejekbe.

7. *Interferenciák kihasználása:* Tapasztalhatjuk, hogy nagyobb anyagok bizonyos korábban tanult részei egy idő után maguktól az eszünkbe jutnak. Ez a *spontán felújulás* jelensége, lelkünk önszántából „emésztgeti” az anyagot. Ha ekkor újra elővesszük az adott tananyagot és „*ráisméltünk*”, hatékonyabb lesz a hosszabbtávú megjegyzés, mintha kihagynánk ezt a felkínálást, s csak szigorú terv szerinti időben térnénk vissza az ismétlésre. Bizonyos, sokban hasonló anyagok könnyen összekeveredhetnek a tanulóban, ennek kiküszöbölésére szolgál a következő technika (a különbségtétel), de előtte említsük meg az „*ellen interferenciát*”: célszerű egymástól különböző agyi területeket (baljobb félteke, szenzoros–motoros, „száraz”–lazább/líraiabb stb.) egymást váltva tanulni, mintegy kihasználva az aktív pihenés/pihentetés jelenségét.

8. *Különbségek kiemelése (szenzitizáció–diszkrimináció):* Akár perceptuális, akár mozgásos vagy fogalmi szempontból hasonló, ezért könnyen interferáló anyagok esetében alkalmazzuk ezt. Például többször, lassabban exponálva

az ingeranyagokat (kép, zene, fonéma) segítünk észlelni, tudatosulni a vizuális, akusztikus, taktilis, vokális, verbális és fogalmi különbségeket. Az összetévesztéseken számos kabaréíró élcelődött már (pl. exkuzálás vs. exhumálás, szoktam vs. szoptam stb.).

9. *Szervezés/újra strukturálás*: Egy tananyagkészítő által prezentált ismeret-halmaz sokszor önmagában is „alulstrukturált: ömlesztett”, máskor nem minden tanuló számára optimális a szerző által készített szervezés. Ezen számos módon segíthetünk, ha az a jobb megértést, ezáltal a hatékonyabb elsajátítást segíti. Ilyenek pl. az átrendezés, sorrendcsere, tagolás, átcsoportosítás, blokkosítás, más dimenzióba tartozó (pl. vizuális) kiegészítők alkalmazása, betűszavak képzése, a redundanciák kiaknázása, a szervezőelvek, szabályszerűség, „logika” felfedezése pl. számsorok (Fibonacci) estében, vagy a Raven-tesztnél.

10. *Utaztatás, behálózás*: Didaktikailag képzetesebb és kellő empátiával bíró tananyagkészítők az előre- (ld. később x. oldal) vagy vissza- (ld. korábban n. oldal) utalásokkal segíthetik az egész anyagról készíthető *mentális térkép, úthálózat* felfedezését. De ha mégsem, akkor sok esetben ezt a tanuló maga vagy a tanára segítségével is megteheti, hogy *ne csak a kályhától* elindulva tudja a növendék az anyagot. „Nem a tételeket, hanem az élettant kell tudni!” – szokta mondani Grastyán Endre akadémikus, a hatvanas-nyolcvanas évek (többek közt tanuláskutatásban) nemzetközi hírűvé vált pécsi professzora. S ha már életanról esett szó, itt a:

11. *PQRST* módszer. Öt angol kifejezés kezdőbetűjéből az EKG görbére aszociálunk. P: preview: áttekintés; Q: questions: kérdések feltevése: miről olvastam/hallottam?; R: responses: válaszok a kérdéseinkre; S: self recitation: önálló szabad felidézéssel ismétlés; T: test: ellenőrzés újraolvasással: mi volt jó, mi volt konfabuláció (a tudáshiány nem megfelelő kiegészítése/kamu).

12. *Időzítés*: Számos vonatkozása fontos. Lacey kutatásaiból tudjuk (Lacey, 1967), hogy az információ feldolgozásnak, befogadásnak a lassú szívritmus kedvez. Mindez nem áll rendelkezésre az információ-, esemény- és tennivalóöszönben, mindenféle értelemben vett „zajban”. Tehát tanulni nyugodt környezetben és nyugodt lelkiállapotban érdemes/hatékony. A tanulás-pihenés ritmusát, mint a munkalélektanosok is hirdetik, úgy kell megválasztani, hogy a tanulási szakaszok kezdetben hosszabbak, majd akár azonos hosszúságú – más tevékenységgel kitöltött – szüneteket követően ezeket rövidítjük. (3x45 perces óráimat 60, 40, 35 perces szakaszokban szoktam tartani.) Harmadik tapasztalat: az elalvás előtt történt, tanult dolgok – további más zavaró információ nem lévén – könnyebben konszolidálódnak (vö. korábban: emlékezet), íródhatnak át a tartós memóriába, tehát: Aludjunk rá egyet!

Irodalom

Ádám György (2001): A tudattalan reneszánsza. *Magyar Tudomány* 10. sz. Agy és tudat. URL: <http://www.matud.iif.hu/01okt/adam.html>

Bandura, A. (1963): *Social learning and personality development*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.

Bandura, A. (1971): *Social Learning Theory*. General Learning Corporation. Retrieved 25 December, 2013.

Bednorz, P. (2006): *Bevezetés a tanulás lélektanába*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.

Bereczkei Tamás (2003): A pszichopatológiák evolúciója. In uő. *Evolúciós pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó, 484–490. p.

Berlyne, D. E. (1961): Conflict and the orientation reaction. *Journal of Experimental Psychology*, Vol 62(5), Nov 1961, 476–483. p.

Bühler, K. (1907). Tatsachen und Probleme zu einer Psychologie der Denkvorgänge. Über Gedanken. *Archiv für Psychologie* 9, 297–365. p.

Comenius, J. A. (1663): *Orbis sensualium pictus*.

Csépe Valéria – Győri Miklós – Ragó Anett szerk. (2007): *Általános pszichológia 2. Tanulás – emlékezés – tudás*. Budapest: Osiris Kiadó.

Freud, A. (1994): *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Budapest: Párbeszéd Könyvek.

Galperin, P.J. (1976): *Vvegyenijye vpszichologiiu*. [Bevezetés a pszichológiába] Moszkovszkij Universitet, Moskva. [Magyarul: *A pszichológia tárgya*. Budapest: Gondolat Kiadó 1980]

Hebb, D. O. (1983): *A pszichológia alapkérdései*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Jevons, W. S. (1871): The power of numerical discrimination. *Nature* 3, 281–282. p.

Jung, C. G. (1995): *Analitikus pszichológia*. Budapest: Göncöl Kiadó.

Kardos, Lajos (1967): Az emlényomok biológiai alapjai. In *A pszichológia új útjai*. Lénárd. F. szerk. Budapest: Gondolat Kiadó, 336–348. p.

Kelman, H. (1958). Compliance, identification, and internalization: Three processes of attitude change. *Journal of Conflict Resolution* 1, 51–60. p.

Konorsky, J. (1948): *Conditioned reflexes and neuron organization*. Tr. from the Polish ms. under the author's supervision. Cambridge University Press.

Köhler, W. (1921): *Intelligenzprüfungen an Menschenaffen*. Berlin: Springer Verlag.

Lacey, J. I. (1967): Somatic response patterning and stress. Some revisions of activation theory. In *Psychological Stress. Issues in Research*. Appley, M. H.–Trumbul, R. eds. New York: Appleton-Century-Crofts, 14–67. p.

Lorenz, Konrad (1985): A bevésés (imprinting). In *Összehasonlító magatartás-kutatás*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 286–290. p.

- Martin László (1994): Psychotherapy of the Aged. A Case Study. Lecture. Elderly Care: Goals and Properties International Conference, June 9. Pécs.
- Martin László (1997): *Bevezetés a sport pszichológiai tanulmányozásába. Egyetemi jegyzet.* Pécs: JPTE.
- Martin László (2014): A tanulás-tanítás pszichológiai alapjai. In *II. Kárpát-medencei Nemzetközi Konferencia és Módszervásár.* Bencéné Fekete A. szerk. Kaposvár: Kaposvári Egyetem. [megjelenés alatt]
- Matthies, H. (1998): Neuronale Grundlangen der Gedächtnisbildung. In *Enzyklopädie der Psychologie. Themenbereich C: Praxisgebiete. Serie II. Kognition. Band 6.* Klix, F. Spada, H. eds. Göttingen: Wissen Hofgrefe.
- Neisser, U. (1976): *Principles and implications of cognitive psychology.* Freeman and Co. San Francisco & Oxford US. [Magyarul: Megismerés és valóság. Budapest: Gondolat Kiadó 1984]
- Pavlov, I. P. (1936): A feltételes reflex. Magyarul: In *Pszichofiziológia.* Ádám Gy. szerk. Budapest: Gondolat Kiadó 1969, 19–40. p.
- Piaget, J. (1970): *Válogatott tanulmányok.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Piaget – Inhelder (1966): *La psychologie de l'enfant.* Paris : Presses Universitaires de France.
- Piaget, J. (1997): *Az értelem pszichológiája.* Budapest: Kairosz Kiadó.
- Raffai J. (é.n.): Megfogantam tehát vagyok. Párbeszéd a babával az anyaméhben. *Változó világ 14.*
- Skinner, B.F. (1953): *Science and human behavior.* Oxford, England: Macmillan, 92–93. p.
- Skinner, B. F. (1968): *A tanulás technológiája.* Budapest: Gondolat Kiadó 1973.
- Sokolov, E. N. (1960): Neuronal models and the orienting reflex. In *The Central Nervous System and Behavior.* Mary A.B. Brazier, ed. New York: Josiah Macy, Jr. Foundation, 187–276. p.
- Tessedik Sámuel (1956): *Válogatott pedagógiai művei.* Szerk. Vincze László. Budapest.
- Thorndike, E. L. (1911): *Animal Intelligence. Experimental Studies.* New York: The Macmillan Company.
- Tolman, E. C. (1948): Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review 55,* 189–208. p.
- Tolman, E. C. (1949). There is more than one kind of learning. *Psychological review 56 (3),* 144–155. p.
- Watson, J. B. (1913): Psychology as the Behaviorist Sees it. *Psychological Review 20.*
- Wallas, G. (1926): *The art of thought.* London: Jonathan Cape.
- Watson, J. B. (1913). Psychology as the Behaviorist Views it. *Psychological Review 20,* 158–177. p.

Andragógia, avagy van-e létjogosultsága a felnőttoktatásnak?

Závodszi András

*Amikor a tudás terjed,
őszinte az akarat.
Amikor az akarat őszinte,
a józan ész uralkodik.
Amikor a józan ész uralkodik,
kiművelt az egyén.
Amikor az egyén kiművelt,
összhangban él a közösség.
Amikor a közösség összhangban él,
jól kormányozható az ország.
Amikor az ország jól kormányozható,
békeesség honol mindenütt.*

(Konfucius)

Célszerűnek tartom Konfucius egy idézetével kezdeni, mert néhány mondatos gondolatmenete röviden, de lényegre törően összefoglalja, hogy miért fontos az egyén boldogulásához az élethosszig tartó tanulás.

Az egész életen át tartó tanulás, vagy más néven *élethosszig tartó tanulás*, napjainkra elterjedt fogalommá vált. Az 1970-es évektől kezdtek el növekvő gyakorisággal használni a fogalmat, amely az idők során kissé megkopott, vagyis kezdte elveszíteni a presztízsét. Ugyanakkor a 21. században a különböző technológiai és gazdasági vívmányok eszméletlen gyorsasággal fejlődő korában az élethosszig tartó tanulás elengedhetetlen az egyén boldog életének kialakításában. A tanulás manapság már nem korlátozódik kizárólag az oktatásügyre, mondhatni multidiszciplináris jelleggel bír. Kapcsolódó területek többek között a szociológia, közgazdaságtan, közegészségügy, bűnmegelőzés, politológia stb. (vö. Arapovics 2009) Számos vita adódott abból, hogy igazából ki alkalmazta először az *egész életen át tartó tanulás* megfogalmazást a 60-as, 70-es évek terén¹, amikor a fogalom népszerűvé vált, ennek ellenére az is elmondható, hogy nem lehet konkrét szakemberhez kötni, ugyanis gyakorlata egyidős az emberi kultúrával (vö. Németh 2007).

¹ 1798-ban kezdte meg működését az első felnőttiskola Nottinghamben. Vö. The University of Nottingham – Introduction In <http://www.nottingham.ac.uk/governance/universitycalendar/introduction.aspx>

Az élethosszig tartó tanulás gyökereit – mint ahogy már fentebb is említést tettem róluk – az emberi fejlődés különböző szakaszaiban megtaláljuk, mégpedig ránk maradt különböző vallások, kultúrák írásos emlékeinél, amit lehetne sorolni Arisztotelésztől az egyiptomi kultúra, vagy akár a görög kultúra tanítása-in át, ugyanúgy a vallási textusokig, mint a Biblia vagy Buddha tanításai, melyek szintén alaposan foglalkoztak a fogalom lényegével (vö. Arapovics 2009).

Franz Pöggeler 1957-ben írt művében (*Bevezetés az andragógiába*) különválasztotta a tanulás-tanítás különböző területeit, mégpedig pedagógiára, andragógiára és gerontológiára. A három tudomány kialakulásánál joggal merült fel a kérdés, hogy *Ki a felnőtt?*, vagyis hogy mely életkortól, érettségtől vagy életszakasztól tekinthető annak az egyén (vö. Dr. Zrinszky 1995). E kérdést ezen munka utolsó előtti részében kívánom fejtegetni.

Van-e jövője? Minden bizonnyal van. Az oktatási intézmények, habár széles skálát nyújtanak az elsajátítható ismeretekről, mégsem tudják általános érvényű tudással ellátni az egyéneket, gondolok itt arra, hogy nem tudják, és nem is lehet előre meghatározottan megmondani egy adott személyről, hogy mit kell a legfontosabb pontjaként tekinteni a tanulás elsajátításánál, ugyanis a 21. század változásai egyre gyorsabb tempót diktálnak az emberiség felé. Tehát az egyén az iskolai tanulmányai során még legjobb esetben sem tudja eldönteni, hogy mik azok a készségek, amelyek szükségesek lesznek az élete elkövetkezendő szakaszaiban. Ez szoros kapcsolatban áll világunk robbanásszerű fejlődésével, amit számos nézőpont alapján lehetne vizsgálni. A fejlődés például új munkahelyeket és munkapozíciókat teremt, ahová egy meghatározott tudású, adott elvárásokat teljesítő és készségekkel rendelkező személy szükségeltetik. Ha ezt a szemszöveget vizsgáljuk, akkor nem biztos, hogy a felnövekvő ember oktatása egy időben teljesíti a leendő, különböző elvárások feltételeit. És itt lép kapcsolatba az egyén az andragógiával, amely ma már számos lehetőséget nyújt a tanulni akaróknak, és rugalmassága révén alkalmazkodott a különböző szükségletekhez.

A felnőttoktatás keretein belül lehetőséget kapunk a félbehagyott tanulmányaink folytatására, különböző szakképesítések megszerzésére, vagy a munkavégzéshez szükséges kompetenciák megújítására. Ugyanúgy a napjainkban egyre nagyobb igénynek örvendenek a különböző tanfolyamok, álláskereső technikák, a személyiség fejlesztését elősegítő, kiegészítő vagy felkészítő foglalkozások.

A világszerte erősödő migráció aspektusából tekintve a dolgokra, amelyeket a különböző gazdasági-társadalmi változások hatásai váltanak ki, nagyobb az igény a beilleszkedést elősegítő tudás elsajátításának. Ezen változások nagymértékű motiválója a munkakeresés és -vállalás más országok területén. Az ilyen tevékenységek is nagymértékben hozzájárulnak az idegen nyelvet tanuló felnőttek számához. Az interkulturális tanulás ellátásának folyamatai szintén az andragógia tárgykörébe tartoznak, amely ez esetben is személytől

függően változhat. Adott esetben fontos az illető célja, amit el szeretne érni, mivel nem biztos, hogy az érdekeltsége csak a nyelv tanulására korlátozódik. Beszélhetünk itt kulturális oktatásról is, ami nemcsak a nyelvet fedi, hanem egy átfogó, mélyebb, közelebbi képet ad egy nemzet kultúrájáról, történelméről, nyelvéről, szokásairól stb., melyek elsajátítása akkor kap fontosabb szerepet, ha a tanulni vágyó pusztán önfejlesztési szándékkal vesz részt a képzéseken, viszont létfontosságúvá nő a jelentősége, ha a cél esetleg a teljes asszimilálódás volna a célország berkeiben (pl. munkalehetőség vagy más okok miatti idegen országba való emigrálás akár a teljes családdal; vö. Vidékiné 2009).

Egy másik szemszögből nézve a tematikát megemlítendő az is, hogy amíg 7–10 évvel ezelőtt egy banki alkalmazott posztjának betöltéséhez elegendő volt egy gimnáziumi érettségi, ma már nem valószínű, hogy pusztán érettségivel szívesen várják az egyéneket az említett pozíció betöltésére. Ebből kiindulva magasabb lett az elvárási határ, így az előző rendszerben az akkori kritériumok szerint bekerült dolgozók kénytelenek voltak továbbképezni magukat az állásuk megtartása érdekében, a frissen jelentkezők pedig később kerülnek a jelentkezési ponthoz, ugyanis több időt vesz igénybe az elvárt fokozat megszerzésére szánt idő. Így tehát elmondhatjuk, hogy a felnőttképzés növekvő presztízsnak örvend.

Az andragógia adta lehetőségek igénybevételéről beszélhetünk abban az esetben is, amikor olyan mértékű (gazdasági vagy társadalmi) változások következnek be egy adott időkereten belül, amelyek akár teljesen megszüntethetnek vagy elértéktelensíthetnek egész munkaköröket. Példának okáért említem a növekvő gépesedési folyamatot, amely az emberi munkaerő gépekkel való felváltását eredményezte. Tehát azon személyek, akik abban az időintervallumban végezték az akkor még létező és betölthető munkakörre való szakosodásuk tanulmányait, mialatt az említett változás végbement, a megszerzett szaktudásukat nem tudták értékesíteni végzősként. Így tehát nagy a valószínűsége annak, hogy szükség alapján többen vették igénybe a felnőttoktatás kínálta palettát.

Megkülönböztethető tehát a pedagógia és az andragógia kínálta lehetőségek igénybevevői hozzáállása, ugyanis mint tudjuk, a pedagógia inkább a kötelező tanulmányok elsajátítását kínálja többségben fiatalok számára, az andragógia kínálatait igénybe vevők viszont felnőtt, tudatosan tanulni akaró egyének.

Az ember felnőtté válásának szintjét különböző gondolkodók, tudósok, kutatók, más és más felosztás szerint határozták meg, tehát ha ezeket nem szeretnénk mérlegelni és értékelni, akkor minden bizonnyal támaszkodhatunk a törvények által jóváhagyott 18. vagy 21. életév betöltésének határvonalára. Ebből a kiindulási pontból elindulva kitérnék a személyes véleményemre a felsőoktatással kapcsolatban. Tudjuk, hogy a pedagógiának tulajdonítható az oktatás szerepe, az andragógiának pedig a felnőttoktatás és a felnőttképzés, amit az önműveléssel lehet összegezni. A felsőoktatásban résztvevők köztudottan 18.

életévüket már betöltött fiatalok, akik akár az andragógia adta lehetőségekkel is élhetnek. Egyértelműen kimondható, hogy a főiskolák és egyetemek abba a szférába tartoznak, amelyek összekötik a két tudományt. A 21. században fontos az önmegvalósítási folyamat minden egyén részéről, az oktatási intézményeknek pedig véleményem szerint e felé kellene irányulniuk, hiszen az ember akkor boldog, ha azt tanulhatja, amihez ért, így nagyobb elánal foglalkozik a teendőivel és nagyobb sikerrel képezheti magát, ugyanakkor megnyílik a lehetőség egy forradalmi alkotásra, ha a következőkben is az adott szakterületen érvényesül. Igaz, hogy a felsőoktatási intézményeket az egyedi kínálatuk alapján önmaga választja meg az egyén, mégsem biztos abban, hogy megfelelő irányban nyújt majd számára képzést. Különbséget kell tehát tenni a felsőoktatási intézmények között, ugyanis amíg az egyik számos lehetőséget nyújt, addig a másik „erős oktatáspolitikai sablon” szerint működik, mégpedig ezzel megtagadja az egyéntől a lehetőséget az önmegvalósítási folyamathoz. Feltehetően a kérdést, hogy *nem kellene egy kicsivel nagyobb teret engedni a felsőoktatásban az andragógiának, mint inkább a sablonszerű oktatáspolitikának*. Tudjuk nagyon jól, hogy ez nem egyszerű kérdés, ugyanúgy azt is, hogy sok mindentől függ a válasz. Lehetne úgy is tekinteni a dologra, hogy mivel az állam támogatja a felsőoktatást, így megszabhatja, hogy milyen rendszer alapján működjön. Sajnos Szlovákiában van erre példa.

Végezetül a témát körüljárva, az azzal kapcsolatos szerény véleményemet néhány példával alátámasztva, ismét felteszem a kritikai nézőpontú véleményalkotásom fő kérdését: *Van-e jövője, létjogosultsága az andragógiának?*

Véleményem szerint nagy szükség van a felnőttképzésre, mégpedig a fejebb már említett több okból is kifolyólag, miszerint a jelenlegi változások, pontosabban fejlődések a világban nem teszik lehetővé a generációk számára a stabilitást, így az embernek szinte naprakészen kell alkalmazkodni a saját maga által teremtett világhoz. Ebből kifolyólag az andragógia szerepe és küldetése is tovább nő.

Irodalom

Arapovics Mária (2009): *A civil társadalom és a nonprofit szervezetek szerepe az egész életre kiterjedő tanulásban*. Doktori (PhD.) disszertáció. Budapest: Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai kar, Neveléstudományi doktori iskola.

Németh Balázs (2007): *A lifelong learning paradigma értelmezése*. OFA, Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara.

Vidékiné Reményi Judit (2009): Új módszerek a felnőttoktatásban. In *A szak és felnőttképzés-szervezés gyakorlata /RAABE cserelapos kézikönyv/*.

Zrinszky László (1995): *A felnőttképzés tudománya. Bevezetés az andragógiába*. Budapest: OKKER Oktatási Iroda.

Egy gálaestről – egy pedagógus szemével

A budapesti Művészetek Palotájában – immár különösen ünnepi hangulatban, tizenötödik alkalommal rendezte a Martin György Néptáncszövetség „Kortárs-néptánc” elnevezésű műsorát. Az antológia szerkesztője, Diószegi László, a jeles koreográfus-néprajzos szokásához híven prológust mondott a műsor előtt, a ezúttal is a furcsa szóösszetételt magyarázta, értelmezte a hagyomány és modernitás látszólagos ellentétéből fakadó termékeny feszültséget, mely a néptánc anyanyelvén a kortárs létkérdésekhez hozzászólni képes színpadi-drámai megnyilatkozásokat képes teremteni. Az esztétikai értelmezéshez egy történeti megjegyzést is fűzött. Azt a benyomását fejtette ki, hogy a 60-as évek végén Györgyfalvy Katalin, Novák Ferenc, Kricskovics Antal (ezúttal e három nevet emlegette) nevével fémjelzett táncművészeti innováció terjedését lefékezte a táncházmozgalom hetvenes években kezdődött diadalútja. E sorok írója nem tánc-történész, pusztán kortárs-figyelője, jobbára pedagógiai nézőpontú szemlélője (egyben élvezője) volt e korszakoknak, mégis óvatosan vitázna e korszakolással. Talán éppen a táncházas tanuláson és élményeken nevelkedett új néptáncos nemzedék volt értő közönsége – és kitancolója – a kortárs-táncszínházi koreográfiáknak, olykor ugyanazon együttesek s ugyanazon karizmatikus együttesvezetők (a mozgalkom alapítók örökösének) megszólalásai reprezentálták *egyidőben ezt is, azt is*.

S hát azt is hozzátenném, a gyerekvilághoz is „kritikus tömegben” eljutó néptánc (akár az „aprók táncháza” közművelődési vonulatában, akár a gyarapodó alapfokú művészetoktatás kiterjedésében) akkor tudott gyerekszemetet és „gyerek lábakat” tartósan magához vonzani, ha a gyerekek a maguk „kortárs-élményeit” táncolhatták ki a koreográfiákban. (A gyermektánc-antológiákról, fesztiválokról szóló tudósításaimban rendre ezt a folyamatot köszönhettem, Foltin Jolán, Neuwirth Annamária és az ő tanítványaik bölcs és a mai gyerekvilág kihívásaira érzékeny pedagógiáról tanúskodó felfogásukat nem győztem eléggé dicsérni. Lásd erről *Gyerekek színpadon, nézőtér* című 2012-ben a Fapadoskonyv.hu kiadónál megjelent gyűjteményes kötetem.)

Miről szólt 2015 telén a „Kortárs-néptánc” gála? Egyszerre szólt egy felerősödő „üzenetvágyról”, másfelől a játék, a humor felerősödéséről. Érdekes módon mindkét szempont érvényesülésében megnőtt a „cselekményesség”, a „szűzsé” fókusza, a pantomimes előadásmód. (Már-már mojszejevi utánérzéseket fedezhetett fel a magamfajta idősebb néző, aki arra is emlékszik, hogy a „Kortárs-néptánc” műfaja éppenséggel tudatosan a moszkvai „példakép” hagyományaitól való szabadulásvágy jegyében bontakozott ki.) A *tisztán táncos* eszközrendszer alkalmazó produkciók „tartalma” az intim emberi kapcsolatok mindennapi drá-

máiról és feloldódásairól szólt. A Bihari Együttes hagyományaihoz és a megszó-
laló zenéhez (Bartók „adaptáció” – Román népi táncok – Szokolai Dongó Balázs
fúvóshangszereire) méltó előadás volt Juhász Zsolt koreográfiája a GY. K. emlé-
kének szentelt Találkozások, valami hasonló életérzést fejezett ki a gyerekkor-
ból nagylánnyá változás játéka, Horváth Zsófinak (Szabó Dániel empatikus ze-
néjére) készült Fuss... című koreográfiája. (Kis szakzsmussal teszi hozzá a néző:
mire színpadra került a darab, a nagylányok alaposan megnöttek, az előadás
rekonstruálni próbálta a szóban forgó pszichológiai korszakot, de a kínálkozó
– nosztalgikus vagy ironikus – visszatekintés dramaturgiai-rendezői csavarjára
már nem vállalkozott.)

A „játék”-vonulatban megjelent a mese. Fitos Dezső megannyi korábbi
„nagy” mondanivalót megfogalmazó darabja után alighanem pihentető ér-
zelmi védelmet kért egy Pinokkió, vagy Coppelia-utánérzésben. („Tántorgók”-
ja néhány éve a 19. századvégi nagy amerikai kivándorlás, beilleszkedés
és hazavágyás megrendítő drámája volt – szinte egyidőben készült Oravec
Imre hasonló tárgyú kiváló regényével, a „Kaliforniai fürj”-jel.) A Mecsek Tánc-
együttes, Bognár József „Kockázatok és mellékhatások” című remeke pedig
már-már publicisztika, sőt kabarétréfa volt: az egészségügy viszonyosságai je-
lentek meg egy orvos rendelő várótermében.

A kortárs-néptánc „nehéztüzérségét” igazán három, tematikájában akár egy-
befűzhető darab képviselte. Appelshoffer János (Magyar Nemzeti Táncegyüttes
– ez a Honvéd Táncegyüttes jogutóda) az első világháború történetéből vette
témáját. Az irodalomból, filmből is ismert alaphelyzet szuverén, igazán táncos
feldolgozásáról van szó: a háború poklából hazatérő fiatal férfi már nem azonos
azzal a legénnyel, aki annak idején útrakelt, hűséges párja sem az már, az ott-
honmaradt közösségben sem ismeri fel hősi egykori otthonát, a pitvarból
– önmagától megriadtan – visszafordul s világgá megy. Hogy hová? Nem tudni.
A maga módján ő is „hontalan” lesz – e folyamat hiteles lélektani ábrázolását
táncolta el maga a koreográfus.

A műsor teljes második részét kitöltötte a pozsonyi Ifjú Szívek Táncszínház
programja. Héglí Dusan Hontalanítás című (multimédiás) szertartás-játéka
a múlt század közepi közép-európai drámára emlékezett, a „lakosságcsere” el-
nevezéssel illetett társadalmi megbolydulásra. A tánc nyelve – többszörösen
érthetően – a felvidéki magyar néptáncagyományt idézi, ennek gazdagságát,
tarkaságát, színességét, melyek aztán szürke bőröndbe rejtőznek, a viselet da-
rabjai (fejkötők, kendők, lábbelik, virágos szoknyák) fokról-fokra – háttérben a
zakatoló vonatok mozgóképével – szürke lödenkabátra cserélődnek. A nemze-
ti-etnikai identitástól való megfosztás és a modernizáció együttes tragédiáját
sugallja a szertartás. (1997-ben Diószegi Lászlónak volt hasonló produkciója
a Honvéd Táncszínházzal, a „Moszkva tér” – itt közvetlen politikai beavatkozás
nélkül ment végbe a kultúráváltás-kultúrávesztés (vagy kultúrávesztés-kultúra-
vesztés) drámája a széki közösség motívumaiból.) A néző empátiával követi a

színpadi képeket, olykor sokallja a háttérképek már-már naturalista szimbólumait, észrevételezi, hogy ez a műfaj (a szertartásjáték) az anyaországi kortárs-táncban jó pár éve volt gyakori. Vajon a mondanivaló akut-aktuális kikiáltani-valója (a darabot bevezető filmes interjú egyenesen Malina Hedvig történetét idézi) vagy a „peremvidékek” köztudottan archaikusabb karaktere magyarázza a műfajhoz való visszatérést? (Másutt már észrevételeztem, hogy a határon túli magyar gyerekszínházban mennyivel nehezebben terjedt a drámapedagógiai metódus, a „tartalmas mondanivaló” kényszerének felvállalt küldetésstudata a hagyományos – kötött szövegű, erős rendezői invencióval betanított – előadásokat részesítette előnyben. Sajátos módon a hetvenes-nyolcvanas évek szlovákiai magyar gyermekszínház előadásában is így volt ez, miközben a magyarországi gyerekszínház ezidőben éppenséggel cseh forrásokból szívta magába a modern drámapedagógiát.)

Váratlanul, akaratlanul lett a 2015-ös év gálaestjének jelképes darabja a gödöllőiek táncjátéka. Ugyan itt is a színpad minden külsődleges eszközét igénybe vette a koreográfus, füstgépeket – különböző színekkel, mobil díszletelemeket (kapu-keretek sorát), a padlásról leengedett lengő-forgó ezüst gömböt (naphold szimbólumot). De különleges ízt, mondhatni aktualitást adott a darabnak, hogy a Maros-menti cigánytáncokra épített programban az örök *(be)vándorlásra* kényszerült cigányság eredetmondáinak feldolgozását láthattuk, hallhattuk – Bari Károly gyűjtötte szövegek kíséretében. Mindehhez fokozta együttérzésünket, érzelmi érzékenységünket, hogy a tehetséges – ezen ünnepi alkalommal vehette át a Bezerédy-díjat – koreográfust *Moussa Ahmednek* hívják. Nem akarom én ezt túlragozni. A fiatal művész magyar iskolázottságú, Magyarországon, a hazai néptáncmozgalomban szocializálódott. De nevével mégis a 2015. év „hontalanító” drámáit idézte.

A közönség szolidáris tapsa egy magyar néptánc-gálán mégiscsak az emlékeztetés bartóki hitvallással azonosult, a 70 éve külhonban elhunyt zeneszerző „vezéreszméjével”, a népek testvériségéről.

Trencsényi László

OTDK kalandtúra... két felvonásban

Nehezemre esik három hétként tekinteni az elmúlt időszakra, még akkor is, ha a naptárat lapozva tényleg nem sikerül több napot összeszámolnom huszonegynél, sőt még egészen annyit sem. Évközben, az egyetem folyosóit róva, előadásról szemináriumra járva, egészen másként érződik ugyanekkora időszáv, viszont először, majd egy hétre rá másodsor szerepelni az Országos Tudományos Diákköri Konferencián, már egészen másként hat. A Dunakanyar virágba öltözése is ezt erősíti. Amikor március 30-án lestem ki a vonat ablakán, még barnásszürkések voltak a magaslatok, április 10-én, a második felvonásról visszafelé tartva viszont már színes volt minden. Mint a hangulatom.

Először, a Társadalomtudományi szekciónak otthont adó Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara felé tartva, egész Szlovákiából egyedül, még igen nagyokat kellett nyelnem, hogy elbírjak a kihívással, de sikerült. A négyszázharminc részvevő dolgozat – szerzőből jóval több akadt – közül az enyém is elnyerte a zsűri elismerését: az első politikatudományi tagozatban *Szlovákiai magyarok az EP és a sajtó tükrében* című munkám, melyet Vajda Barnabás tanár úr védnöksége alatt készítettem el, a dobogós harmadik helyen végzett. A szekció legemlékezetesebb eseménye mégsem ez volt, s nem is a vaníliás öntettel beborított meggyes rétes – ami pedig kellőképp mennyei volt ahhoz, hogy pályázhasson erre a címre –, de a Balla Péter rektor úr által kikért Kárpát-medencei taps, amit a Selye János Egyetem nevének felolvasása után kaptam, a díjátadón, az Uránia Nemzeti Filmszínház aranycsarnokában.

Alig értem haza április elsején, már készülődhettem is a következő felvonásra, hiszen *Poszthumán metamorfózisok* című munkám, melyet H. Nagy Péter tanár úr védnökölt, éppúgy kijutott az OTDK-ra, csak annak Humántudományi szekciójába, melyet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara szervezett meg. Ide már könnyebb volt az út. Egyrészt mindig egyszerűbb másodsor nekiveselkedni valami olyasminek, amit egyszer már sikeresen letudott az ember, másrészt a társaság megléte is bőven besegít. Eperjes, Beszterce, Nyitra és Pozsony egyaránt képviseltette volt, versenyzőkkel, megfigyelőkkel – a státusz most mellékes, de –, mind együtt utaztunk. S a Dunakanyar is zöld volt már. Az eredmény pedig? Nos, annak ellenére, hogy a negyedik XX. századi magyar irodalom tagozatban, melyben az enyémen kívül egyetlen, populáris vagy peremirodalommal foglalkozó dolgozat sem szerepelt – kellőképp csodabogár is voltam emiatt –, az előadásom úgy tűnik, mégis sikerrel tört be az élmezőnybe: munkámmal, különdíjként én is a több, mint ötszáz dolgozattól kikerülő eredményesek táborába kerültem. S már színes is volt a Dunakanyar... minden.

És mivel is ünnepelhetné meg az ember az OTDK-s felvonásokat, ha nem egy olyanval, ahonnet az egész folyamat elindul: a harmadik TDK-val három héten belül, csak most épp egyetemi keretek között. A mezőny pedig itt is rendkívül erős volt, nem mondhatnám, hogy ne azt éreztem volna, hogy újra Budapesten

vívom, amit vívni kell. De a steampunk szubzsánerről készített munkám, mely ugyancsak H. Nagy Péter védnöki szárnyai alatt készült el, s a *Teljes gőzzel* címet kapta, hű maradt nevéhez: első helyezést szerzett. A körforgás pedig folytatódik, a gépezet pöfög tovább, s én lapátolom a szenet... novemberben Nyitra – Felvidéki TDK –, de ne, ne siessünk ennyire, előbb még államvizsgák. Mindig van mit csinálni. Mindig van miért küzdeni. De jól van így. A komáromi és pesti tapasztalatok legalábbis ezt bizonyítják¹. Köszönöm. Mosolygok...

Baka L. Patrik

1 A beszámoló leadása óta Baka L. Patrik 1. helyezést ért el a Felvidéki TDK Irodalomtudományi szekciójában Nyitrán 2015. november 30-án (a szerk. megj., aki az információt Vajda Barnabásnak köszöni)

Halász Albert: *Bellosics Bálint poézise*. Lendva: Lendva Községi Magyar Nemzeti Önkormányzati Közösség 2014, 171 p. ISBN 1111011106229

Silling István

Örömteljesen szaporodnak azok a kiadványok, amelyek múltbéli életünk értékes dolgait, honi

népismeretünk értékmentő munkáját, illetve annak kezdeti szakaszában tevékenykedő kutatóink élet- és pályarajzát hívatottak bemutatni és a feledéstől megmenteni. Így van ez a magyar nyelvterület minden táján, azonban a Magyarország határain kívül és szórványban élő kis közösségek esetében fokozott figyelmet illik tanúsítanunk az előttünk járó és nekünk utat mutató, a néprajz iránt érdeklődő és leírásaikkal értékmentő szolgálatot vállaló, többnyire pedagógus elődeink hagyatékával. Szerencsés az a közösség, amelyben ilyen tudósok tevékenységéről több írásos anyag maradt fenn, s még akkor is, ha nem minden publikáció illetve kézirat foglalkozik a népélet dolgaival. Ilyen elkötelezett gyűjtője volt Bellosics Bálint (1867–1916) a Dél-Zala megyei népéletnek, lett légyen szó akár magyar, akár szlovén/vend szellemi vagy tárgyi néphagyományról.

A mai Szlovénia északkeleti csücskében, a Muravidéken élő magyarság legjobb 19. századi kutatójaként tartjuk számon Bellosics Bálintot, de a dél-alföldi, bácskai és baranyai – magyar, sokác, bunyevác, szerb, német – gyűjtéseit bemutató publikációi ugyancsak rendkívüli értékkel bírnak. Bellosics életútját, néprajzkutatói munkásságát már könyvek, konferenciakötetek, kiállítási katalógusok prezentálják, ugyanis a kulturális múlt feltárásában elkötelezett dr. Halász Albert lendvai néprajzkutató kiemelten fontos feladatának tartja a jeles előd által az utókorra hagyományozott etnográfiai anyagközlés megbecsülését, s magának a kutatónak a tiszteletét is.

Vannak vidékek, amelyeknek népélete bár sok ősiséget, archaikus nyelvet őrzött meg sokáig, mégsem dicsekedhetnek azzal, hogy mindez köztudott, s hogy maguk az ottani emberek is tudatában lennének mindennek. Épp ezért fontos a korábbi évszázadok tudósainak több szempontú bemutatása, a néprajzítól eltérő tevékenységük prezentálása is. Erre a munkára vállalkozott most a muravidéki Halász Albert, aki maga is költő, amikor Bellosics Bálint szépírói próbálkozásait, ilyen jellegű publikációit gyűjtötte össze, hogy a maga népevel megismertesse a neves pedagógus és néprajzkutató verseit, elbeszéléseit, amelyeket korántsem lehet elvonatkoztatni néprajzkutatói eredményeitől, publikációitól.

Bellosics a 19. század végén, az 1880-as években jelentkezik versekkel. Abban a korban, amelyben a vidéki széplelkek még Petőfi költészetének hatása alatt, s azt szinte biztos védőszárnynak tudott hitükben írták, a helyi, vidéki lapokban pedig publikálták édesbús avagy hazafias költeményeiket. Bellosics sem kivétel ez alól. Számunkra azonban jóval fontosabbak azok az elbeszélései, amelyekben nem fordít háttal vállalt feladatának, s a nép életéből meríti témáját, illetve a kidolgozásban, a kötet szerzője szerint „a néphagyományra hagyatkozó” motívumokat használ fel.

Már az elsőként megjelent *Drávai halász* című szomorú hangú karcolatban, amelyben ugyan ott van még csaknem szó szerint Petőfi *A puszta télen* és *A Tisza* című költeményeinek néhány szókapcsolata, de már egy gyermeknevelési népszokás említése is: „Úgy tett a nap a földdel, mint a hogy a gyermekkel szokás: fényes pénzdarabot adnak neki, hogy minél előbb elaludjék.”

A *Cseke Panna karácsonya* című, Bellosics által rajznak nevezett írásban több, a népeletből vett megfigyelést is olvashatunk, amelyek a női munkákra vonatkoznak: „peregnek a rokkák, mint az imádkozó koldus ajkai” (s bárcsak tudnánk, hogy az a koldus mit imádkozott!); „a menyasszonyi lepedőjéhez sodorta a kenderkócot”; illetve a téli munkákhoz tartozó pihefosztásról is olvasunk, amikor még teknőben ringatták a csecsemőt, a házbelsőben rézkarikás sublódban tartották a ruhát, lócán ültek, az aranycsipkés kis menyecskekontyot a lábában őrizték, a hideg elől hímes ködmönkét viseltek a fiatalasszonyok, s a mumos nevű hiedelemlénnyel ijesztették a gyerekeket. A kimondott szó erejében is hittek, s így átkozódtak: „A jó Isten ragyával vesse tele a patyolat arcát!” S hittek az eljövendő rossz előjeleiben, mint azt *A fekete ember* című tárcában közli az író: „Születése éjjelén a kápolnában a földre zuhant az oltárról, s ízzé-porrá törött a Megváltó szobra, kereszteléskor meg a szenteltvíz változott olyan véressé, mint a vér.” Ebben a kísértet-történetben a hazajáró lélek mondája ködlik fel, „aki üres kézzel ment el, vagy valamijét a földön hagyta”, s azért jön vissza, meg feketében jár, nem úgy, mint szokás, hiszen a hétköznapi tudat szerint „a rendes fajtájú kísértet fehérben jár”; a boszorkánygyűlés nyomaira bukkannak a gyilkosságokat, gyűjtogatásokat elkövető fekete ember nyomait követő földi halandók.

A *Nyakasháza* már elbeszélés műfajmegjelöléssel jelenik meg, s Dancs Ádám nagyhatalmú, dúsgazdag, örökké ellenkező, nyakas természetű emberről szól, aki természete után a Nyakas Ádám nevet kapta, s róla lett a tanyája is a Nyakasháza. Hetés szép leírását olvashatjuk az elbeszélésben, amelynek lapalji megjegyzésében Bellosics a tájegység elhelyezkedését, nevének eredetét is megmagyarázza. Megírja a szerző azt is, hogy az egyszerű nép számára mi a vagyon a maga idejében: a gulya, a ménes, az ökrök, csikók, paripák, bútorok, szekrények, ágyak, hímes ládák, feltornyozott ágynemű, szekerek, a pénzes láda fenekén zacskóban őrzött ezüstpénz, a szép darab föld stb. Az elbeszélés több néprajzi vonatkozása közül kiemelkedik az a mondatöredék, amely az öreg Szíjártó eltűnt lányáról szól, „kinek a vadrózsa arcú hajadon leánya gyónni

ment régen a bödeházi fakolostorba, a barátok lelke rajta, hogy sohase látta többé ősz apját”. Egy másik földrajzi név, a gyönyörúti malom eredetére is kitér: „Gyenyeralis malomja, valami német generálist fojthattak a zúgójába a kuruc-labanc világban.” És sorjáznak még az írások Baján is, ahova 1892-ben érkezett Bellosics tanítóképezdei tanárnak, egészen az 1898-ban megjelent *Danica* című elbeszélésig, illetve az 1900-ban a Muraköz lapban megjelent *Hajnali lesen* című vadásztörténetig, amely már alföldi helyszínű, bácskai sváb falu határának tőpartja, ahol akár a megidézett Herman Ottó is barangolhatott, amikor a Magyarország pókfaunáját kutatta a nyugat-bácskai Doroszló környékén, a Mosztonga folyó nádasaiban. A karcolat, ihletett természetleírásaival, majd 1902-ben ismét megjelenik egy másik lapban.

A kötetben szereplő rajzok Bellosics jó rajzkészségét bizonyítják, s többnek éppen a néprajzi értéke a hangsúlyos, pl. a viseletekről készült rajzoké. A csatolt családi fényképek színesebbé, az eredeti kéziratok élvezetesebbé teszik az öszszegyűjtött versek, prózai írások könyvét.

A magyar apától és vend anyától Rédicson született, de az egész Muravidéket, Göcsejt és Hetést is jól ismerő Bellosics Bálint szépírói tevékenysége érett férfivá, komoly tanítóképezdei tanárrá válása után befejeződött. Azonban a ránk maradt írások olvastán Halász Albert megállapítja: „Ő az egyik jelentősebb poétája, fordítója, ha nem is publicistája, de helyi írója volt a csáktornyai és az alsólendvai térségnek... Írásainak fontosságát, írói jelentőségét főleg a helyi témákból merített egyedi tartalmak növelik.” A szerző írásait olvasva ebben igazán nem kételkedhetünk. A 2013-ban Lendván megtartott tudományos Bellosics-konferencia, az író mellszobrának felállítása, néhány korábbi publikáció után kiterelvényesedni látszik Bellosics Bálint szülőföldi tisztelete.

Szőke Anna szerk.: *Az identitás megnyilvánulási formái a 21. század kezdetén. Kulturális értékeink a Kárpát-medencében 1. Válogatás a 2014-ben megrendezett konferencia előadásaiból.* Szabadka: Grafoprodukt Nyomda 2015, 237 p. ISBN 978-86-88073-47-9 /Kiss Lajos Néprajzi Társaság Könyvtára/

Klamár Zoltán

A kötet tartalomjegyzékébe betekintő olvasó láthatja, hogy a szerzők eléggé tágan értelmezték a tematikát, így igen széles skálán mozognak a könyvben szereplő tanulmányok. Jelzi mindez azt is, hogy ahogyan mondani szokás: minden mindennel összefügg! Vagyis mindenben felfedezhető identitáshordozó üzenet, de ha nincs is így, az sem baj. A konferencia szervezőjének és a kötetet is szerkesztő Szőke Annának nem lehetett könnyű dolga akkor, amikor begyűjteni igyekezett a kéziratokat, de állhatatosságát végül is siker koronázta és, ha nem is mindenki, de az előadók többsége elküldte írott formában is előadása anyagát.

Elsőként Csorba Béla *„Mikor kezdtem a nagy vízen utazni...” Vajdasági magyarok kivándorlása Észak- és Dél-Amerikába a trianoni döntést követő években* című tanulmányában olvashatunk, a népmozgalommá terebélyesedő kivándorlási folyamatról, melyet történetiségében mutat meg, így rögtön a bevezető sorokban szembesülhet a tényvel az olvasó, miszerint a szegénységből menekülők között található bácskai és bánzági magyarok már a 19. század végén elindultak a tengeren túlra. Az általa feltárt adatsorokból az látszik, hogy az első világháború előtt is a bácskai és a bánzági magyarság képezte a kivándorlók derékhadát, de a kivándorlók között volt szlovák, román, német, horvát, szerb és ruszin is.

A világháború utáni években változás állt be a folyamatban, írja Csorba, majd megjegyzi, hogy a Szerbiához csatolt területeken csak súlyosbodott a helyzet a diszkriminatív földosztással, amiből teljesen kizárták a nem szláv lakosságot. Az újabb kivándorlási hullám 1923–25 között zajlott és nemcsak Amerikába, hanem Nyugat-Európába és Törökországba is voltak kivándorlók. A tanulmányíró a kivándorlás folklórját is áttekinti a korabeli újságokban közzétett dalokból, balladákból közreadva néhányat.

Lex Orsolya *Ilyen, mint a szíki, sehon a világon nicsen, csak itt... Viselet és identitás viszonya a mezőségi Széken* című tanulmányában az öltözködéshez tapadó identitást közvetítő jelentéstartalmakat elemezte. Mint írja, napjaink öltözködésében tapasztalható eltérések sokkalta inkább az önkifejezésnek és nem pedig a csoporthoz tartozásnak a mutatója. A székiek, mint írja, napjainkban is viseletben járnak, mi több, változások is nyomon követhetők, amiből a tanulmányíró azt a következtetést vonja le, hogy a hagyomány élő. Áttekinti a különböző korosztályok viszonyát a viselet- és hagyományőrzéshez, majd rátér a megmaradást segítő okok feltárására. Többek között a tánctáborokba érkező vidékiek sokaságával is magyarázza a hagyományokhoz való ragaszkodást. Az odasereglők erősítik a helyi értékek presztízsét a falulakókban.

Filus Erika az identitás őrzésének lehetőségeit tekinti át a magyarországi Kiskőrös szlovák közösségben. Megállapítja, hogy a 18. században újranepekedő településre nem egy tömbből, még csak nem is egy vármegyéből érkeztek a lakosok, így a szlovákok sem. A kezdetekkor homogén szlovák közösséget a 19. század végére igen erős magyar hatások érik. A folyamat tovább erősödik a 20. században, egészen addig, amíg a közösség eljut a nyelvcsere állapotába. Filus a továbbiakban a folyamatot megállítani, illetve visszafordítani hivatott tudatos hagyományápolás elemeit veszi számba.

Pozsony Ferenc *Tradicionális gasztronómiai elemek a székelyföldi lokális ünnepek szerkezetében* című tanulmányában az 1989-es rendszerváltozást követően kialakult – magyarországi vagy nyugat-európai testvér települési kapcsolatok során elesett, helyileg kitalált ünnepeket Székelyföldre átültetve – ezek keretében megmutatott lokális konyha ételeinek identitáshoz kapcsolódó funkcióit tekinti át. Ezek az események ideiglenesen megszakítják a mindennapok rutin-

ját és bizonyos elemeket identitásjelölő funkcióval címkéznek fel. Ide tartozik többek között a töltött káposzta, kürtöskalács, népviselet, néptánc, népzene, székelykapu, kopjafa.

Kavecsánszki Máté *Táncantropológia és táncfolklorisztika a hagyományos táncműveltség vizsgálatában* című tanulmányában a tánckutatásban zajló változások mibenlétét foglalta össze. Nevezetesen azt, hogy miképpen érintette a táncfolklorisztika hagyományos megközelítéseit a táncantropológiai paradigma megjelenése, illetve milyen kapcsolat fedezhető fel a két tánc tudományi szakág között.

Horváth Péter *A néptánc kultúra lehetséges identitásformáló és kohéziós szerepéről elméleti összefüggésekben* című tanulmányában a hagyományörző, illetve a hagyományteremtő rendezvények kapcsán vizsgálta az identitástartalmat hordozó, a helyi szubkultúrák által terjesztett, hagyományelemek beágyazódásának lehetőségét.

Szöcsné Gazda Enikő vallásantropológiai témájú tanulmánya *Hitgyakorlat és felekezeti identitás a sepsiszeréki Árkos felekezeti vegyes családjában* címen olvasható a tanulmánykötetben. A szerző több alfejezetre tagolta dolgozatát: Felekezeti élet Árkoson, Hitgyakorlás a rítusokban, Párválasztás, esküvő, Az esküvő helyszíne, A gyermekek vallásának megválasztása, Templomlátogatás, Felekezeti élet a hétköznapokban. Mint írja, a vegyes felekezeti családok között az identitás erősségi fokától függően több vallásgyakorlási modell figyelhető meg a településen.

Silling István Bellosics Bálint napjainkra vajdasági vonatkozásúvá lett nemzeti-ségi kutatásait tekinti át tanulmányában, igen részletekbe menően. Bellosics műhelytitkaiba, gyűjtőmódszerébe is bepillantást nyerhet a tanulmány olvasója, valamint a bejárt gyűjtőterület településeiről közreadott anyagról is tájékozódhat.

Silling Léda a kupuszinai festett bútorról írott cikkében utalásszerűen kitér a Duna mente magyar falvaiban található festett bútorokra, majd részletesen leírja Kupuszina paraszti bútorkultúráját a 18. századtól a 20. századig. A korszakokat a színek használata alapján állítja fel, legkorábbi a barna, majd ezt követi a sötétkék és egy rövid átmenet után a világoskék tekinthető a parasztbútor készítés korszakát lezáró eseménysornak.

Klamár Zoltán *Határesetek – identitáskonstrukciók a határövezet közelében szerbiai és romániai településeken* címmel a Bánság és Bácska határszéli, több-nemzetiségű településein – Nagyfalva (RO) szerb, német, román és magyar, Törökkanizsa (SRB) szerb és magyar, illetve Horgos (SRB) magyar és szerb lakosságának térhasználatát mutatja be.

Fehér Viktor kissé általános címet választott dolgozatához, hiszen a *Vidékünkön használt szólások, közmondások* azt sejteti, hogy egész Vajdaságra, vagy legalább is a Bánság szerbiai részére gondol, de aztán a bevezetőből kiderül, hogy Egyházaskér proverbiumait dolgozta fel. A faluban ismert szólások, szóláshasonlatok eredőjét is feltárja, a közmondások és a népi időjósítás példái általánosak ugyan, de egy falu tudásanyagát mutatják meg.

Kónya Sándor *Öt seb – a recitációtól a négysoros stróféig* című tanulmánya a népi vallásosság nagypénteki szertartásának énekeit mutatja be. Példái a szerbiai Bánságból, Csókáról, Feketetőről, Homokrévről, Nagyikindáról, Szajánból, Tordáról és Nagybecskerekéről valók.

Molnár Csenge tanulmánya *Egy nemzeti szimbólum használata és értelmezése napjainkban* címmel a turul ábrázolások történeti háttérét és napjaink értelmezését tárja fel a kollektív-, lokális-, csoport és egyéni dimenzió vonatkozásában. A tanulmányíró megállapítja, hogy minden réteg kölcsönhatásban áll egymással, ennek okán a jelentéstartalmak folyamatosan változnak, alakulnak. A modellezés kísérlet tehát egy szimbólum jelentésváltozásának megrajzolására.

Kovács Kata szintén az önazonosság vizsgálatának egy példáját írja le, *21. századi identitásmegnyilvánulási formák: a bajusz* címmel. Egy jelentős szubkultúra képviselői 2008-ban egyesületet hoztak létre, ami felkeltette a cikkíró figyelmét és elkezdte kutatni a tudatos bajuszviselés mögöttes tartalmait. Ennek a vizsgálódásnak az eredményeit foglalta össze, melyben a bajusról, mint nemzeti szimbólumról, identitás kifejező jelképről mondják el gondolataikat viselőik.

Nagy István *Nemzeti szimbólumok a szatmári (Partium) betlehemes játékokban* című tanulmányában a romániai Szamoshat, Túrhát, Avas vidéke és a Nagykároly környéki falvakban élő magyarok, románok, svábok, rutének és cigányok betlehemes szokásait gyűjtötte egybe. A pástorjátékok nyelvi identitása mellett a szereplők kellékein megjelenő identitásszimbólumokat is vizsgálja, elemzi.

Pecze Rózsa és Korenchy László *Viccek a politika szolgálatában* című tanulmányban az úgynevezett „bánáti” viccekkel ismerkedhet meg az olvasó. Ezek a viccek a bánági ember lassú észjárását, együgyűségét állítják pellengére. Mindennek eredőjét keresik a szerzők, bemutatva a társadalmi háttérrel, amelyben ezek a hosszabb-rövidebb csattanós történetek születtek.

A kötet Csillik Blanka *Élet és halál, túlélés a vajdasági paraszti világban* című – saját meghatározása szerint – esszéjével zárul. Ebben az esetben is lehetett volna pontosabban fogalmazni, mert igaz, hogy Zenta parasztsága része Vajdaság paraszti világának, de a szerző, még Zenta esetében is csak rész példákat hoz, hiszen a város Újfalú településrészéből mutat be néhány élethelyzet töredéket. Megállapításaiban többnyire rácsodálkozó, főként a paraszti réteg közszejön forgó terminus technikusait illetően, olykor pedig, a naivitás határát súrolja a paraszti létforma és réteg teljes eltűnését vizionáló megállapítása.

Kasten, Tilman Hg. „*Jánošík & Co: Die Slowakei in Selbst- und Fremdwahrnehmung*. Münster–New York 2015, 188 p. ISBN 978-3-8309-3273-4 /Schriftenreihe des Instituts für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa, Hg. von Mezger, Werner, Band 15./

Liszka József

A kötet egy hasonló című, 2013-ban, a freiburgi Kelet-európai Németek Néprajzi Intézetében (*Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa*) megvalósult konferencia tanulmányokká átdolgozott előadásait tartalmazza. Az eseményre abból az alkalomból került sor, hogy Kassa abban az esztendőben, a francia Marseille városával közösen kapta meg az Európa Kulturális Fővárosa címet. A gyűjtemény egyes tanulmányai, különböző aspektusból, lényegében a szlovákokkal, Szlovákiával kapcsolatos auto- és heterosztereotípiákat mutatják be. A cél nem a témával kapcsolatos elméleti és terminológiai eszmefuttatások megfogalmazása, hanem a konkrét jelenségek bemutatása, elemzése volt. Egy szépirodalmi igényű felvezetés (Dušan Šimko) után hét szaktanulmány, majd két beszámoló következik, valahol mindegyik a központi téma, a sztereotípiák kérdésére koncentrálva.

Az első két tanulmány a szlovák nemzeti hős, Jánošík alakjával, illetve általában a szlovákok autosztereotípiáival, valamint a szlovákokkal kapcsolatos külső sztereotípiákkal foglalkozik. Vladimír Segeš („*Jánošík war der erste Sozialist! Die slowakische Gesellschaft im Banne von Stereotypen*”) a mai szlovák társadalmi-politikai és közéletben nagyon is jelen lévő (nemzeti) autosztereotípiák törvényszerűségeit vizsgálja, alapvetően a közelmúlt szlovák interdiszciplináris sztereotípiák-kutatása két kézikönyvének eredményeire támaszkodva¹. Megállapítja egyrészt, hogy a szlovákok önképe, autosztereotípiái a hasonló történeti fejlődés következményeként lényegében párhuzamosan alakult a többi kelet-közép-európai nép hasonló jelenségeivel. Másrészt meg olykor valamilyen *szlovák külön útról* beszél. Helyesen állapítja meg, hogy a szlovák nemzeti autosztereotípiák, legalábbis azok döntő része a magyarokkal való, főleg 19. századi szembenállás során, a vélt és / vagy valós elszenvedett sérelmek nyomán alakult ki. Nem szolgált volna viszont a jelenség megismerésének, megismerhetőségének a kárára, ha megemlíti, a magyaroknak nagyon hasonló nemzeti autosztereotípiák vannak, amelyek viszont egyrészt nyilván az osztrákokkal való szembenállás során alakultak ki. Ily módon nem tartható Segešnek az a megállapítása, hogy a szlovákokra kiemelten jellemző a saját múltból a tragikus eseményekre való visszaemlékezések, illetve hogy a szlovák társadalom alaptól zártabb, az újításokkal szemben elutasítóbb lenne, mint a környező népek.

1 Krekovič, Eduard–Mannová, Elena–Krekovičová, Eva szerk.: *Mýty naše slovenské*. Bratislava: Academic Electronic Press 2005; Kiliánová, Gabriela–Kowalská, Eva–Krekovičová, Eva szerk.: *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2009.

Mindkettő érvényes a magyarokra is, sőt, meggyőződésem, hogy a mindenkori magyar társadalom a szlovákhhoz viszonyítva még zártabb, ami a nyelvi elszigeteltségből vezethető talán le. A szlovákok, akik a környező szláv népekkel lényegében anyanyelvükön meg tudják magukat értetni, ezzel szemben valamivel nyitottabbak a külvilággal szemben. És ez sok területen megmutatkozik. Csak két példa a saját, szűkebb szakterületemből. Az adventi koszorú mind a (szlovákiai) magyarok mind a szlovákok körében az 1989-es rendszerváltás jelent meg és terjedt el. A Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központja 1999-es felmérése alapján a dél-szlovákiai szlovákok körében valamivel nagyobb intenzitással terjedt a jelenség mint az itteni magyarok körében². A halloween (illetve a hozzá kapcsolódó szokáselemek) is úgy tűnik, hogy könnyebben találnak utat a szlovákok mint a magyarok körében. Való igaz tehát, a szlovákok ezeréves elnyomásáról, az Európa védőbástyájáról, a plebejus-nemzetről, az állandó újrakezdési kényszerről, a szabadságszeretről stb. szóló nemzeti autosztereotípiái semmilyen szerkezeti, tipológiai különlegességet nem mutatnak fel, pontosan megegyeznek más hasonló sorsú népekével, ahogy Segeš felsorolja, a lengyelekével, ukránokéval, litvánokéval, lettekével és észtekével. Mi pedig hozzátehetjük: a magyarokéval³.

Eva Krekovičová tanulmányában (*Die Slowaken und Jánošík zwischen Selbst- und Fremdbildern*) az auto- és heterosztereotípiák helyett inkább az önkép és az idegen kép terminusokkal dolgozik. Egy adott nemzet képe a sztereotípiákkal szemben átfogóbb fogalom, miközben magába foglalhatja a kapcsolódó sztereotípiákat éppúgy mint a nem-sztereotípiákat. Noha eredendően maga a sztereotípiák sem okvetlen megbélyegző jellegű, a szónak mégis van ilyen íze. Az ember természetes rendteremtési hajlama hozta létre a sztereotípiákat, amelyek nagyobbik része még csak nem-igaznak sem mondható. Ki lehet például jelenteni (hogy most csak pozitív sztereotípiát mondjak), a németek rendszertörek. Ennek alapján viszont egy bármilyen német embert nem feltételezhetek eleve rendszeretőnek. A nemzeti önképek és idegen (tehát a mások által egy adott nemzetről kialakított) képek ezzel szemben egyértelműen neutrális fogalmak (ettől még hordozhatnak természetesen pozitív és negatív tartalmakat is). Krekovičová sorra vesz egy sor szlovák önképet, illetve kívülről, általában a csehek részéről megfogalmazott, kialakított szlovák-, Szlovákia-képet. Vizsgálja ezek manifesztálódásait a közéletben, a politikai karikatúrákban, reklámokban, a nemzeti tudatot erősítő művészeti (film, irodalom stb.) alkotásokban. Ahogy

-
- 2 Vö. Liszka József: Az adventi koszorú. Egy felmérés előzetes eredményei. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2, 2000/1, 147–156. p.
 - 3 Vö. Hanák Péter: A másokról alkotott kép. In uő. *A Kert és a Műhely*. Budapest: Balassi Kiadó 1999, 65–87. p.; Rákos Péter: *Nemzeti jelleg, a miénk és a másoké. Öncsalások és előítéletek mint történelemformáló tényezők*. Pozsony: Kalligram 2000; Romsics Ignác szerk.: *Mitoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest: Osiris Kiadó 2003; Tamás Ágnes: *Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*. Pozsony: Kalligram 2014.

már Vladimír Segeš tanulmányában egymásra talál Jánošík figurája Robert Ficoéval, hiszen a Jánošík volt az első (szlovák) szocialista, annak idején nagy port vert mondás a szlovák kormányfőtől származik. Nos, ez az egymásratalálás Krekovičová tanulmányában is jelen van, a szlovák mítoszokkal a saját politikai célok megvalósítása érdekében való manipulálás példajaként. Mindez természetesen nem rendszerfüggő. Gyerekkoromban, szülőfalumban, a magyar többségű Köbölkúton a helyi mozi a szlovák nemzeti hősről, *Jánošíkról* volt elnevezve. Az illetékesek, akik ezt kitalálták, nyilván így akarták integrálni az ottani magyarokat. Amennyiben ez sikerült, akkor az is nyilvánvaló, hogy nem a mozi megnevezése adta a végső lökést. Emlékszem, ahogy egyszer a hangosbeszélő hirdetését félreértve, kezünkben szorongatva a szüleinktől kapott ötven fillért, barátaimmal milyen lelkesen mentünk a moziba, mert egy Jánošíkról szóló kalandfilmet reméltünk. Aztán kiderült, egy érdektelen szovjet film volt műsoron, s csak így, ilyen fájdalmasan tudtuk meg, hogy a mozi neve a Jánošík. A legdühösebb Sz.F. barátom volt, aki akkor már (az alapiskola negyedik osztályába járt) láncdohányosként hazafalé folyamatosan azt morogta: *ezen a pénzen egy doboz Detvát vehettem volna...* Egy dél-szlovákiai magyar többségű településen néhány éve egy kínai üzlet nyílt, a következő felirattal: *čínsky obchod Jánošík*. Tulajdonosa nyilván jól be akart illeszkedni a leendő vevőköre lelki világába, ezért gondolta nyerőnek, ha a szlovák nemzeti hősről nevezi el üzletét. Azzal persze nem számolt, hogy a leendő vevőköre alighanem inkább magyar mint szlovák lesz... Érdeemes lenne különben megvizsgálni, hogyan van jelen a Jánošík alakja a magyar folklórban. Részadatokkal rendelkezünk ugyan, de egy teljesebb kép megrajzolása is időszerű lenne. Ujváry Zoltán egy tanulmányából tudjuk, hogy a szlovák nemzeti hősről meséltek a gömöri magyarok is, ám erről a variánsról a debreceni folklorista kiderítette, hogy egy csehszlovákiai magyar tankönyvből kerül a magyar szóbeliségbe⁴. Közben viszont korábbi, jóval korábbi adataink is vannak erre vonatkozóan. Ipolyi Arnoldnak a 19. század közepén keletkezett népmese gyűjteményében is találunk olyan, magyarul elmesélt szöveget, amelynek főszereplője éppen Jánošík⁵. Ebben az esetben nyilván nem lehet szó iskolai hatásról.

A kötet tanulmányainak rendjében ugyan nem, de logikailag ide tartozik Slávka Otčenášová dolgozata (*The Image of Slovaks and the „Others” in Czechoslovak and Slovak History Textbooks Published from 1918 to 2002*) a szlovákok és „mások” képéről az 1918–2002 közötti csehszlovák és szlovák történelem tankönyvekben. A szerző hatalmas adatbázissal dolgozva a két világháború közötti, majd a második világháború alatti, illetve az azt követő és 1989-el záródó, valamint az attól napjainkig (2002) tartó időszak kapcsolódó szlovák

4 Ujváry Zoltán: Magyar hagyomány Jánošík szlovák betyárról. *Ethnographia* 72 (1961), 471–473. p.

5 Ipolyi Arnold: *A tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjteménye egész Magyarországról 1846–1858*. Közreadja Benedek Katalin. Budapest: Balassi Kiadó 2006 /Magyar Népköltészet Tára VI./, 459–460. p.

történelemtankönyvek szlovák-képét és a „másokról”, főleg csehekről, katolikusokról, huszitákról, zsidókról, részben magyarokról stb. közvetített képét vizsgálja. Kutatásai, megközelítési módja objektivitásra törekvő, és mondhatni párhuzamosan, olykor azokkal találkozva is halad napjaink hasonló jellegű magyar kutatásaival⁶.

Továbbra is a sztereotípiáknál maradva, következzen Lujza Urbancová tanulmánya (*Images of Women and Men in Slovak Folk Songs*), amelyben a szlovák népdalok nő- és férfiképéről olvashatunk, majd Petra Steiger dolgozata („*Slovak Republik – Hockey Republik: Zur Identitätsstiftenden Rolle des Eishockeysports in der Slowakei*”) a jégkorongról mint szlovák identitásképző tényezőről, annak is színeváltozásairól, hiszen korábban a jégkorong éppen a közös csehszlovák önazonosságtudatot erősítette.

Katharina Richter-Kovarik tanulmányában (*Slowakinnen und Slowaken in konservierten Fremd- und Selbstbildern*) egy, a bécsi Néprajzi Múzeumban 2010-ben készített kiállítás előkészületei kapcsán szerzett tapasztalatait osztja meg az olvasóval. Ignác Bizmayer szlovák keramikus alkotásainak „tipikusan szlovák” alakjainak ikonográfiai eredetét vizsgálta. Éppen a szlovák nemzetté válás időszakában megjelenő külső, idegen szlovák-képek (cseh, lengyel, magyar) a szlovákokat a maguk Tatra-alji idillikus paraszti kultúrájukon (viselet, népművészet, ének, tánc stb.) keresztül jelenítették meg. Nos, ebből a külső képből fokozatosan önkép lett, amit aztán mára a külvilág is (újra) elfogadott. Jánošík alakja természetesen itt is előjön. Közben, ahogy erre Katharina Richter-Kovarik is felhívja a figyelmet, Soňa Kovačevičová lényegében egész élete során ez ellen a jórészt az 1933-ban forgatott, Karol Plicka által rendezett, *Zem spieva* (A föld énekel) című film hatására kialakult hamis ön- és külső kép ellen küzdött. Szerinte ugyanis a szlovákokra éppen nem ez a hamis paraszttromantika a jellemző (nota bene: ahogy a magyarokra sem), hanem sokkal inkább a városias kultúra, a kézművesek folyamatos mobilitásán keresztül beáramló mediterrán és alpesi kultúrelemek domináns jelenléte.

A kötet szerkesztőjének, Tilman Kasten terjedelmes tanulmánya Božena Němcová szlovák néprajzi, folklorisztikai gyűjtéseit mutatja be. Köztudomású, hogy a nagy cseh író nő a 19. század közepe táján öt alkalommal is utazásokat tett a korabeli Felső-Magyarországon (lényegében a mai Szlovákia területén, noha nem csak ott!). Útirajzaiban, cikkeiben, leveleiben nem csak a szlovákokat mutatja be, hanem a térségben élő egyéb etnikumokat (így köztük a Ba-

6 Megemlítendő itt még a szerző monográfia, amire alapozva is megfogalmazhatta a most érintett tanulmányát: *Schválená minulost. Kolektívna identity v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918–1989)*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika 2010. Magyar részről lásd még: Szarka László: *Geschichte der Slowaken und des multinationalen ungarischen Staates im Spiegel aktueller ungarischer Schulbücher. Südosteuropa 46* (1997), 511–527. p.; Vajda Barnabás: *Magyarsággép a csehszlovák történelemtankönyvekben 1950–1993*. In *A magyarsággép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Hornyák Árpád–Vitári Zsolt szerk. Pécs: Pécsi Tudományegyetem 2009, 259–282. p.

lassagyarmat környéki magyarokat), de kétségtelen, hogy a szlovákokról írja a legtöbbet. Sok esetben ő is sztereotípiákkal dolgozik, sőt alkot is ilyeneket: a szlovákokról inkább pozitívokat, a magyarokról inkább negatívokat. A nemzeti sztereotípiáink közé tartoznak a nemzeti népmesék is. Egy tanulságos példájának lehattünk tanúi a nemrégiben, amikor 2015 tavaszán a szlovákiai mozik műsorukra tűzték Alice Nellis, cseh filmrendező népmesei előképek nyomán, cseh-szlovák koprodukcióban forgatott filmes adaptációját, *A hollóvá változott hét fivér*-t⁷. A film (*Sedem zhavranelych bratov*) szlovák nyelvű beharangozói a világhálón arról tájékoztatnak, hogy az alkotás Pavol Dobšinský meséjének motívumaira épül. A cseh nyelvű internetes oldalak (*Sedmero krkavců*) viszont arról beszélnek, hogy a film alapját egy Božena Němcová-mese szolgáltatta. Tallósi Béla egy, az *Új Szóban* (2015. 5. 30., 8. o.) megjelent beszámolójában ehhez még megemlíti, hogy *A hollóvá változott hét fivér* nekünk, magyaroknak a Benedek Elek által lefordított Grimm-variáns révén is ismert lehet. Joggal vetődhet fel a kérdés: hogy is van ez? Dobšinský, Němcová vagy Grimm? Esetleg Benedek Elek?

Az a helyzet, hogy bármelyik állítás helyes, elfogadható lehet. Tudni kell először is, hogy a népmeséknek (ahogy más népköltészeti műfajoknak sem) nincs egyetlen és megfellebbezhetetlen szövegváltozata. Egy olyan megszövegezés tehát, amihez képest meg lehetne ítélni más, hasonló próbálkozásokat. Ezzel szemben egyenrangú variánsok vannak, amelyek nyelvi határokat átívelő módon általában egész Európában (sőt: Euráziában) ismertek. Ezekből, a szóbeliségben ismert és terjedő variánsokból, alapvetően a népköltészeti gyűjtések és közreadások időszakától (tehát nagyjából a 18. század végétől, 19. század elejétől) olykor írásban is rögzítődtek, sokszor szépirodalmi feldolgozást, átdolgozást is nyertek, más nyelvekre is lefordítottak, miközben ezek a nyomtatásban is megjelent variánsok időnként a szóbeliséget is felfrissítették, újragazdagították. Mára ezért szinte kibogozhatatlan egy-egy mesetípus vándorlása nyelvhatárokon és megjelenési közegeken (a szóbeliségen és az írásbeliségen) át.

Megkísérelni viszont meg lehet. De nézzük ezt a konkrét mesét! A következő történetről beszélünk: egy anya (vagy apa) fiait valamilyen okból (isten-telenség, mohóság stb.) megátkozta, hogy változzanak azok hollóvá (vagy darvakká, hattyúkká stb.). Az átok beteljesül, és a fiúk az állatok alakjában elszállnak. Húguk, aki véletlenül, tudja meg, hogy valamikor volt hét (három, hat, kilenc vagy tizenkettő) bátyja, a keresésükre indul. Útközben a holdtól, a naptól és széltől (esetleg csillagoktól) kér útbaigazítást, amit végül meg is kap. Megtalálja fivéréit (gyakran az üveghegyen vagy egy üvegalotában), s megtudja tőlük a megváltásuk feltételeit: vagy annyi kisinget kell varrnia, ahányan vannak (gyakran csalánból) és / vagy hét évig, hét hónapig, hét napig, hét óráig

7 Az alább következő rész egy hírlapi cikk átdolgozott változata. Liszka József: *A hollóvá változott fivérek – térben és időben. Új Szó* 68, 2015.6.20., 19. p. (Szalon 9, 2015/25)

nem szabad megszólalnia. Közben egy királyfi rátalál a leányra, beleszeret, s némasága ellenére feleségül veszi, aki aztán gyermekeket szül neki (általában hármat). Az udvarban szolgáló ármánykodó szakácsné (olykor a királyfi anyja) nem állhatja a fiatal királynét, ezért a gyermekeit, akik mindig akkor születnek, amikor a férje éppen háborúban van, folyamatosan állatkölykökre cseréli, vagy megvádolja őt, hogy saját csecsemőit felfalta. Ezért aztán halálra ítélik. Már a vesztőhelyen van, amikor lejár a némasági fogadalma, megjelennek a hollók, hozzák az ördögös szakácsné által elrejtett (illetve általuk megmentett) királyi gyermekeket, a leány feladja a hollókra az elkészült kisingeket, azok legényekké változnak, a gonosz szakácsné pedig elnyeri méltó büntetését.⁸

A nemzetközi mesekatalógusban az AaTh 451. sorszám alatt található ez a történet, és a legtöbb európai nép körében (sőt, mi több: Európán kívül is!) ennek különféle változatai (variánsai) ismertek⁹. Az első szlovák variáns lejegyzésére mai tudásunk szerint az 1840-es évek elején került sor, majd 1845-ben Ján Francisci-Rimavský a tíz szöveget tartalmazó mesegyűjteményében (*Slovenskje povesti*) Lőcsén meg is jelentette, *Traja zhavraneli bratia* címen. A lejegyző (adatközlő? ez teljes biztonsággal nem állapítható meg) viszont nem ő volt, hanem Samuel Reuss. Ugyanezt a szöveget, némileg átdolgozva (*Traja zhavraneni bratia* címen) később, 1881-ben Pavol Dobšinský is közreadta híres mesegyűjteményének negyedik füzetében, s ez a szöveg (azóta Mária Ďuríčková nyelvi korszerűsítésében) a mai napig olvasható a Dobšinský-kötetekben. Mára a mesének két tucatnyi lejegyzett szlovák variánsát tartja nyilván a folklorisztika¹⁰.

Közben Božena Němcová, aki maga is gyűjtött szlovák meséket, csehül jelentetett meg 1857-ben egy szlovák népmesegyűjteményt, benne egy csomó, másoktól átvett, némileg átdolgozott szöveggel. A most minket érdeklő mesét, *O třech zhavranělých bratrích* címen éppen úgy, ahogy Dobšinský, az 1845-ben megjelent Ján Francisci-Rimavský-kötetből emelte át a saját szlovák népmesegyűjteményébe.

Láthatjuk tehát, bármelyik feldolgozásra is hivatkozik a cseh rendezőnő stábja, Dobšinský-ra vagy Němcovára, végső soron mindkettő a Samuel Reuss által gyűjtött (vagy mesélt?), először Ján Francisci-Rimavský által közreadott szövegről beszélünk.

-
- 8 Vö. Dömötör Ákos: *A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749)*. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport 1988 /Magyar népmesekatalógus 2./, 229–232. p.
- 9 A legújabb német népmesekatalógusból kiderül például, hogy a mesetípus első német variánsai 1800 óta adatoltak (Uther, Hans-Jörg: *Deutsche Märchenkatalog. Ein Typenverzeichnis*. Münster–New York: Waxmann 2015, 109. p.
- 10 Gašparíková, Viera: *Slovenské ľudové rozprávky 2. Výber zápisov z rokov 1928–1947*. Zapisali poslucháči Slovenského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora PhDr. Franka Wollmana. Západné Slovensko. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2001, 969–972. p. További irodalommal!

Nézzük viszont, hogy mi magyarok vajon valóban „csak” a Benedek Elek által fordított Grimm-mese révén ismerhetjük a történetet? Nos, a hollóvá változott fivérek meséjének a magyar szájhagyományból legalább félszáz lejegyzett (és publikált) variánsa adatolt. Ezek a változatok, kisebb-nagyobb eltéréssel általában szervesen illeszkednek az európai hagyományból ismert szövegek sorába. Az első lejegyzések nagyjából egyidejűek a fentebb bemutatott szlovák közleményekkel. Amikor Ipolyi Arnold a készülő *Magyar mythológiája* számára nyersanyagot gyűjtött, kiterjedt levelezése révén hatalmas mennyiségű folklórányagot sikerült felhalmoznia. A vonatkozó kéziratos hagyaték 2006-ban, Benedek Katalin jóvoltából könyv formájában is hozzáférhetővé vált. Ebben a hihetetlenül gazdag gyűjteményben a most szóban forgó mesének, a korabeli Magyarország különböző vidékeiről mindösszesen öt változatát találjuk. Ebből kettő Hont megyei lejegyzés, s az egyikről pontosan tudjuk, hogy Pajor István rögzítette 1851-ben Kiscsalomiján. Ebben a változatban a főhősnek hét éves némasági fogadalmat kell kiállnia. Ezzel kapcsolatban olvasható Pajor megjegyzése a kézirat elején, hogy tudniillik: „az átkozás hét évig hét hónapig hét napig hét óráig tart. Rimauvski 1845: 81”¹¹. Amiből nyilvánvaló, hogy a gyűjtő ismerte Ján Francisci-Rimavský fentebb bemutatott gyűjteményét. Hogy ez a tény esetleg befolyásolta-e a mese magyar változatának lejegyzése közben vagy után a gyűjtőt, azt további szövegfilológiai vizsgálatoknak kell kideríteni.

Szinte ugyanebben az időben, egy 1842-ben közreadott felhívása eredményként kezdte meg nagyszabású székelyföldi gyűjtőtevékenységét Kriza János. A méltán híres, 1863-ban, *Vadrózsák* címen megjelent székely népköltési gyűjteménye mellett hatalmas kéziratos anyagot halmozott fel. Ennek töredékei jelentek meg, s itt található a most szóban forgó mese egy teljesen atipikus változata. A *csóka lányok* címen ismert történetben a tizenkét leánytestvér válik az anyai átok nyomán csókává, majd kisöccsük váltja meg őket az átok alól. Kriza népmeséinek rengeteg kiadása ismert, az egyik népszerű, Kormos István által újrameséltnek a címe is *A csókalányok*.

A mesét ismerhetnénk tehát akár a Benedek Elek-féle Grimm-fordítás révén is, de a nagy magyar mesemondó egyéb, a magyar szájhagyományon alapuló feldolgozásai révén is (*A magyar mese- és mondavilág* első kötetében például *A tizenkét varjú* címen meséli újra az ismert történetet), aztán meg az Illyés Gyula népszerű feldolgozás-gyűjteményében, a *Hetvenhét magyar népmese* című kötetében található *A hét holló* című történet nyomán is.

Jacob és Wilhelm Grimm világhírű és műfajteremtő gyűjteménye, a *Családi mesék* (amely mára, a Kalligram Kiadó jóvoltából teljes terjedelmében hozzáférhető magyarul is) első kiadásának a megjelenési éve 1812. Ebben a kötetben

11 Ipolyi Arnold: *A tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjteménye egész Magyarországról 1846–1858*. Közreadja Benedek Katalin. Budapest: Balassi Kiadó 2006 /Magyar Népköltészet Tára VI./, 162. p.

már megtalálható a szóban forgó mese három variánsa is, igaz, kissé más formában, mint ahogy a későbbi, még a testvérpár életében megjelent kiadások során kialakult és mai is olvasható magyarul (9. Tizenkét fivér; 25. A hét holló; 49. A hat hattyú), s mindegyik ugyanazt az alaptípust képviseli.¹²

A többi között a kiterjedt Grimm-filológiának is köszönhető, hogy mára viszonylag jól ismerjük mesénk lehetséges eredetét, illetve elterjedési körét. A mesei történet alighanem első változata egy francia szerzetes, Johannes de Alta Silva 1185 táján keletkezett latin nyelvű gyűjteményében található (maga a munka egyébként általában is fontos szerepet játszott egy csomó keleti mese, mesei motívum nyugat-európai közvetítése során)¹³. Ennek később több nemzeti nyelvű fordítása is megjelent. Magyarul például a Bucsánszky Alajos nyomdájában 1874-ben készült, a *Hattyúlovag* című ponyvanyomtatvány formájában, de már jóval korábban német fordításai is közkézen forogtak.

Visszatérve a fenti eszmefuttatáshoz ürügyül szolgáló kötethez, megemlítendő még a végéről két projektumról olvasható beszámoló, mégpedig Tanja Krombach referátuma a Kassa mint multikulturális tradíciójú kulturális főváros, illetve Hans-Jakob Tebarth dolgozata a Kassai Városi Könyvtár digitális felületeiről.

Egy ilyen karcsú (és minden bizonnyal kis példányszámú) kötet nyilvánvalóan nem aspirálhat olyan eredményekre, amelyek egy csapásra megoldják egy, korábban jórészt ismeretlen ország ismertségének fokát Európa nyugati felében, ám arra viszont igen (s ezt – megítélésem szerint – sikerült is elérnie), hogy egy szélesebb, interdiszciplináris tudományos diskurzus témájává tegye a fölvetett problémákat. Ez a diskurzus már valószínűleg megkezdődött a kötet alapjául szolgáló konferencián, és reményeim szerint folytatódni fog a nyomtatott verzió kézhezvétele után is.

12 Grimm, Jacob és Wilhelm: *Családi mesék*. Fordította és az utószót írta Adamik Lajos és Márton László. Pozsony: Kalligram 2009.

13 Vö. Uther, Hans-Jörg: *Handbuch zu den „Kinder- und Hausmärchen“ der Brüder Grimm. Entstehung–Wirkung–Interpretation*. Berlin–New York: Walter de Gruyter 2008, 20–21, 61–63, 115–117. p. További irodalommal!

Pintérová, Beáta: *Z dejín bádania o príchode Maďarov do Karpatskej kotliny v slovenskej a maďarskej historickej spisbe od polovice 19. storočia do konca 20. storočia*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2015, 272 p. ISBN 978-80-558-0819-2

Trenka Anett–Kišš Dalma

Pintér Bea a Nyitrai Konstantin Egyetem Történelem Tanszékének oktatója több éves kutatómunka eredményeként ennek, A magyar honfoglalás kutatástörténete a (cseh) szlovák és magyar történetírásban 19. század második fele –20. század vége között című könyvnek a kéziratával szerzett doktori fokozatot. A historiográfiai témaválasztás fontosságát nem kell hangsúlyozni, hiszen a magyar–szlovák kapcsolatokban, az egymásról alkotott képekben máig kiemelt helye van a történeti kánonoknak, vitáknak és sztereotípiáknak. A magyar honfoglalás történetéről alkotott kép mind a magyar, mind a (cseh) szlovák történetírásban jól példázza az eltérések és polémiák okait, következményeit és ismeretelméleti, történelemfilozófiai hátterét. A kötet a kérdéskörrel foglalkozó szlovák és magyar történészek műveit, nézeteit veszi górcső alá. A szerző a kötetben négy fő témakört vizsgált meg: először azt elemezte, hogy a szlovák, illetve magyar történészek mivel magyarázzák a magyarok honfoglalás előtti szállásterületének elhagyását. Ezt követően a magyar törzsek honfoglalásának lefolyásának és a magyaroknak a környező etnikumokkal való kapcsolatainak a kialakításának historiográfiai képeit hasonlítja össze. Külön elemzési szempont a kereszténység felvételének kérdésköre. Végül a korabeli magyar társadalom összetételével és az államiság kialakulását lehetővé tévő körülményekkel foglalkozik.

A könyv három nagy fejezetből tevődik össze. Az első fejezet a szlovák és a magyar régészek művei alapján ismerteti a magyar honfoglalás kutatástörténeti hátterét. A második fejezet a szlovák, a harmadik fejezetet pedig a magyar történészek műveit elemzi. Előbbiben az 1918 előtt alkotó szlovák szerzők közül Pavol Jozef Šafárik, František Viktor Sasinek, Jonáš Záborský és Július Botto, a 20. századiak közül pedig két cseh, a pozsonyi Komenský Egyetemen oktató Václav Chaloupecký és a brünni egyetem professzora, Josef Macůrek mellett Daniel Rapant, František Hrušovský, Branislav Varsik és Peter Ratkoš kapott helyett. A magyar történészek névsora a következő: Horváth Mihály, Szabó Károly, Pauler Gyula, Karácsonyi János, Hóman Bálint, Németh Gyula, Molnár Erik, Moravcsik Gyula, Györffy György és Kristó Gyula.

Mind a második, mind a harmadik fejezetben a bemutatott szlovák, illetve magyar történészek rövid életrajzi jellemzése után a szerző a fent jelzett négy fő témakörre összpontosít. A kötetben említést tesz arról, hogy a történészek eltérő nézetei leggyakrabban abból következnek, hogy ugyanazokat a forrásokat egymástól eltérően értelmezték. A honfoglalás írott forrásai mellett mindig is kiemelkedő szerepet játszottak a különböző régészeti leletek, amelyek hozzásegítenek minket a honfoglalás folyamatának alaposabb és részletesebb megismeréséhez.

Recenzióink Július Botto, Branislav Varsik és František Hrušovský munkásságának elemzésén keresztül mutatja be a szerző módszereit és eredményeit. A szerző esetükben is az életrajzi háttérrel kezdi vizsgálatát. *Branislav Varsik* (1904–1994) szlovák történész életrajzi adataiból kiderül, hogy Miaván született, majd Nagykőrösön és Pozsonyban folytatott középiskolai tanulmányokat. Az egyetemen történelmet és földrajzot tanult Bécsben, Prágában és Pozsonyban. Az egyetem elvégzése után Párizsban volt ösztöndíjas. Későbbi visszaemlékezéseiből tudjuk, már nagykőrösi gimnáziumi tanulmányai alatt, az alföldi szlovák környezetben is érdeklődött a honfoglalás iránt. Miközben 1931-től 1939-ig levéltárosként dolgozott Pozsonyban, rengeteg középkori és újkori forrást vizsgált meg. 1938-tól egészen 1974-ig a Komenský Egyetem, illetve a világháború idején a Szlovák Egyetem professzora volt. 1945–1948 között a Szlovák Tudományos Akadémia egyik elnökhelyettes, illetve a *Historica Slovaca* szerkesztője volt. (88–89. o.) Kezdetől fogva sokat foglalkozott a felső-magyarországi megyék, városok etnikai, nyelvi összetételével, s külön munkát írt a magyar–szlovák nyelvhatár alakulásáról. A szerző megemlíti, hogy Varsik az írásos források mellett a régészeti leletekre is támaszkodott.

Varsik vetette fel először, hogy az etelközi magyar törzsek az őket ért besenyő támadás miatt kényszerültek szállásterületük elhagyására. Állítása szerint a magyarok azért jöttek a Kárpát-medencébe, mert az Etelközt ért támadások miatt „új hazára” volt szükségük. Nem tervszerűen érkeztek, hanem a népvándorlás záró szakaszában kényszerűségből kellett tovább mozdulniuk a gazdaságilag fejlettebb nyugati területek felé. Pintér Beáta megemlíti, hogy Varsik a honfoglalás időpontja kapcsán azt feltételezi, hogy az valóban a 9. század végére tehető. Tudjuk, hogy a honfoglalás pontos dátuma a mai napig kérdésesnek tekinthető, de valószínű, hogy a legnagyobb tömegben a 895–896-os években zajlott le.

Varsik feltételezte, hogy a magyarok a Kárpát-medencébe a Vereckei-hágón át jutottak be. Szerinte a pontosabb leíráshoz szükséges lenne a régészeti bizonyítékokra támaszkodni. Állítása szerint a magyar törzsek célja kezdetben nem a tartós letelepedés volt. Nagy-Morávia megszűnésével kapcsolatban is különböző kérdések merültek fel. Varsik szerint csupán a régi történetírás kapcsolta össze Nagymorávia megszűnését a 907-es pozsonyi csatával. Ő azt feltételezte, hogy a Nagymorva Birodalom megszűnése korábbra tehető. Egyik tanulmányában Nagymorávia megszűnésének éveként 904-et jelöli meg. (90. o.)

Varsik a Nagymorva Birodalom megszűnéséről szólva azt írja, hogy a magyar törzseknek jelentős szerepük volt a morva állam megszűnésében, ugyanis amikor a 10. század első felében elfoglalták Nyitrát, akkor nemcsak a Szvatopluk államát „pusztították el”, hanem a helyi lakosságot is leigázták. Feltételezi, hogy a magyarok azért szállták meg nagymorva területeket, mert időközben eldöntötték, hogy tartósan letelepednek a Duna-menti térség területén. (91. o.) Varsiknak ez a két állítása ellentmond egymásnak, ugyanis előbb azt feltételez-

te, hogy a magyarok célja nem a tartós letelepedés volt. Ezzel ellentétes az a hipotézise, hogy a magyarok céljai között a Duna mentén való hosszabb ideig tartó letelepedés is megjelent. Állítása szerint a magyar törzsek letelepedtek az Alföld és a Kisalföld területére, ahonnan a hegyekbe „űzték” a szláv nép egy részét, a maradék szláv lakosságot pedig idővel beolvasztották magukba.

Pintér Bea *Július Botto* (1848–1926) esetében szintén röviden vázolja az életrajzi adatokat és a munkásság legfontosabb állomásait, eredményeit. Az életrajzi adatokból kiderül, hogy Botto 1848-ban született Hámosfalván. Középiszkolai tanulmányait Rimaszombatban és Léván végezte. Eperjesen evangélikus teológiát hallgatott, tanulmányait azonban nem fejezte be, mivel a nagyrőcei gimnáziumba hívták meg őt oktatni. A gimnázium bezárása után ügyvédnek tanult, majd a Szlovák Nemzeti Párt tagjaként is tevékenykedett. (66–67. o.)

A kötetben olvashatjuk, hogy Botto a magyarok bejövételével három tanulmányában is foglalkozott. Az első és a második munkájában (*Krátka história Slovákov; Slováci – vývin ich národného povedomia*) politikai eseményeket ír le, míg a harmadik munkája életrajzinak számít, ahova néhány kérdéshez a saját nézeteit is kinyilvánította. Arra a kérdésre, hogy vajon mi lehetett az oka annak, hogy a honfoglalók elhagyták korábbi szállásterületüket, Botto Jonáš Záborský kutatásaira támaszkodik, amelyből megtudjuk, hogy Arnulf frank király segítségével hívta a magyarokat Szvatopluk és a morva nép ellen. Botto szerint Szvatopluk a magyarokat elüldözte a hegyi területekre, valószínűnek tartotta, hogy Arnulf segítsége nélkül teljesen megsemmisítette volna őket. Botto feltételezte, hogy a magyarok szállása „Románia területén” volt, ezek a területek azonban a bolgár néphez tartoztak. Szerinte, amikor a honfoglalók Árpád vezetésével betörték Pannónia földjére, akkor a besenyők és a bolgárok összefogtak a magyarok ellen, a magyar gyerekeket, nőket, valamint az időseket megtámadták. Azok a magyarok, akik a „rajtaütést” túléltek, fogságba kerültek. A magyar népnek tehát nem maradt más választása, mint a nyugat felé vonulás. (67–68. o.)

Botto a magyar népet úgy jellemezte, mint bátor lovasokat, akik a lovaikon élnek, és a gazdagságukról a rabszolgáik gondoskodnak. Állítása szerint még a 906-os évben is a morvák győzedelmeskedtek a magyarok felett. Palacký szavait idézte, amikor kifejtette, hogy a Nagymorva Birodalom a magyarok zsákmánya lett, csupán a nyugati területeit kapták meg a csehek. Szerinte a Tátra alatti területek váltak a szlovákok szállásává, ide kellett húzódnuk, ugyanis Nagy-Morávia nyugati területeit az „öslakosok” elől a magyarok vették birtokba. Ennek ellenére Botto szerint a szlovák nemzet nem halt ki, továbbra is nyugodtan, egészségesen és dolgoosan éltek.

Elképzelhetetlennek tartotta, hogy a csata után Árpád vezér elfoglalta volna „Uhorsko” területét egészen a Morva folyóig, hiszen Árpád serege és népe szerinte kis létszámúnak bizonyult. Állítása szerint a magyaroknak nem állt szándékában a területen berendezkedni, lehetségesnek tartotta, hogy más területen akarnak letelepedni, ezt bizonyítják a kalandozó hadjárataik is, hi-

szen nem építenek házakat, nem kereskednek, nem gazdálkodnak, tehát nem mutatják annak a jelét, hogy szándékukban áll az állandó letelepedés. Botto szerint sok olyan kifejezés van a magyar nyelvben, amit a szlávoktól vettek át. Megemlíti azt is, hogy a magyarok azt az istentiszteletet vették fel, amit a szláv szomszédaiak. (70. o.)

Mind Július Botto, mind Branislav Varsik foglalkozott a honfoglalás eseményeivel. A szerző könyvében megemlíti, hogy míg Varsik szerint a magyarok azért özönlöttek be a Kárpát-medencébe, mert új hazára volt szükségük, addig Botto, aki főként František Palacký és František Vítazoslav Sasinek kutatásaira támaszkodott, azt állította, hogy a magyarok a besenyők és a bolgárok elől menekültek a Kárpát-medencébe.

A kötetben a szerző arra is kitér, hogy a szlovák történetírást miért kezdte el a magyar honfoglalás érdekelni. Valószínű, hogy a szlovák historiográfia azért kezdett el a magyar honfoglalás eseményeivel foglalkozni, mert abban az időben zajlott le, amikor a Nagymorva Birodalom megszűnése a végéhez közeledett. A kötet kiválóan dolgozza fel, hogy a szlovák, illetve magyar történészek miként vélekedtek a honfoglalásról, valamint miért kezdett el a szlovák historiográfia a honfoglalás kérdéskörével foglalkozni.

A František Hrušovskýt tárgyaló fejezetben elsőként szintén az életrajzot ismerhetjük meg. 1903-ban született Dolné Lovčicében, majd tanulmányait Prágában, Krakkóban és a Komenský Egyetemen végezte. Tanulmányai alatt bekapcsolódott a diákéletbe, mégpedig a katolikus Szent Svorad kollégiumban. Tanított a Znióváraljai gimnáziumban, majd a Matica slovenskában a történeti évkönyv szerkesztőjeként működött. 1945 márciusában a szlovák állam volt parlamenti képviselőjeként jobbnak látta elhagyni az országot. Olaszországon keresztül 1947-ben pedig az USA-ban telepedett le, ahol előbb egy bencés gimnáziumban tanított, majd 1952-től a Clevelandi szlovák kutatóintézet igazgatójaként dolgozott 1956-ban bekövetkezett haláláig.

Václav Chaloupecký tanítványaként kezdte pályafutását, de nem tudott azonosulni cseh professzorának az egységes csehszlovák történelemről kialakított álláspontjával. A szlovák historiográfia katolikus szárnyának fő képviselőjeként a magyarok Kárpát-medencébe érkezéséről, azaz a honfoglalásról a két világháború közt több kiadásban és tankönyvként is megjelent *Slovenské dejiny* című munkájában fejtette ki nézeteit. Az összes többi szerzővel szemben Hrušovský Nagymorviát kizárólag szlovák államalakulatként értelmezte, s szerinte a morva fejedelmek valójában szlovák uralkodók voltak, hiszen a morva állam súlypontja mindig is a mai Szlovákia területével azonosítható. Elődeihez hasonlóan Hrušovský a Jozef Tiso-féle szlovák állam korabeli szóhasználatát vetíti vissza az ezer évvel korábbi állapotokra: „szlovák országról”, „Svätopluk vezérről” stb.

A magyarok Hrušovský szerint a Fekete tenger északi partvidékén éltek, mielőtt Svatopluk halála körüli időkből „elkezdtek betelepenni a Duna és a Tisza mentén található a termékeny síkságra”. Hrušovský azt feltételezte, hogy a magyarok a Duna-menti síkságot célozták meg egymást követő „invázióikkal”. Ezek

a támadások a Kárpát-medence északi részeit kitöltő Nagymoráviát is érintették. Szerinte a „leghatalmasabb szlovák király”, Szvatopluk képes volt ellenállni a magyarok összes támadásának és megvédte országát. A magyarok megérkezését azonban a 894 előtti évekre teszi. Az Árpád vezetése alatt a Duna-vidékre megérkező magyar törzseket elsőként nevezte „mongol-török nomádoknak”, ami a bizánci források kifejezéseinek helytelen fordítására vezethető vissza. (84–85. o.)

Hrušovský műveiben rendkívül negatívan viszonyul a magyar törzsek által képviselt kultúrához: „... a németek szövetségesei Szvatopluk ellen a vad és műveletlen magyarok lettek, akik pár évvel korábban átkeltek a Kárpátokon és sorra kezdték elfoglalni a termő síkságokat a Duna és a Tisza mentén”. (86. o.)

Feltételezése szerint a Nagymorávia lakossága azonos volt a korabeli szlováksággal. Ezért a magyarok hadjáratáról 902-ben úgy vélekedik, hogy Szlovákiára támadtak. II. Mojmírnak győzelemmel sikerült visszaverni a magyarok támadását. „II. Mojmír szlovák hadserege még néhány további harcban is győzni tudott a vad magyar horda fölött.” (85. o.)

A magymora állam bukásával Hrušovský szerint a szlovák nemzet elveszítette az önállóságát. Feltételezése szerint 906-ban Mojmír országa már nem volt önálló. „A szlovák ország nem lett azonnal a magyarok zsákmánya... Szlovákia csak függetlenségét veszítette el... A szlovákok elveszítették a függetlenségüket, de nem veszítették el az országukat... a Duna és a Tisza menti nyitott síkságokról folyamatosan visszavonultak északra, és letelepedtek Szlovákia hegyes részein, ahol nem fenyegette őket veszély...” Hrušovský nem feltételezi, hogy a magyarok azonnal elfoglalták volna az egész Nagymorávia területét. Sőt kizárja, hogy a magyarok a szlovákokra bármilyen hatással lettek volna: „... a szlovák nemzet, amely a szlovák hegységekben, a mély völgyekben és tágas medencéiben védte a maga nyelvét, ősi szokásait, a saját szláv természetét, nem keveredett el a többi nemzettel és nem adta át magát az idegen hatásnak”.

Hrušovský szerint a magyarok nomádok voltak, „kerülték a nehéz munkát, szórakoztak, nyers húst ettek, savanyú ló tejet ittak, borotválták a fejüket és a maradék hajukat befonták. Nagyon bátrak és meggondolatlanok voltak”. (87. o.) Azt feltételezi, hogy abban az időben, amikor a Kárpát-medencébe jöttek, a magyarok „nem voltak a munkához szokva, zsákmányokból éltek.” Hrušovský említést tesz a magyarok hadjáratairól, amelyeket rablással kötöttek össze. A Lech folyónál lezajlott harcok eseményeit a szlovákokra nézve nagy katasztrófaaként említi. Az augsburgi csata után a magyaroknak meg kellett változtatni az életmódjukat. „A kalandos harcosokból letelepedett pásztorok és földművesek lettek, akik a szláv szomszédjaiktól megtanulták a földművelést”. (86. o.) Műveiben gyakran találkozhatunk annak kifejtésével, hogy a magyarok átvették a kereszténység jellemzőit a szlovákoktól. Szerinte „Szlovákia területén még a magyarok hadjáratai alatt sem tűnt el teljesen az egyházi rend”. Kiemeli Nyitrát, amely szerinte „megmaradt a keresztény élet központjaként”. „Nyitrán Wiching halála után is megmaradt a püs-

pökség, és valószínűleg a Zobori kolostor is, melyben a legendák szerint Svätopluk király halt meg, minden vihart túlélt és a keresztény művelődés központja volt a 10. században.” „...Svatoopluk királyságának és a kereszténységnek az örökösei között tartozott a magyar állam is, ami a 10. század második felében kezd kialakulni azon a területen, ahol korábban Pribina és Kocel fejedelmek (Dunántúlon) és Svatoopluk király (Szlovákia területén) uralkodtak.” A szlávokon kívül a kereszténységet a bajor lelkészek is terjesztették. „De a kereszténység csak nehezen terjedt el a magyarok között, akik a természetüktől fogva nehezen tudtak alkalmazkodni a keresztény tanításhoz.”

A leírtak alapján Hrušovský magyar honfoglalásról alkotott képében dominálnak a negatív, konfliktusos elemek, de a kereszténység folytonosságának hangsúlyozásával, az északra visszavonult szlovákok túlélésének narratívájával tulajdonképpen a máig jelenlévő értelmezés alapjait rakta le.

Bauko János: *Bevezetés a szocioonomasztikába*. Oktatási segédlet. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara 2015, 170 p. ISBN 978-80-558-0806-2 /Europica Varietas 51./

Illés Attila

Bauko János a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara Magyar nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének oktatója. A Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen szerzett tanári oklevelet 1996-ban magyar nyelv és irodalom – szlovák nyelv és irodalom szakon, valamint 1999-ben egyetemi doktori oklevelet magyar nyelv és irodalom szakon. 2007-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsész tudományi Karán doktorált magyar nyelv-tudományból. 2009-től a Magyar Tudományos Akadémia külső köztestületi tagja, 2012-től a Szlovák Tudományos Akadémia Név-tani Bizottságának elnökségi tagja, 2014-től a *Név-tani Értesítő* szerkesztőbizottságának tagja. Fő kutatási területe a névtan, azon belül is elsősorban a szlovákiai magyarok névhasználatát érintő kérdésekkel foglalkozik.

A most szóban forgó kiadvány célja a társadalom és névhasználat kapcsolatrendszerének bemutatása. Tartalmilag négy jól elkülönülő részből áll. Az első, *Általános tudnivalók* című részben a szerző ismerteti az onomasztika helyét a tudományok rendszerében, a tulajdonnév fogalmát és funkcióját, a tulajdonnév és köznév közötti összefüggéseket, a névtani kutatások módszereit és forrásait, a tulajdonnevek rendszerét és a főbb névfajtákat.

A második részben (*A szocioonomasztika kutatási területei*) a szerző betekintést nyújt a szocioonomasztika kutatási területeibe. Részletesen elemzi és bemutatja a névpolitika, névtervezés, kisebbségi névhasználat, névváltoztatás, névkontaktológia, névdivat, névattitúd, a nyelvhasználat és az életkor, nemek, felekezetek, társadalmi rétegek, csoportok összefüggéseit a (szocio)omomasztikával. Mindezeket gazdag példaanyaggal szemlélteti, melyeket a szlovákiai magyarok névhasználatából vett.

A harmadik, *Magyar névtani kutatások Szlovákiában* című fejezetben a szlovákiai vonatkozású magyar névtani kutatások múltjával és jelenével ismerteti meg az olvasót a szerző. Külön foglalkozik a személynevek, a helynevek és az egyéb névfajták kutatásaival is. A *magyar névtani kutatások jövőbeli feladatai Szlovákiában* című alfejezetben Bauko János felvázolja a további névtani kutatások irányvonalait, melyek közül szerinte a „határon túli magyar névkutatások egyik feladata a névkontaktológiai jelenségek, a kisebbség–többség névhasználatában megfigyelhető eltérések, hasonlóságok, kontaktushatások feltárása” (141–142. oldal) lenne. Valamint még kiemeli a szlovákiai egyetemek szerepét is, az „egyetemen a névtan/onomasztika tantárgy oktatását, amelynek köszönhetően népszerűsíthetjük a névtudomány eredményeit, s a hallgatókat is bevonhatjuk a kutatói tevékenységbe” (143. oldal).

A kötetet gazdag, a téma iránt érdeklődőknek fontos forrásanyagul szolgáló névtani bibliográfia zárja. Végezetül Bauko János szavaival ajánlom a kiadványt, hiszen az egyetemi jegyzetként készült kiadványt az onomasztika tanegységet látogató hallgatók ugyanúgy hasznosítani tudják, ahogy haszonnal forgathatják a tulajdonnevek világa iránt érdeklődő szakmán kívüli olvasók is.

Turai Tünde–Mészáros Csaba szerk.: *Hármas határok néprajzi nézetben / An Ethnographic Perspective on Tri-Border Areas*. Budapest: MTA Néprajztudományi Intézet 2015, 218 p. ISBN 978-963-567-059-8

Klamár Zoltán

Bizonyos tekintetben rendhagyó fotóalbumot adott ki az MTA Néprajztudományi Intézete *Hármas határok néprajzi nézetben* címmel egy nagy volumenű, 2015-ben végződött kutatás lezárásaként. (A tanulmánykötet is készült és remélhetőleg még 2015 végig napvilágot lát.) A szerkesztők, Turai Tünde és Mészáros Csaba azt kérték a kutatásban résztvevőktől, hogy a terepen készült fényképeket ne csak a szokásos és szükséges rövid tájékoztató szöveggel lássák el, hanem, lehetőség szerint bővebben is értelmezzék azokat. No, de ne szaladjunk a rúd elé!

Ha felütjük a könyvet és megnézzük a tartalommutatót, akkor a következő tematikus egységekkel találkozunk: *Határjárók és határ mellett élők, Hármasság, Határforgalom, Gazdasági kapcsolatok, Kulturális emlékezet, Helynévmutató*.

A bevezető tanulmányt Turai Tünde jegyzi, itt foglalja össze, értelmezi a határ fogalmához, gyakorlatához kapcsolódó magyarországi és nemzetközi kutatások eredményeit. A határövezetben élő etnikumok határgyakorlatához kapcsolódó fogalmak között ilyeneket említ: szituációfüggő etnikai jellemzők; a határ, mint metafora; határok deterritorizálása; saját jelentéssel felruházott határ; az országhatár, mint kognitív kategória; globális és lokális találkozási pont; a határok mentális reprezentációja stb. Mindez azt is jelzi egyben, hogy a címmel ellentétben, nemcsak néprajzi a nézet, hanem kulturális- és vizuális antropológiai, megtűzdelve szociológiával is.

A tanulmányíró röviden áttekinti napjaink határhelyzetének eredőjét, tehát utalásszerűen ugyan, de Trianonig nyúl vissza, hogy felvázolja a 20. század folyamatosan változó határgyakorlatát egészen az EU-hoz történt csatlakozásig, illetve a belső határok légiessé válásáig. Ezek után tér rá az OTKA-kutatás ismertetésére, a kutatott terep jellemzőinek bemutatására. A délnyugati, északkeleti és délkeleti hármás határok térségében összetett, társadalmi, gazdasági kulturális elemekből építkező, hosszú távú, résztvevő megfigyelésre és kérdőíves vizsgálatra támaszkodó kutatómunka folyt.

A határ átjárhatóságával kapcsolatban Turai az alábbi megállapításokat teszi: a legzártabb az osztrák-magyar határ volt, majd a jugoszláv magyar – e két határszakaszt elsősorban a magyar határőrizeti szervek őrizték nagy szigorral –, míg a román és szovjet, majd ukrán határszakaszt pedig a románok és a szovjetek, napjainkban pedig az ukránok. A délnyugati térségben, a vizsgálat idejére a helyzet gyökeresen megváltozott és az osztrák–szlovén–magyar határ teljesen nyitottá vált. Az már nem a szerző hibája, hogy a politikai események – 2015-ben zárta le kéziratát és ekkor jelent meg a könyv is! – felülírták már e megállapítását. Nem kívánunk a migrációs válsággal foglalkozni, hiszen az nem jelen ismertetésünk tárgya, de tény, hogy újabb határzárak épülnek, melyek mentén átrendeződhet a kapcsolatháló.

Visszatérve Turai tanulmányában foglaltakhoz, a szerző megállapítja, hogy a román–magyar határszakasz jóval átjárhatóbb lett, noha még mindig van határforgalmi ellenőrzés. A régi határgyakorlat az ukrán–román–magyar határszakaszon maradt meg. Másként alakult a helyzet a magyar–román–szerb határszakaszon. Mint írja, Jugoszlávia szétesése, majd az embargó bevezetése és a nemzeti vízum megjelenése után a személyi okmányokkal történő határátlépés változtatta meg többszörösen a határátlépési gyakorlatot. A kereskedés, ügyeskedés, „svercelés” után/közben a kivándorlás, áttelepedés színezte tovább a határgyakorlatot.

A határok átjárhatósága adott esetben újabb, szuburbanizált térséget eredményezett: Szatmárnémetiből magyarországi falvakba költözők hoztak létre szerves, egzisztenciális, határon átnyúló kötődést. Vagy a messzi nagyvárosok, Arad és Temesvár helyett a határövezet lakossága inkább határon átnyúló, Szeged és Makó irányába mutató gazdasági-kulturális kapcsolathálót alakított ki. Hasonló helyzet jött létre Észak-Bácska határ menti települései és Szeged, Mórahalom között.

Az osztrák–szlovén–magyar térségben élők is a kölcsönös előnyök mentén szervezik életüket, mint Turai megjegyzi, a magyarok főként bevásárlás és munkavállalás céljából keresik az osztrák kapcsolatokat, az osztrákok a magyar szolgáltatásokat részesítik előnyben, míg a szlovének főként a kulturális kapcsolatok miatt jönnek Magyarországra, az osztrák oldalon a munkavállalás miatt vannak jelen.

Ezek után részletesebben áttekinti a határ menti gazdasági kapcsolatokat alakulását. Megállapítja, hogy a peremhelyzet lehet hátrány és előny egyaránt, attól függően, hogy az ott élők milyen tartalommal tudják megtölteni kapcsolataikat. Maguk a kapcsolódási pontok lehetnek formálisak és informálisak, mindezekben az egyének, önkormányzatok, gazdasági szervezetek komolyabb anyagi haszonnal kecsegtető, határokon átívelő fejlesztéseket valósítanak meg. Ezek a fejlesztések, mint írja, transznacionális jellegűek, részben lokális, részben európai szintű érdekeltségűek, hiszen többnyire EU-s pénzekből (is) valósulnak meg. Ebből a kapcsolatrendszerből a dél-nyugati határövezetben profitálnak a régióban élők a legtöbbit. Ahogy távolodunk a nyugati határtól, Turai szerint egyre inkább a feketekereskedelem kerül előtérbe az észak-keleti és a dél-keleti határ menti régióban. Megállapítása szerint, a kutatómunka során az derült ki, hogy a hármashatáros térségében a gazdasági jellegű kapcsolatokban ritkán kerül sor háromoldalú együttműködésre. Azok is rövid ideig tartó, európai uniós támogatáshoz köthetőek.

Egy újabb alfejezetben foglalja össze az emlékezőpolitika és az etnikai identitás térségbeli gyakorlatát és ismérveit. A kutatómunka során felvetődő kérdések: milyen diskurzusokat generál a határhelyzet, mit jelent a határhelyzet a térségben élők közösségi életében, milyen emlékezőpolitika jön létre, milyen érdekeltségek mentén szerveződik a kulturális emlékezet? Kiemeli, hogy a szocializmus alatt a határra vonatkozó emlékezőpolitikát a kollektív felejtés szabályozta, a határértelmezések a privát szférában, az ellenzéki szubkultúrákban, vallási közösségekben bukkantak fel. Ennek a hagyománynak az átstrukturálódása a kibontakozó polgári demokráciákban ment végbe. Kitér a hármashatáros térségében álló határjelekre, melyek köré manapság ünnepek, találkozók szerveződnek.

Végül, igen szűkszavúan az album céljáról is olvashat az érdeklődő. Mint írja: „E vizuális anyagot tartalmazó kötettel arra vállalkozott a kutatócsoport, hogy a határ-helyzetről vizuálanropológiai értelmezést nyújtson az olvasó számára.” A bevezető után következik az értelmezett fotók albuma. A mindennapok gyakorlatának példái láthatók a fotókon, amit a kutatási eredményeken alapuló, helyi példát felvonultató szöveges értelmezések tesznek teljessé. A térobjektumok mellett a kereskedelem, vendéglátóipar, egészségügy, oktatás, vallás, a határforgalom és határőrizet, kulturális események, kulturális emlékezet képileg rögzített és szövegesen értelmezett példái láthatók, olvashatók. A kötet főszerzője bilingvis, magyar–angol, de a fotók alapinformációi német, szlovén, szerb, román, ukrán és természetesen magyar nyelven is olvashatók. A szerzők: Apjok Vivien, Bednárík János, Borbély Sándor, Klamár Zoltán, Mészáros Csaba, Mód László, Szilágyi Levente, Turai Tünde.

Beszámoló az anyanyelvi és idegen nyelvi oktatásról, valamint a tankönyvekkel kapcsolatos kutatásokkal foglalkozó szekció munkájáról

2015. szeptember 16–17-án rendezte meg a Selye János Egyetem hagyományos nemzetközi konferenciáját „*Innováció és kreativitás az oktatásban és a tudományban*” címmel. A konferencián több szekcióban folytak az előadások hazai és külföldi oktatók és kutatók részvételével. A Tanárképző Karon működő Variológiai kutatócsoport önálló szekcióban szerepelt a konferencián. A csoport, folytatva a 2010-ben megkezdett tankönyvkutató munkáját, amelyet korábban nemzetközi szimpóziumokon tartott előadásokkal reprezentált, ebben az évben a nemzetközi konferencia külön szekciójában tartott előadásokkal mutatkozott be. A szekció címe: „A modern (anya-, másod- és idegen) nyelvi nevelés tantervei és tankönyvei – egynyelvű és többnyelvű környezetben.” A szekcióban a kutatócsoport tagjai (Lőrincz Julianna, Lőrincz Gábor, Takács Edit, Simon Szabolcs) előadásai mellett hazai, csehországi és magyarországi kutatók előadásai hangzottak el. A továbbiakban ismertetjük az előadások rövid tartalmát.

Takács Edit (OFI, Budapest) előadásában arra a kérdésre kereste a választ, hogy „Miért nem elég eredményes a tankönyvi szövegek vizsgálata?” A szerző felhívta a figyelmet a tankönyvelemzéssel foglalkozó publikációk alacsony számára. Bemutatta a különböző tankönyvelemzési modelleket, amelyek közül Takács Etel könyve a *funkcionalitást*, Petőfi S. János és Benkes Zsuzsa közös könyve a *kommunikáció jellegét*, Dárdai Ágnesé pedig a *fogalom- és produktum-orientált megközelítésmódot* veszi alapul. Ezt követően a Balázs Géza és Benkes Zsuzsa által írt *Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 9–12. évfolyama számára* című tankönyvcsalád egyik könyvének egy fejezetét vizsgálta a fent említett modellek elvei alapján. Az előadásból kiderült, hogy egy olyan komplex sorozatról van szó, amely több területen is sokoldalúan felhasználható, ugyanis a benne található szövegek „tudatosan többfunkciójúak”. A szerző végül megállapította, hogy a tankönyvek komplexitásuknál és sokszínűségüknekél fogva egyik szóban forgó modell kritériumrendszerével sem mérhetők a teljesség igényével.

Hulyák-Tomesz Tímea (EKF, Eger) előadásának címe: *Kommunikációs készségfejlesztés az anyanyelvórákon. Tankönyvek és lehetőségek*. A szerző a magyarországi kommunikációoktatásra tett rövid kitekintés után a kommunikáció tantárgy helyzetét vizsgálta a közoktatásban, a tankönyvekben, majd kitért a szlovákiai magyar anyanyelv-tankönyvek kommunikáció anyagára is. A szerző-

nek az előadása végén tett egyik legfontosabb megállapítása: „A kommunikáció az oktatás menetében célként és eszközként is meg kell, hogy jelenjen. Az anyanyelvi órákon tehát a legfontosabb cél az, hogy a kommunikációs tevékenységek során a tanulók képessé váljanak információk megértésére, felhasználására.”

Lőrincz Bitterová Denisa (PhD-hallgató, EKF, Eger) előadásának címe *Az egynyelvű és többnyelvű környezetben tanuló diákok teljesítménye az írásbeli érettségien*. A szerző azt vizsgálta, hogy a 2015-ös angol nyelvű állami monitorizálásokon elért eredmények hogyan oszlanak meg iskolatípusok szerint, illetve hogy van-e különbség az egynyelvű (szlovák) és a kétnyelvű (szlovákiai magyar) környezetben tanuló diákok teljesítménye között. Bemutatta a NÚCEM-ot (Národný ústav certifikovaných meraní vzdelávania), az Iskolaügyi Minisztérium által működtetett szervezetet, amely 2008. szeptember 1-jén egy új oktatási rendszer keretében, az új oktatási törvénynek köszönhetően jött létre. Ez a portál készíti elő az ún. *monitorteszteket*, amelyek segítségével méri és értékeli az érettségizők teljesítményét. A szervezet továbbá általános iskolai és nemzetközi méréseket is végez. A szerző kutatásában felhasználta a portál anyagát, a felméréseikben található adatokat. Jellemezte a kommunikatív nyelvtanítást, illetve az idegennyelv-órán történő készségfejlesztést is, majd bemutatta a felmérés során kapott eredményeket, melyeket ábrák segítségével szemléltetett. A kétnyelvű környezetnek az idegennyelv-tanulásra tett hatását elemezve összegzőként leszögezte, hogy ha lehetőség nyílna hozzáférni az egyes készségek kapcsán elért eredmények részletes adataihoz is, érdemes lenne megvizsgálni, hogy melyik nyelvi környezet melyik készség fejlesztését segíti jobban. Ehhez azonban nemcsak a monitorteszteket, hanem az írásbeli fogalmazásokat és a szóbeli érettségi eredményeit is elemezni kellene. A készségek kapcsán az is további vizsgálat tárgyát képezhetné, hogy az egyes idegen nyelvek tanítása során hogyan teljesülnek a kommunikatív nyelvtanítás alapkövetelményei.

Lőrincz Julianna (SJE, Komárom) előadásában a beszéd-készség fejlesztés legfontosabb feladataival foglalkozott. Előadásának címe: *A beszéd-készség fejlesztése a középiskolai retorikai és stilisztikai tananyag tükrében*. A szerző az anyanyelvi kommunikációs kompetenciához tartozó beszéd-készség fejlesztésének lehetőségeit vizsgálta a szlovákiai magyar anyanyelvtankönyvek retorikai és stilisztikai elméleti anyagaiban, valamint a tankönyvi feladatokban és gyakorlatokban az érvényben lévő tantervi követelményekkel összhangban. Hangsúlyozta, hogy a beszéd-készség-fejlesztés az alapiskolák 1–4. évfolyamában megfelelően működik, azonban a felsőbb évfolyamokban már változó a helyzet, ugyanis a gyakorlatban kevés szerepet kap ennek a kompetenciának a fejlesztése. Vizsgálatának alapját az alapiskola 9., a középiskola 1., 2. osztályos retorika és a 4. osztályos stilisztika tankönyv anyagai képezték. A szerző összegzésében megállapította, hogy a tanulók beszéd-készségének és komplex anyanyelvi kompetenciájának fejlesztéséhez a retorikai illetve stilisztikai gyakorlatok egyaránt hozzájárulnak. Azonban a gimnáziumok 1–4. osztályában a magyar

nyelv és irodalom nagyon kevés heti órászámmal rendelkezik, így többnyire a magyartanárok felkészültsége, kreativitása, ügyszeretete határozza meg, hogy mennyire tartják fontosnak a szóbeli kommunikációt, valamint a tanulók beszédkultúrájának figyelemmel kísérését és fejlesztését.

Lőrincz Gábor (EKF, Eger) tanulmányában egy magyarországi, egy ukrainai és egy szlovákiai 5. osztályos tankönyv jelentéstani fejezetét hasonlította össze, illetve mutatta be. A vizsgált tankönyveket tankönyvvariánsoknak tekinti, mivel azok ugyanazon korosztály számára és csaknem ugyanabban az időben íródtak. Megállapította, hogy a szinonímiával, antonímiával, homonímiával és poliszémiával kapcsolatos anyagrészek mindhárom tankönyvben – a tantervi előírásoknak megfelelően – következetesen vannak felépítve, a paronímiára és az egyes jelentésdefiníciókra vonatkozó ismeretanyag azonban eltéréseket, helyenként pontatlanságokat mutat. A szerző a későbbiekben szeretné megvizsgálni a jelentéstani fejezetek további egységeit (hangutánzó és hangulatfestő szavak, állandósult szókapcsolatok) is, azok azonosságaira és eltéréseire fókuszálva.

Simon Szabolcs (SJE, Komárom) a magyar nyelv szlovákiai változatában előforduló kontaktusváltozók státuszát vizsgálta. A kérdőíves módszerrel megvalósult felmérésben nyolcvan felsőfokú végzettséggel rendelkező magyar anyanyelvű személy adatai bizonyultak használhatónak. A szerző szemléletesen, statisztikai mutatókkal és táblázatokkal szemléltetve mutatta be a többség által elutasított, az ambivalens és az elfogadott szavak, illetve kifejezések csoportját és egyes típusait. Míg a helytelenített szavak és kifejezések listáját főként idegen eredetű szavak és kifejezések alkotják, addig az elfogadott szavak és kifejezések között természetesen a magyar eredetű szavak és kifejezések vannak többségben. Az ambivalens csoportban megosztva találunk idegen és magyar eredetű, valamint hibrid szavakat és kifejezéseket. A szerző röviden összevetette a 2015-ös és az 1997-es kutatás eredményeit, majd megállapította, hogy a szlovákiai magyar értelmiségiek *„egyre inkább tudatában vannak a szlovákiai magyar standard és a magyarországi magyar standard különbségeinek”*. A szerző végezetül felhívta a pedagógusok illetve a diákok figyelmét az adott beszédhelyzetnek megfelelő tudatos nyelvváltozat-választásra.

Hiznyai Tóth Ildikó (Comenius Egyetem, Pozsony) előadása a levéltáros oktatók magyartanításának gyakorlati aspektusairól szólt. A szlovák anyanyelvű levéltár szakos hallgatók egyetemi tanulmányaik és kutatásaik során különböző nyelvű szövegekkel találkoznak. A szerző dolgozatában e hallgatók magyar nyelvi képzettségét mutatta be a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán. Elmondta, hogy a képzés hossza hat félév, szemeszterenként húsz tanóra. A szerző az elmúlt évtizedekre nézve két nagyon fontos problémát emelt ki: a szakirány kívánalmainak megfelelő metodika és a minőségi oktatási segédanyag hiányát. A megoldást egy, a szerző által bemutatott interkulturális szemléletű és kommunikáció központú új magyarnyelvkönyv és szöveggyűjtemény

jelentheti: *Učebnica a čítanka pre poslucháčov archívnickva a pomocných vied historických (Tankönyv és olvasókönyv a levéltáros és történelmi segédtudományokat hallgatók számára).*

A konferencia első napjának utolsó három előadása angol nyelven hangzott el, melyek közül Puskás Andrea (SJE) *Choosing a coursebook for the English language classroom (Tankönyv-választás egy angol tannyelvű osztály számára)* című előadása volt. A szerző a már a címben is szereplő tankönyv-választásra fókuszál. Fontosnak tartja elemezni a témát, különösen napjainkban, amikor is a virágzó tankönyvpiac napról napra kínálja a jobbnál jobb és egyre megfelelőbb tankönyveket a célcsoportok számára. A tankönyvek kiválasztásakor a szerző vizsgálta azok elméleti és gyakorlati hasznosíthatóságát, illetve kiemelte előnyeiket és hátrányaikat. Véleménye szerint a tankönyvek elengedhetetlen feladata, hogy a diákokat motiválja és igényeiknek is megfeleljen.

Polcz Károly (BGF, Budapest) *Terminological Competence in ESP, a course in English for Marketing and Promotion (Szaknyelvi terminológiai kompetenciák, angol nyelvtanfolyam a marketinget és a promóciós menedzsmentet tanulók számára)* címmel tartott előadást. A szerző dolgozatában hangsúlyozta, hogy a szakmai kommunikáció során a szakterminológia ismerete, megértése és használata az egyik legfontosabb szerepet játssza. Az ún. ESP (*szaknyelvet tanuló*; a szerző terminusa) diákok a terminológia kontrasztív tanulmányozása során gyakran szembesülnek azzal a problémával, hogy míg az angol terminológia az adott szakterületen többnyire egységes és standardizált, addig az angol-magyar szótárak, a magyar szerzők, lektorok és fordítók hajlanak arra, hogy különböző kifejezéseket használjanak ugyanarra a fogalomra, ami terminológiai zavarhoz vezethet. Ezért rendkívül fontos az ESP osztályokban a diákok szaknyelvi szókinccsének növelése, hiszen ez a kommunikatív kompetencia egyik összetevőjeként tartható számon. A szerző amellet érvel, hogy a terminológiai kompetencia integrálása a kommunikatív kompetencia modellbe (Canale 1983) alapvető fontossággal bír. Polcz Károly ezt követően bemutatta a Budapesti Gazdasági Főiskola MSc diákjai számára oktatott angol-magyar kontrasztív marketing terminológiát. Végül megkísérelte a szaknyelvet tanuló diákok terminológiai kompetenciájának megfogalmazását.

Kiss Katalin (BGF, Budapest) előadásának címe *The role of evaluative morphology in language acquisition Cross-linguistic evidence (Az értékelő morfológia szerepe a nyelvészet segítségével történő nyelvelsajátításban).* A szerző, ahogyan az előadásának címe is mutatja, kiemeli az evaluatív morfológia szerepét a nyelvelsajátítási folyamatban. A nyelvészeti határtudományok bizonyítékaira támaszkodva elsődleges célul az értékelő morfológia szemantikájának analízisét emeli ki: azokat a jellemző lényegi tulajdonságokat, melyek a magyar, angol és orosz nyelvben egyaránt megtalálhatóak, beleértve a magyarzatokat is. Pontosabban azt, hogyan tudnánk a legpontosabban definiálni az evaluatív morfológia fogalmát. Kiss Katalin ugyanakkor azokat az értékelő toldalékokat is elemezte, melyek az említett három nyelvben a rövidítések kifejezésére használatosak. Az értékelő toldalékok és szabályok teszik többek között lehetővé

a nyelv számára, hogy gazdaságosan rendeljen értelmet a szóhoz, illetve ezek gazdagítják az egyén szókincsét is, és hozzájárulnak a nyelvelsajátításhoz. Végül a szerző összefoglalta azokat a tényezőket, melyek fontosak a nyelvek elsajátítása során.

Döményová Andrea és Halászová Anita (Állami Pedagógiai Intézet, Pozsony) a szlovák nyelv és szlovák irodalom oktatásához szükséges pedagógiai dokumentumok és segédanyagok tervezését, illetve azok előkészítését mutatták be a magyar tannyelvű általános iskolákban. A szerzőpáros bevezetőjében röviden felvázolta a szlovák nyelv státuszát a szlovákiai magyar tannyelvű általános iskolákban. Az Állami Pedagógiai Intézet 2011-től folyamatosan vizsgálja a szlovák nyelv oktatásának minőségét a magyar tannyelvű általános és középiskolákban. Döményová Andrea és Halászová Anita egy 2012–2013-as kérdőíves felmérés néhány eredményét elemezte. Az információk statisztikai feldolgozását jól átlátható diagramok szemléltették. A szlovák nyelv és szlovák irodalom oktatásának minőségét vizsgáló kérdőívet összesen 237 magyar tannyelvű általános vagy középiskolában szlovák nyelvet és szlovák irodalmat oktató pedagógus töltötte ki. A válaszokból kiderül, hogy a pedagógusok jelentős része nem veszi tudomásul az Állami Oktatási Program jelentőségét, az oktatásra való felkészülés során pedig mellőzi az új tankönyvek és interaktív segédanyagok használatát. Ennek egyik legfőbb oka az iskolák alacsony költségvetése, amely sokszor nem teszi lehetővé a szükséges tankönyvek és munkafüzetek beszerzését. A pedagógusok meghatározó része nem tulajdonít jelentőséget a tanórákra való írásbeli felkészülésnek. A diákok szlovák nyelv iránti érdeklődését a pedagógusok általában kielégítőnek tartják, ugyanakkor nagyon keveset tesznek azért, hogy az oktatás élményközpontúvá váljék. A legtöbben beismerik, hogy a tanár személye és oktatási módszere befolyásolja a leginkább a diákok adott tantárgyhoz való hozzáállását. A szerzők hangsúlyozták továbbá az iskolán kívüli szlovák nyelvű kulturális tevékenységek – szakkörök, kirándulások, exkurziók, versenyek, gyermek- és ifjúsági táborok stb. – fontosságát.

Benčatová Ľudmila (Állami Pedagógiai Intézet, Pozsony) a szlovákiai magyar nemzetiségű tanulók szlovák nyelvhez fűződő viszonyát vizsgálja különböző aspektusok alapján. A szlovák másod- vagy idegen nyelvi státuszban való fel-tüntetésének, illetve kezelésének kérdését a magyar tannyelvű iskolákban nem tartja lényegesnek, helyette a szóbeli kommunikációs készségek fejlesztésének fontosságát hangsúlyozza. A diákok jelentős része magyar többségű közegből érkezik, a hétköznapi érintkezés során pedig ritkán vagy egyáltalán nem használja az államnyelvet. A szerző úgy véli, az oktató személyétől és hozzáállásától függ majd, hogy a diák pozitívan áll-e a szlovák nyelv elsajátításához. Felveti az alternatív tankönyvek és különböző segédanyagok használatának lehetőségét, a jelenleg jóváhagyott tankönyvek ugyanis nem egyformán használhatók az egyes, nyelvtudás alapján elkülönülő célcsoportokon belül. Az elméleti ismeretek valós élethelyzetekbe ágyazottságát, alternatív megoldásként pedig szlovák nyelvű kulturális események – színház, mozi vagy koncert – látogatását javasolja.

Mandelíková Lenka (Trenčianska Univerzita) Martin Rázusnak, a szlovák irodalom jeles költőjének és prózaírójának esszéíró munkásságát vizsgálta. A szerző leszögezte, hogy Rázus műveiben az alapvető társadalmi problémákra helyezi a hangsúlyt. Párbeszédeit lényegében monológokként is felfoghatjuk, az író gondolataira, illetve kérdéseire ugyanis nem kapunk választ a másik, sok esetben fiktív féltől. Rázus *Argumenty* (Érvek) című esszégyűjteményében a „kis szlovák nemzet” kulturális értékeit méltatja. Mandelíková ezen esszéket a kultúrpolitikai esszék csoportjába sorolja. A szerző ezt követően definiálja az esszé mint műfaj fogalmát, majd a szövegkohéziót, a szövegközi és szövegen kívüli kapcsolódás lehetőségeit vizsgálja a szövegszerűség nyelvtani aspektusából. Az általános nyelvi konnektorok két típusával, a lexikális és grammatikai konnektorokkal foglalkozik. A dolgozat központi részében az anaforikus, ismétléses konnektorokra összpontosít, melyek explicit és implicit módon egyaránt kifejezhetőek. Az explicit és implicit viszonyok különböző fajait és alfajait mutatja be a szerző, rávilágítva arra, hogy az explicitás legmagasabb foka a szó szerinti, a legalacsonyabb pedig a grammatikai morféma ismétlésénél figyelhető meg. A konnexió erejének foka szerint a lexikális konnektorok kapcsolódása gyengébb, a grammatikai konnektoroké pedig erősebb.

Šenkár Patrik (SJE, Komárom) Ivan Miroslav Ambruš romániai szlovák költő költészetével foglalkozott *Nevykriknuté zátišia lásky, anjelské úsmevy a rany poézii I. M. Ambruša po miléniu* című dolgozatában. A szerző Ivan Miroslav Ambruš 2000 és 2015 közötti poétikáját elemezte. Elsősorban költői gyűjteményét vizsgálta, részletesebben a megjelölt időszakban használt szubjektív-objektív értelmezési módszerét, melyen az ezredforduló utáni időszakban kiadott verseskötetei alapszanak. Az előadó kiemelte Ambruš költészetének jellemző tematikai rétegződését, indítékainak (irodalmi-elméleti) szerepét, melynek köszönhetően ő lett a mai Románia területén élő egyik legkiemelkedőbb szlovák költő. A dolgozat alapját a rendelkezésre álló elméleti reflexiók és felfedezett irodalmi és kulturális tanulmányok alkotják.

A szekció előadásainak mindegyike érdekes és színvonalas volt. Az előadásokat követő vita kapcsán levont következtetések és feladatmegjelölések arra inspirálják az előadókat és a hallgatóságot is, hogy jövőre is részt vegyenek az anyanyelvi és idegen nyelvi képzés tankönyveit, tananyagait, oktatási segédleteit és programjait bemutató konferencián.

A konferencián a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék tankönyvkutatással foglalkozó Variológiai kutatócsoportjának tagjai megállapodtak abban, hogy 2016 áprilisában megrendezik a kutatómunkájuk újabb eredményeit bemutató 6. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumot, amelyre szeretettel várják a hazai és a külföldi kutatókat is.

Némety Alexandra–Istók Béla

„Tudomány Hete”, avagy betekintés egy szimpóziumba

(Komárom, 2015. november 10.)

A Selye János Egyetem Tanárképző Kara Óvó- és Tanítóképző Tanszéke 2015. november 10-én tudományos szimpóziumot és kiállítást szervezett a Tudomány Hete alkalmából. A szimpózium és az ott elhangzott előadások mindegyike egyedi volt a maga nemében, viszont az összefüggés a „kreativitás” értelmezésében, kihasználásában, meglétében, pedagógiai megközelítésében és előnyeinek kihangsúlyozásában volt kimutatható. Erre utalt a szimpózium címe is: *A kreativitás azonosítása és fejlesztése.*

A szimpózium bevezető előadója Vass Vilmos volt „A kreativitás pedagógiai megközelítései – A 4C titka” című előadásával. Előadásában elemezte a kreativitás pedagógiai megközelítéseit, s betekintést nyújtott Kaufman és Beghetto Négy C modelljébe is. Előadásának mottójaként Csépe Valéria gondolatát választotta: „A világ újra felfedezte a kreativitást.” A kreativitás megjelenését és megközelítéseit több szempontból (pszichometriai, kognitív pszichológiai, szociokulturális) közelítette meg. Az előadás lényegi gondolata és összegzése valójában az, hogy a kreativitás pedagógiájában jelentős szerepet játszik az eredetiség és a fluencia fejlesztése, ám a teljes személyiségfejlesztés érdekében a kreatív tudástranszfer és a kiemelkedő alkotói folyamat erősítése komoly kihívás mind a kutatók, mind a gyakorlat számára.

A második előadóként Borbély Diana mutatkozott be, aki pedagógiai-gyakorlati tapasztalatiból kiindulva a vizuális képességek formálása kapcsán felmerülő jelenségről, a sémakövetésről beszélt. Előadásának célja volt rámutatni a kreativitás fejlesztésének szükségességére és lehetőségeire az óvodában. Kihangsúlyozta, hogy a pedagógus feladata, hogy a gyermektől nem egy sablonos, megadott vizuális kifejezőmódot várjon el, hanem segítse őt a kreatív szemléletre és vizuális kifejezőmódra, s kellően alapozza meg fejlődését és intellektuális látását. Alkalmazzanak alkotó jellegű esztétikai játékokat, amelyek egyéni módszertani megoldások és stratégiák segítségével ösztönzik a gyermeket az alkotásra és önkifejezésre a belső motiváció és élmény alapján.

Harmadik előadóként Szabó Edit vázolta fel a kreativitás azonosításának és fejlesztésének lehetőségeit az óvodai nevelő-oktató folyamatban. Bemutatta a Naturbild EU COMENIUS kutatási projektumot, amely az Európai Unió „Élethosszig tartó tanulás” programjának keretében 2008–2011 között valósult meg, s amelynek az egyik fő célja a gyermekek kreativitásának fejlesztése volt a „Víz” és a „Levegő” nevelő-oktató projekteken belül. Élményszerűen vázolta fel a Szenczi Molnár Albert Óvoda 5–6 éves korcsoportjában végzett kutatás megvalósítását és eredményeit, illetve a fejlesztőprogram stratégiáit és az óvodai kreativitás fejlesztésének lehetőségeit. Mindezt képdokumentumokkal támasztotta alá. A megvalósult projektum mintáját követően javaslatot tett arra is, miként lehet hasonló projektumokat és ötleteket megvalósítani az óvoda-

pedagógus hallgatók körében, hogy fejlődjön mind az ő, mind pedig a rájuk bízott gyermekek kreativitása. Az előadást követően érdekes szakmai beszélgetés kerekedett, amelybe bekapcsolódtak a kollégák, a hallgatók és a gyakorló intézmények képviselői is.

Szabó Edit előadás közben (Marosi Martina felv., 2015)

A szimpózium következő előadója Dolezsa Zsuzsanna harmadéves hallgató volt, aki idén szeptemberben képviselte egyetemünket és Szlovákiát a kínai Word Leisure Games (Rekreációs Világjátékok) elnevezésű Ifjúsági Világtalálkózón. Az élménybeszámoló során a hallgatóság megismerhette ennek a rendezvénynek a menetét, a sok fénykép pedig segített betekintést nyújtani a helyi szokásokba, a Világtalálkozó rendezvényeibe, s emellett sok-sok érdekességet is megtudhatott a hallgatóság.

A kreativitás fejlesztése nemcsak az óvodai nevelésben, de az iskolai nevelő-oktató munkában is egyaránt fontos. Orsovics Yvette a zeneinevelés-órák kapcsán fejtette ki a kreatív lehetőségek tárházát. Előadásában érintette a tanórán megjelenő tevékenységformákat (énekes, hangszeres, zenés-mozgásos, dramatikus, írás-olvasás, zenehallgatás), amelyek közül az éneklésnek, a ritmus-készség-fejlesztésének és az írás-olvasás elsajátításának kreatív lehetőségeit vázolta fel különféle játékos megoldásokkal és példákkal. Az összegyűjtött és prezentált gyakorlatok mellett bemutatásra kerültek egyszerű segédeszközök, különféle zenei játékok, illetve egy zenei alapismeretekre és azok elsajátítására készült társasjáték is.

A szimpózium következő előadójaként Halász Anita a szlovák nyelv és szlovák irodalom tantárgy oktatásának módszertani megközelítését vázolta fel. Előadásának bevezetőjében összegezte a tantárgy oktatásának nehézségeit és lehetőségeit, illetve bemutatta az alsó tagozatos Ypsilon tankönyvcsaláddhoz kifejlesztett nyomtatott, elektronikus és interaktív taneszközök (képcsomagok,

fali táblák, lapozó könyvek, memóriajátékok, hangfelvételek, hangos képek, interaktív munkáltató könyv) felhasználási lehetőségeit a tanórák színvonala-sabbá és ötletesebbé tétele szempontjából. Kiragadott példákon és konkrét kommunikációs témakörökön keresztül illusztrálta, milyen lehetőségei vannak a pedagógusnak arra, hogy a magyar anyanyelvű gyermekek számára a magyar tannyelvű alapiskolák alsó tagozatán miként lehetne élményszerűbbé varázsolni a szlovák nyelv oktatását. Az előadás végén kialakult beszélgetés ékes bizonyítéka volt annak, hogy a hallgatóság értékesnek találta ezeket a kifejlesztett és megalkotott segédanyagokat, illetve egyetértettek abban is, hogy ezek az eszközök nemcsak az iskolai, hanem az óvodai oktatásban is megállnák a helyüket, vagy épp lehetőséget nyújtanának a gyermekek számára az otthoni felkészülésben egyaránt.

Ledneczka Gyöngyi, a pozsonyi Állami Pedagógiai Intézet munkatársa is csatlakozott a szimpózium előadóihoz, érintve a magyar tannyelvű alapiskolák alsó tagozatán a magyar nyelv és irodalom tantárgyat, annak struktúráját, tananyagtartalmát, valamint cél- és követelményrendszerét. Szó volt arról, hogy a tartalmak és tevékenységek tervezésénél fontos szempont az integráció. A tantárgy egyes részterületei egymást kiegészítik, egymásra épülnek, ezért az anyanyelvi órákon a domináns tevékenységek mellett a többi tevékenység is szerepet kap, így fejleszhető egységbe az anyanyelv funkcionális elsajátítása. Kihangsúlyozta az anyanyelvi kultúra és az irodalmi műveltség megalapozását, a változatos tevékenységek fontosságát, és azt, hogy az oktatás sikerét milyen jelentős mértékben befolyásolja a pedagógus személyisége, kreativitása és módszertani kultúrája.

A közönség egy része (Marosi Martina felv., 2015)

Utolsó eladóként Dömény Andrea, szintén az Állami Pedagógiai Intézet munkatársa mutatkozott be. Előadásában részletesen mutatta be a szlovák nyelv és irodalom tantárgyat, annak helyzetét, követelményeit, feladatait és egyéb lehetőségeit a jelenleg érvényben lévő Állami Művelődési Program fényében. Felhívta a figyelmet arra, hogy a tanítási órákon az élőbeszédre, a kommunikációs készség fejlesztésére kell helyezni a hangsúlyt. Fontos, hogy a pedagógus milyen módszereket alkalmaz, s nem mindegy az sem, hogy a gyermek milyen nyelvi környezetben él. Hangsúlyozta, hogy milyen fontos a tervezés, a fokozatosság, a következetesség és a kreativitás a pedagógus részéről a kiváló eredmények elérése érdekében. Az előadás végén megállapításra került, hogy a téma részletes boncolgatása sokkal több időt igényelne. Szó esett arról is, hogy a pedagógusoknak lehetőségük van részt venni különféle továbbképzéseken, hiszen a Metodikai Módszertani Központ és a SZMPSZ is kínál akkreditált képzéseket az alsó tagozatos és a szlovák szakos pedagógusok számára.

Az előadássorozathoz kapcsolódott egy kiállítás is „Diákkézzel” címmel, melyen diákjaink munkáiból kaphattak ízelítőt az érdeklődők.

Orsovics Yvette

A jogtudatosság, mint az egészséges életmód része

(Komárom, 2015. november 23–24.)

A SJE Tanárképző Kara Neveléstudományi Tanszéke és Biológia Tanszéke 2015. november 23–24-én nemzetközi tudományos szimpóziumot szervezett „A jogtudatosság, mint az egészséges életmód része” címmel. A szimpóziumot a Szlovák Köztársaság Kormányhivatalának támogatásával a Nemzeti Kisebbségek Kultúrája 2015 program keretében, (KNM-1129/2015/2.2, 605/2015) valósíthatuk meg.

Az idei szimpózium az előző három tudományos szimpóziumnak a folytatásaként lett megrendezve. Az idén a szervezők a jogtudatosság problémakörét járták körül.

A téma aktualitását az adta, hogy az egészséges életmódhoz szükségünk van a tudomány legújabb eredményeire, amelyeket a lehető leggyorsabban alkalmaznunk kellene a pedagógiai gyakorlatban is. A komplex holisztikus világszemléletnek illetve a személyiségfejlesztésnek fontos része a jogtudatosság, főleg a nemzeti kisebbségek polgárainál. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) az egészséget a testi, lelki és a szociális jólét egységeként definiálta. Ha a segítő szakmákban releváns megelőzést szeretnénk biztosítani az egészséges életmódhoz, akkor nem feledkezhetünk meg a nemzeti kisebbséghez tartozók önmegvalósításáról, jogtudatosságáról és a toleranciáról, mivel ezeken a területeken nehézségekbe ütközhetnek. Ezért a szervezők véleménycserére hívták a más szlovákiai és külföldi egyetemeken dolgozó tudományos kutatókat, akik ezen a területen dolgoznak.

A szimpóziumot a SJE Tanárképző Kar dékánja, Horváth Kinga nyitotta meg. A szimpózium meghívott előadói három szekcióban tanácskoztak.

A plenáris szekció első előadást Horváth Kinga *A szlovákiai oktatáspolitikai néhány kiemelt szempontja* címmel tartotta. Ezt követte a pozsonyi Komenský Egyetem Orvostudományi Karáról meghívott Gašpar Ľudovít plenáris előadása *Edukácia v prevencii vybraných civilizačných chorôb (Kiválasztott civilizációs betegségek megelőzésének oktatása)* című előadása.

1. kép: Gašpar Ľudovít előadás közben
(Nagy Melinda felv., 2015)

A pedagógiai szekciót Strédl Terézia vezette. A szekcióban elhangzott a Komenský Egyetem Tanárképző Karának oktatója, Majzlanová Katarína a *Nevelés és terápia a pedagógiai gyakorlatban* c. előadása. Ezt Nagy Ádám a SJE oktatójának *Hogyan látja a tudomány a fiatalokat? Narratívák az ifjúságügyben* c. előadása követte. A szekcióban az alábbi előadások hangzottak még el a SJE oktatói részéről Szabóová Edita *Az Óvodából az iskolába. A szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolák tanulóinak létszáma a 2013/14–2015/16 iskolaévekben*, Simon Szabolcs *Jogtudat – nyelvi nevelés – iskola*, Orsovics Yvette *A zene szerepe egészségünk megőrzésében* és Strédl Terézia *A patrióta jogot véd...* c. előadása.

A biológiai szekciót Nagy Melinda vezette. Itt K. Németh Mária tartotta a nyitó előadást *Egyezmények, rendeletek az egészséges életvitelért* címmel. Ezt követte a szombathelyi NYME-ről érkezett Tóth Gábor *Gyermekkori elhízás és egészséges életmód* című előadással. Az ELTE TÓK-ról érkezett Darvai Sarolta és Hill Katalin előadásai *A pedagógusok kompetenciái a cukorbeteg gyermekek ellátásában* és *Az egészségtudatosság szerepe a fenntartható fejlődésben* címmel hangzottak el. A SJE oktatói pedig az alábbi témákat dolgozták fel: Balázs Pavol, *Gondolatok a gyógynövényekről, a komplementer medicináról beleértve a népi*

gyógyászatot is, az egészséges életmódban, Dobay Beáta A Selye János Egyetem hallgatóinak egészségi állapotának bemutatása és Nagy Melinda A romák egészségügyi ellátásának problémája egy founder mutáció példáján.

Mindhárom szekció munkáját vita követte. A rendezvénynek az előadókön és szervezőkön kívül 221 regisztrált résztvevője volt – egyetemi oktatók, a környékbeli közép- és alapiskolák pedagógusai, az egyetem óvóképzős, tanítóképzős és tanárképzős diákjai, akik közül 105-en nem csak passzív hallgatói voltak az előadásoknak, hanem aktívan bekapcsolódtak a workshopban zajló munkába. A workshopban három téma került megvitatásra. Mindháromra 45 perc állt rendelkezésre. Az első téma *A jogtudatosság és a személyiségfejlesztés lehetőségei a nemzeti kisebbségnél* volt. Ennek vitáját Strédl Terézia moderálta.

A második téma az *Egészséges életmód – az egészség genetikai és pedagógiai aspektusai* keretében. A SJE TTK negyedéves hallgatói 5 prezentációt készítettek a témához, melyekben konkrét problémákat vetettek fel ezzel igyekezve bevonni a hallgatóságot a vitába. A munkát Nagy Melinda és Szőköl István vezette.

A workshop harmadik témája *A nemzetiségi iskolák pedagógiai, pszichológiai és etikai problémái* voltak. Az interaktív munka ebben a csoportban Orsovics Yvette és Mészáros Tímea vezetésével zajlott.

A szervezők a jövőben is szeretnék folytatni az interdiszciplináris szimpóziумok megrendezését, számítva a szlovákiai és külföldi résztvevők érdeklődésével, és nem utolsósorban a hallgatók és leendő pedagógusok aktív bekapcsolódásával.

Nagy Melinda és Strédl Terézia

2. kép: Munka a workshopban (Nagy Melinda felv., 2015)

Búcsúzóul

Jelen számával a tizedik évfolyamát zárja a Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata, az *Eruditio–Educatio*. Az alapító főszerkesztő, Erdélyi Margit, illetve kezdetben szerkesztő társa, Peres Imre fontos lépést tettek azzal, hogy 2006-ban (először ugyan – a dolog természetéből adódóan – botladozó, de mégiscsak) saját útjára bocsátották ezt a lapot. Készítésében először mint szerkesztő, majd 2010-től mint főszerkesztő/szerkesztő volt szerencsém részt venni. Azt hiszem, mára a lap sikerült olyan a szilárd alapokra helyezni, amelyekre építkezve néhány éven belül egy, a nemzetközi tudományos közéletben is jegyzett folyóiratként lehet majd elfogadtatni. De ez már nem az én feladatom lesz. Az emberi életnek abba a szakaszába érkeztem, amikor már illene az egyénnek a saját dolgaival, kutatási és publikációs feladatvállalásaival foglalkozni. S mivel ez egész embert igényel, az *Eruditio–Educatio* főszerkesztői posztjáról lemondtam. Átadom a helyemet ambiciózus, fiatalabb kollégáknak, akik – s ez meggyőződésem – ugyanolyan lelkesedéssel, szeretettel, szakmai hozzáértéssel gondoskodnak majd a lapról, ahogy azt én igyekeztem tenni több mint fél évtizeden keresztül.

Szeretném megköszönni a munkatársaimnak (akik, noha nem voltak túl sokan, de lelkesen segítetek) eddigi munkájukat, remélve, hogy a jövőben sem lesznek hűtlenek a laphoz. Köszönöm továbbá szerzőinknek a kéziratokat, a kéziratelőkészítés, szerkesztés során tanúsított rugalmas hozzáállásukat, olvasóinknak pedig az érdeklődést.

A tizedik évfolyam lezárása után egy folyóirat akár küllemileg is változhat, de az is lehet, hogy tartalmi-szerkezeti változtatások is előnyére válhatnak. Ennek jeleit már ebben a füzetben is előrevettem, de úgy gondolnám, hogy a jövőben nagyobb teret lehetne biztosítani a diákmunkáknak (külön rovatban), illetve a kritikus hangvételű, vitát provokáló és kiváltó írásoknak... Nem szeretnék azonban az utódaim munkájába belebeszélni (bár, ha szükségét érzik, tanácsaimmal a jövőben is a rendelkezésükre állok), ezért engedjék meg, hogy felelősségteljes feladatukhoz sok erőt, kitartás, jobbnál-jobb ötleteket, s azok megvalósításához minél több aktív munkatársat kívánjak.

A lapnak meg további sok-sok évtizedet!

Liszka József
leköszönő főszerkesztő

Mgr. Bajcsi Ildikó
 doktorandusz hallgató
 Eszterházy Károly Főiskola
 Történelemtudományi Doktori Iskola
 Eszterházy tér 1.
 H–3300 Eger
 e-mail: ildikobajcsiov@gmail.com

Mgr. Baka L. Patrik
 doktorandusz hallgató
 Selye János Egyetem
 Tanárképző Kar
 Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 Bratislavská cesta 3322
 SK–945 01 Komárno
 e-mail: baka.l.patrik@gmail.com

Halgas András
 Klüčovec č. 152SK–930 07 p. Medvedov
 e-mail: halgas@panelnet.sk

Mgr. Hegedűs Orsolya, PhD.
 Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
 Közép-európai Tanulmányok Kara
 Dražovská cesta 4.
 SK–949 74 Nitra
 e-mail: ohegedus2@ukf.sk

Mgr. Illés Attila
 doktorandusz hallgató
 Selye János Egyetem
 Tanárképző Kar
 Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 Bratislavská cesta 3322
 SK–945 01 Komárno
 e-mail: illes.attila@gmail.hu

Mgr. Istók Béla
 doktorandusz hallgató
 Selye János Egyetem
 Tanárképző Kar
 Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 Bratislavská cesta 3322
 SK–945 01 Komárno
 e-mail: vojtech.istok@gmail.com

L. Juhász Ilona, PhD.
 Fórum Kisebbségkutató Intézet
 Etnológiai Központ
 P.O.BOX 154
 SK–945 01 Komárno 1.
 e-mail: icu@foruminst.sk

Bc. Kířš Dalma
 Selye János Egyetem
 Tanárképző Kar
 Történelem Tanszék
 Bratislavská cesta 3322
 SK–945 01 Komárno
 e-mail: dalmuska91@gmail.com

Klamár Zoltán, PhD.
 Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény
 Március 15. tér 4.
 H–2600 Vác
 e-mail: drklamarz@gmail.com

dr. habil. PhD. Liszka József, PhD.
 Selye János Egyetem
 Tanárképző Kar
 Neveléstudományi Tanszék
 Bratislavská 3322
 SK–945 01 Komárno
 e-mail: liskajozsef@azet.sk

Martin László PhD.
 Kaposvári Egyetem
 Pedagógiai Kar Neveléstudományi Tanszék
 Forbát Alfréd u. 4. sz.
 H–7624 Pécs
 e-mail: martindoktor@t-online.hu

Medgyes Sándor
 Kálvária utca 26/1
 H–2040 Budaörs
 e-mail: sandor_medgyes@hotmail.com

Paedr. Nagy Melinda, PhD.
 Selye János Egyetem
 Tanárképző Kar
 Biológia tanszék
 Bratislavská cesta 3322
 P.O.Box 54
 SK–945 01 Komárno
 e-mail: nagy.melinda@selyeuni.sk

H. Nagy Péter, PhD.
 Selye János Egyetem Tanárképző Kar
 Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
 Bratislavská cesta 3322
 SK–945 01 Komárno
 e-mail: h.nagyp@gmail.com

Mgr. Némety Alexandra

doktorandusz hallgató
Selye János Egyetem
Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK–945 01 Komárno
e-mail: kabalababa18@hotmail.com

Mgr. Orsovics Yvette, PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Óvó- és Tanítóképző Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK–945 01 Komárno
e-mail: oyvette@gmail.com

Prof. Dr. Silling István

Ž. Zrenjanin u. 28.
SRB–25262 Kupuszina
e-mail: silling@sowireless.org

PhDr. Simon Szabolcs PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK–945 01 Komárno
e-mail: simons@selyuni.sk

PaeDr. Strédl Terézia, PhD.

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar
Neveléstudományi Tanszék
Bratislavská c. 3322
SK–945 01 Komárno
e-mail: stredlt@selyeuni.sk

Dr. habil. Trencsényi László PhD.

ELTE Neveléstudományi Intézet
Kazinczy utca 23–27
H–1075 Budapest
e-mai: trenyo@index.hu

Bc. Trenka Anett

Selye János Egyetem
Tanárképző Kar
Történelem Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK–945 01 Komárno
e-mail: trenkaanett@freemail.hu

Mgr. Závodszi András

Madáchova 173
SK–94360 Nána

Helyreigazítás

Az *Eruditio–Educatio* idei első számában sajnálatos elírásra került sor. Mivel két Máté Orsolya nevű szerzőnk is van, a Horváth Kornélia: *Petri György költői nyelvéről* szóló kötet ismertetőjének nevéhez nem a megfelelő elérhetőségek kerültek. Az adott recenzió szerzője helyesen:

Mgr. Máté Orsolya

doktorandusz hallgató

Selye János Egyetem Tanárképző Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskola

Bratislavská cesta 3322

SK-94501 Komárno

e-mail: palinkas.m.orsolya@gmail.com

Az érintettek és olvasóink szíves elnézését kéri a szerkesztő.

Útmutató az Eruditio – Educatio szerzői számára

Az *Eruditio–Educatio* a Selye János Egyetem Tanárképző Karának negyedévenként megjelenő tudományos folyóirata (az 1. és 4. szám magyar, a 2. szlovák, a 3. pedig angol és német nyelven jelenik meg). A szakmai hitelességet egy nemzetközi szerkesztőbizottság és az a tény garantálja, hogy a beérkezett tanulmányokat a szerkesztőség független szakértőkkel lektoráltatja.

1. A kéziratokat digitális (MS WORD formátumban) kérjük.

2. A tanulmányok formai elrendezése:

- a tanulmány címe
- a tanulmány alcíme (ha van)
- a szerző neve
- angol nyelvű absztrakt (5–700 karakter), kulcsszavak angolul és magyarul vagy szlovákul vagy németül
- amennyiben a tanulmány belső címei bizonyos fokozatosságot jeleznek, azt a belső címfokozatokat számozásával látjuk el (pl. 1., 1.1., 1.1.1., 1.2., 1.3. stb.), de más, önmagában logikus megoldás is elfogadható
- a szövegben kiemelések esetén lehetőleg kerüljük a **boldot (félkövért)**. Helyette a *kurzív (dőntött)* betűtípus ajánlatos.
- az irodalmi hivatkozásokat a szövegben zárójelbe tesszük, rövidítések formájában: az idézett mű szerzőjének vezetékneve, az idézett mű megjelenésének évszáma, vessző, az idézett oldalszám (Erdélyi 2006, 69–70). A rövidítéseket a szöveg végén elhelyezett, szerzők szerinti alfabetikus irodalomjegyzék oldja fel (minden esetben kérjük a szerző keresztnévének a kiírását!!!). Pl.

Erdélyi Margit, L. (2006): Történelmi téma műfajváltásban. Sütő András Perzsák és A szuzai menyegző. *Eruditio – Educatio* 1/1, 68–76. p.

A fenti esetben a folyóiratcímet az évfolyamszám, majd per-vonallal ettől elválasztva a lapszám követi. Ettől szövezel elválasztva jön az adott tanulmány első és utolsó oldalának lapszáma (köztük hosszú kötőjellel) és p.-vel (pagina rövidítése) zárva.

Amennyiben az idézett tanulmány egy gyűjteményes kötetben jelent meg, akkor a tanulmány címe után következik az In, majd egy betűköznyi kihagyással a *tanulmánykötet címe*. Pont. A tanulmánykötet szerkesztőjének neve. Pont. A megjelenés helye, kettőspont: a kiadó neve, majd legvégül az adott tanulmány kezdő és záró oldal-száma. Pl.

Čomajová, Olga (1986): A gömöri népi fazekasság kutatásáról a szlovák–magyar etnikai határ mentén. In *A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai*. Szerk. Eperjessy Ernő–Krupa András. Budapest–Békéscsaba: Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya, 393–399. p.

Folyóiratok, periodikák esetében az eljárása ugyanez (lásd fent!), csak nincsen In!

- lapalji jegyzetekbe csupán a szerző olyan megjegyzései kerülnek, amelyek nem illeszkednek szervesen az adott szövegbe, a téma szempontjából mégis fontos kiegészítő információkkal bírnak.
- ha az adott tanulmány valamilyen projektum keretében készült, az erre történő hivatkozás közvetlen a törzsszöveg után, egy sor kihagyással *kurzív* betűtípussal történik.
- az egész végén kérjük a szerző tudományos fokozatainak, jelenlegi munkahelyének, elérhetőségének (postai és e-mail-cím) a feltüntetését.
- a tanulmány ideális terjedelme 20–30 szerzői oldal (azaz 20–30 x 1800 = 36.000–54.000 karakter)
- a tanulmányhoz elengedhetetlenül szükséges képeket, táblázatokat, grafikonokat digitális formában, nem a szövegbe beépítve (ott csak helyüket megjelölve), külön fájl(ok)ban kérjük. Külön kérjük csatolni hozzájuk a megszámozott képaláírásokat.
- A tanulmányokat független szakértőkkel lektoráltatjuk. A szerzőt az eredményről csak akkor értesítjük, ha a lektorok javításokat, változtatásokat kérnek a szövegben vagy nem ajánlják a kézirat megjelenítését.

3. A recenziók formai elrendezése:

- egy-egy recenzió terjedelmileg *lehetőleg* ne haladja meg az 5.000 karaktert (nagyjából 3 normál oldalt)
- a recenzió címe az ismertetett mű bibliográfiai adatai az alábbi szempontok szerint:

A szerző neve (Simon Attila; idegen szerző esetében: Bausinger, Hermann): az *ismertetett mű címe*, a megjelenés helye, kiadója, éve, oldalszáma (minden esetben az ismertetett kötet utolsó számozott oldala a mérvadó!), ISBN-száma, ha a könyv sorozat része, akkor /zárójelbe a sorozatcím és a kötet száma/, esetleg ISSN-szám.